

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**SAVUNMA HARCAMALARININ VE SAVUNMA
SANAYİNİN MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ VE
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şerif CANBAY

**Enstitü Anabilim Dalı : İktisat
Enstitü Bilim Dal : İktisat**

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÇALIŞIR

ŞUBAT 2010

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SAVUNMA HARCAMALARININ VE SAVUNMA
SANAYİNİN MAKRO EKONOMİK ETKİLERİ VE
TÜRKİYE ÖRNEĞİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Şerif CANBAY

Enstitü Anabilim Dalı : İktisat
Enstitü Bilim Dal : İktisat

Bu tez 09/02/2010 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Doç.Dr. Fuat SEKMEN Yrd.Doç.Dr. Mustafa ÇALIŞIR Yrd.Doç.Dr. Nurullah ALTUN

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Şerif CANBAY

23.12.2009

ÖNSÖZ

Tez çalışmamın hazırlanmasında, büyük emeği geçen, değerli bilgi ve tecrübelerini benden esirgemeyen tez danışmanım Yrd.Doç.Dr.Mustafa ÇALIŞIR'a ve yetişmemde katkıları olan tüm hocalarıma bu vesile ile teşekkür etmek isterim.

Bu günlere gelmemde emeklerini ve üzerimdeki haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim anneme, babama ve devamlı desteği ile motive olduğum eşim Filiz'e minnettar olduğumu ifade etmek isterim.

Şerif CANBAY

09 Şubat 2010

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	xi
TABLO LİSTESİ.....	x
ÖZET.....	xii
SUMMARY.....	xiii
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: SAVUNMA HARCAMALARI İLE SAVUNMA SANAYİİNİN	
GENEL YAPISI.....	7
1.1.Savunma Sanayiinin Genel Yapısı.....	7
1.1.1.Savunma Sanayiinin Tanımı.....	7
1.1.2.Savunma Sanayiinin Özellikleri.....	8
1.1.2.1. Savunma Sanayiinin Askeri Özellikleri.....	9
1.1.2.2. Savunma Sanayinin Pazar Özellikleri.....	11
1.1.2.3. Savunma Sanayii Ürünlerinin Özellikleri.....	14
1.1.3.Savunma Sanayiinin Ekonomik Açıdan Özellikleri.....	15
1.2. Savunma Harcamalarının Genel Yapısı.....	16
1.2.1.Savunma Harcamalarının Tanımı.....	16
1.2.2.Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması.....	17
1.2.3.Savunma Harcamalarının Özellikleri.....	20
1.2.4.Savunma Harcamalarının Gerekçeleri ve Düzeyini Belirleyen Faktörler....	22
1.3.Savunma Sanayiinin ve Savunma Harcamalarının Uluslararası İlişkilerde Rolü	25

**BÖLÜM 2:TÜRKİYE’DE; PLANLAMA, PROGRAMLAMA, BÜTÇELEME
SİSTEMİ (PPBS), SAVUNMA HARCAMALARININ
DENETLENMESİ,**

KAYNAKLARI VE NEDENLERİ.....	27
2.1.Türkiye’de Savunma Harcamaları İhtiyaçlarının Tespiti, Planlanması ve Programlaması.....	27
2.2.Türkiye’de Savunma Bütçesinin Hazırlanması.....	31
2.3.Savunma Harcamalarının Bütçelendirilmesinde Karşılaşılabilecek Sorunlar....	32
2.4.Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kaynakları.....	33
2.4.1. Türk Savunma Harcamalarının Bütçe İçi Kaynakları.....	36
2.4.1.1.Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi.....	36
2.4.1.2.Jandarma Genel Komutanlığı Ödenekleri.....	40
2.4.1.3.Sahil Güvenlik Komutanlığı Ödenekleri.....	41
2.4.1.4.Milli Savunma Bakanlığının Özel Kanunlara Dayanan Gelirleri.....	42
2.4.2. Türk Savunma Harcamalarının Bütçe Dışı Kaynakları.....	42
2.4.2.1.Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) Kaynakları.....	42
2.4.2.2.Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı (TSKGV)Kaynakları	45
2.4.2.3.Dış Askeri Yardımlar ve Diğer Yardımlar.....	46
2.5.Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kontrolü ve Denetimi.....	47
2.6.Türkiye’nin Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler.....	50
2.6.1.Türkiye’nin Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi.....	50
2.6.2.Küreselleşme.....	52
2.6.3.Türkiye’ye Uygulanan Silah Ambargoları.....	54
2.6.4.Ekonomik ve Siyasal İstikrarsızlık.....	56
2.6.5.Terörizmle Mücadele.....	57

2.6.6.Komşu Ülkelerle İkili İlişkiler.....	59
2.6.6.1.Türkiye – Bulgaristan.....	60
2.6.6.2. Türkiye – Ermenistan.....	61
2.6.6.3.Türkiye – Gürcistan.....	62
2.6.6.4.Türkiye – Irak.....	63
2.6.6.5.Türkiye – İran.....	64
2.6.6.6.Türkiye – Rusya.....	65
2.6.6.7.Türkiye - Suriye.....	66
2.6.6.8.Türkiye - Yunanistan ve Kıbrıs Sorunu.....	67
BÖLÜM 3: DÜNYADA VE TÜRKİYE’ DE SAVUNMA HARCAMALARI..	70
3.1.Dünyada Savunma Harcamaları.....	70
3.1.1.Soğuk Savaş Dönemi Genel Durum.....	70
3.1.2.Soğuk Savaş Sonrası Genel Durum.....	73
3.1.3.11 Eylül 2001 Sonrası Dönem.....	74
3.1.4. Dünya Savunma Harcamalarının Seyri.....	76
3.1.5.Bölgelere Göre Savunma Harcamaları.....	77
3.1.6.Savunma Harcamalarında İlk 15 Ülke.....	80
3.1.7.İthalat ve İhracata Göre Savunma Harcamaları.....	84
3.1.8.Nükleer Güce Sahip Ülkeler.....	92
3.2.Türkiye’nin Savunma Harcamaları.....	94
3.2.1.Soğuk Savaş Dönemi Genel Durum.....	94
3.2.2.Soğuk Savaş Sonrası Genel Durum.....	95

3.2.3. Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Seyri.....	95
3.3.Türkiye'ye Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları.....	101
BÖLÜM 4:TÜRKİYE'DE SAVUNMA SANAYİİ.....	107
4.1.Türk Savunma Sanayi.....	107
4.1.1.1921–1950 Dönemi.....	108
4.1.2.1950–1980 Dönemi.....	110
4.1.3.1980-2000'li Yıllar.....	112
4.2.Türkiye'deki Savunma Sanayinde Yer Alan Kurum, Kuruluş ve Faaliyet Alanları.....	114
4.2.1. Türkiye'deki Savunma Sanayii Firmaları.....	114
4.2.2.Türkiye'deki Savunma Sanayii Firmalarının Bağlı Olduğu Kuruluşlar.....	115
4.2.2.1.Kamu ve TSK bünyesindeki Savunma Sanayii Kuruluşları.....	116
4.2.2.2.Kamu Sermayeli Savunma Sanayii ve Vakıf Kuruluşları.....	116
4.2.2.3.Yabancı Ortaklı Özel Sektör Kuruluşları.....	116
4.2.3.Türkiye'de Savunma Sanayii Kuruluşların Faaliyet Alanları.....	117
4.2.3.1.Elektronik ve Elektro-Optik Donanımlar.....	118
4.2.3.2.Kara Araçları / Platformları.....	119
4.2.3.3.Hava Araçları /Platformları.....	120
4.2.3.4.Deniz Araçları / Platformları.....	120
4.2.3.5.Silah/Mühimmat-Roket/Füze.....	121
4.2.3.6.Bilişim.....	122
4.2.3.7.Diğer Faaliyet Alanları.....	123
4.3.Türkiye'nin 2000'li Yıllardaki Projeleri.....	126

4.4.Türk Savunma Sanayiinde Ciro, İhracat ve Ar-Ge Verileri.....	131
4.4.1.Ciro Verileri.....	132
4.4.2.İhracat Verileri.....	134
4.4.3.Ar-Ge Verileri.....	138
BÖLÜM 5:SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK ETKİLERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ.....	141
5.1.Savunma Harcamaları Ve Savunma Sanayiinin Ekonomi Üzerine Etkileri.....	141
5.1.1.İstihdam Yönünden Ekonomiye Etkileri.....	141
5.1.2.Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi.....	143
5.1.3.Enflasyon Üzerine Etkisi.....	146
5.1.4.Kaynak Dağılımına Etkileri.....	148
5.1.5.Araştırma-Geliştirme ve Teknolojik Gelişmeye Etkileri.....	150
5.1.6.Sanayileşmeye Etkileri.....	152
5.2. Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi.....	155
5.2.1. Teorik Yaklaşımlar.....	155
5.2.1.1.Arz Yanlı (Askeri Keynesci) Yaklaşım.....	156
5.2.1.2. Talep Yanlı (Neo-Klasik Teorik) Yaklaşım.....	156
5.2.1.3. Diğer Görüşler.....	156
5.2.2. Literatürdeki Ampirik Çalışmalar.....	157
5.3. Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Uygulama.....	167
5.3.1. Model ve Veri Seti.....	167
5.3.2. Modele Uygulanacak Testler.....	168
5.3.2.1. Durağanlık Kavramı ve Birim Kök Testi.....	168

5.3.2.2.Eşbütünleşme Testi.....	169
5.3.2.3.Nedensellik Analizi.....	171
5.3.3.Ampirik Sonuçlar.....	172
5.3.3.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi.....	172
5.3.3.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi.....	174
5.3.3.3. Granger Nedensellik Analizi.....	174
5.3.4. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi.....	175
5.3.4.1. 1950–2008 Dönemi Regresyon Modeli.....	175
5.3.4.2. 1951–1974 Dönemi Regresyon Modeli	176
5.3.4.3. 1975–2008 Dönemi Regresyon Modeli	177
SONUÇ VE ÖNERİLER.....	178
KAYNAKLAR.....	183
EKLER.....	196
ÖZGEÇMİŞ.....	198

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AB	: Avrupa Birliği
Ar-Ge	: Araştırma ve Geliştirme
BAE	: Birleşik Arap Emirlikleri
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DZKK	: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayrisafi Yurt İçi Hasılası
Gn.Kur.B.	: Genel Kurmay Başkanlığı
HVKK.	: Hava Kuvvetleri Komutanlığı
IMF	: Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
JGK	: Jandarma Genel Komutanlığı
KKK	: Kara Kuvvetleri Komutanlığı
MGSB	: Milli Güvenlik Siyaset Belgesi
MSB	: Milli Savunma Bakanlığı
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
OYTEP	: On Yıllık Tedarik Programı
PPBS	: Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi
SAGEB	: Savunma Sanayiini Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı
SADER	Savunma Sanayicileri Derneği
SASAD	: Savunma Sanayii İmalatçıları Derneği
SHP	: Stratejik Hedef Planı
SIPRI	: Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü (Stockholm International : Peace Research Institute)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSDF	: Savunma Sanayii Destekleme Fonu
SSM	: Savunma Sanayi Müsteşarlığı
SGK	: Sahil Güvenlik Komutanlığı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi

- TSK** : Türk Silahlı Kuvvetleri
TSKGV : Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TÜBİTAK : Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu
TÜMAS : Türkiye'nin Milli Askeri Stratejisi

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1	: Dünya Toplam Savunma Harcamalarının Seyri (1988-2008).....	76
Şekil 2	: Seçilen Ülkelerin Askeri Harcama Artışları (1999-2008).....	82
Şekil 3	: Türkiye'nin Yıllara Göre Savunma Harcamaları (1988–2008).....	98
Şekil 4	: Türk Savunma Harcamalarının GSYİH Oranı (1988–2008)	99
Şekil 5	: Savunma Sanayii Sektörü İhracatı.....	135
Şekil 6	: Savunma Sektöründe Öz Kaynaktan Yapılan Ar-Ge Harcamaları.....	139

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	: Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması.....	8
Tablo 2	: Türk Silahlı Kuvvetlere Tahsis Edilen Kaynaklar (1995–2005).....	34
Tablo 3	: Genel Bütçe ve MSB Bütçesini Bir Önceki Yıla Göre Artış Yüzdeleri.....	37
Tablo 4	: Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesinin Giderleri.....	40
Tablo 5	: Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi'nin Giderleri.....	41
Tablo 6	: ABD, SSCB ve Almanya'nın GSMH ve Savunma Harcamaları	71
Tablo 7	: Bölgesel Savunma Harcamaları (2008).....	78
Tablo 8	: En Fazla Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke (2008).....	81
Tablo 9	: Dünya'daki En Büyük 5 Tedarikçi ve Alıcı Ülkeler (2004-2008).....	84
Tablo 10	: Dünya'daki En Büyük Askeri Malzeme Üreticileri (2007).....	86
Tablo 11	: 100 Askeri Üretici Şirketin Bölgesel/Ülkesel Bazdaki Dağılımı (2007).....	87
Tablo 12	: En Fazla Savunma İthalatı Yapan 5 Ülke (2004–2008).....	88
Tablo 13	: 1999–2008 Yıllarında En Çok Silah Alan Ülkeler.....	90
Tablo 14	: 1999–2008 Yıllarında En Çok Silah Satan Ülkeler.....	91
Tablo 15	: Nükleer Güce Sahip Ülkeler (2009).....	93
Tablo 16	: MSB Bütçesinin Merkezi Yönetim İçindeki Payı.....	96
Tablo 17	: Türkiye'nin Savunma Harcamaları.....	97
Tablo 18	: Türkiye'nin Silah İthal Ettiği Ülkeler (1999–2008).....	100
Tablo 19	: Türkiye'ye Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları (1988–2008).....	102
Tablo 20	: Savunma Sanayimizde Yıllara Göre Kayıtlı Firma Sayıları.....	115
Tablo 21	: Elektronik Firmaları.....	118
Tablo 22	: Kara Araçları Firmaları.....	119
Tablo 23	: Hava Araçları Firmaları.....	120

Tablo 24	: Deniz Araçları Firmaları.....	121
Tablo 25	: Silah/Mühimmat-Roket/Füze Firmaları.....	122
Tablo 26	: Bilişim Firmaları.....	122
Tablo 27	: Diğer Faaliyet Alanları ve Firmalar.....	123
Tablo 28	: Türk Savunma Sanayii Toplam İşgücünün Alt Sektörlere Dağılımı.....	125
Tablo 29	: Türkiye Savunma Sanayii İhracat–Ciro ve Ar-ge Verileri.....	131
Tablo 30	: Cironun Alt Sektörlere Dağılımı (2008).....	132
Tablo 31	: Türk Savunma Sanayi Öncü Firmaların Ciro Değerleri (2006–2007).....	133
Tablo 32	: Türk Savunma Sanayii Öncü Firmaların Ciro Değerleri (2008).....	134
Tablo 33	: Türk Savunma Sanayi Öncü Firmaların İhracat Değerleri (2006–2007).	136
Tablo 34	: Türk Savunma Sanayii Öncü Firmaların İhracat Rakamları(2008).....	136
Tablo 35	: Türk Savunma Sanayii İhraç Ürünleri.....	137
Tablo 36	: İhracatın Alt Sektörlere Dağılımı (2008).....	138
Tablo 37	: Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisini İnceleyen Araştırmalar.....	158
Tablo 38	: Türkiye’de Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisini İnceleyen Araştırmalar.	161
Tablo 39	: Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Testi Sonuçları.....	172
Tablo 40	: Birinci Fark İçin Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Test Sonuçları.....	173
Tablo 41	: Johansen Eşbütünleşme Test Sonucu.....	174
Tablo 42	: Granger Nedensellik Analizi Sonucu.....	175
Tablo 43	: Model Sonucu (1951-2008).....	175
Tablo 44	: Model Sonucu (1951-1974).....	176
Tablo 45	: Model Sonucu (1975-2008).....	177

Tezin Başlığı	: “Savunma Harcamalarının ve Savunma Sanayinin Makro Ekonomik Etkileri ve Türkiye Örneği”		
Tezin Yazarı	: Şerif CANBAY	Danışman	: Yrd.Doç.Dr.Mustafa ÇALIŞIR
Kabul Tarihi	: 09.02.2010	Sayfa Sayısı	: XIII (ön kısım)+195(tez)+3(ek)
Anabilimdalı	: İktisat	Bilimdalı	: İktisat
<p>Savunma harcamalarının düzeyi ve bütçe içerisindeki payının ne olması gerektiği her ülke için çok önemli bir olgudur. Çünkü savunma harcamalarına ayrılan her birim pay ülke refahından ve iktisadi kalkınmadan çalınan pay olarak görülebilmektedir. Özellikle Türkiye'nin bulunduğu konum ve sınır olan ya da olmayan diğer devletler ile olan geçmiş ilişkileri göz önüne alındığında bu harcamaların vazgeçilemez olduğu bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır.</p> <p>Ekonomi literatüründe üzerinde uzlaşma sağlanamayan konulardan biri, savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin olup olmadığı ve varsa ne yönde olduğudur. Bu çalışmada, 1950–2008 döneminde Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir.</p> <p>Bu sonuçtan hareketle ve Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin ne şekilde olduğunun tespiti amacıyla hazırlanan bu çalışmada; savunma harcamalarına ilişkin genel bilgilere, dünya savunma harcamalarına, Türkiye’de savunma harcamalarının genel durumuna ve finansman kaynaklarına, savunma sanayine, Türk savunma sanayi ve savunma harcamalarının ekonomik etkilerine, savunma harcamaları-büyüme ilişkisi üzerine ileri sürülen farklı görüşlere, bu ilişkinin izahı amacıyla oluşturulmuş modellere ve son olarak çalışmanın amacını gerçekleştirmek için yapılan ekonometrik bir çalışmaya yer verilmiş ve çıkan sonuç yorumlanmıştır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Savunma Harcamaları, Savunma Sanayii, Ekonomik Büyüme, Eşbütünleşme, Nedensellik			

Title of the Thesis	: “The Macro Economic Effects of The Defence Expenditures and Defence Industry and Turkey Model”		
Author	: Şerif CANBAY	Supervisor	: Asist. Prof. Mustafa ÇALIŞIR
Date	: 09.02.2010	Nu. of pages	: XIII(pre text)+195(main body)+3(app.)
Department	: Economics	Subfield	: Economics
<p>It is a very important phenomenon for every country that what the level of defence expenses and the share in budget should be. Because each unit of the share allocated for country defence can be seen as a share stolen from country’s affluence and its economical development. Especially, when the location of Turkey and the past relations with countries with which Turkey has a border or not, are taken into consideration, these expenses seem an inevitable reality.</p> <p>In the literature of economics, one of the most controversial issues is that if defense expenditure has an impact on economic growth and – if it is so- what the tendency of this impact is. In this study, the relationship between defence spending and economic growth in Turkey during 1950–2008 period is examined.</p> <p>It is also underlined that there would be differences which takes root from structural peculiarities in different countries. Moving from this argument, this thesis aims to investigate what the impact of defense expenditures on economic growth in Turkey is. In doing so, this study takes a concise look at defense expenditures, world defense expenditures, general outlook of the defense expenditures and its financial resources in Turkey. On this axis, defense industry in Turkey and its economic impacts are examined. This study also evaluates the different approaches and explanatory models which are put forward concerning the relationship between defense expenditures and economic growth. Lastly, an econometrical model which is constructed by author is presented and, then, the results which are derived from this econometrical model are interpreted.</p>			
Keywords: Defense Expenditure, Defense Industry, Economic Growth, Cointegration, causality.			

GİRİŞ

Dünyada özellikle II. Dünya Savaşı'ndan itibaren savunma harcamalarının arttığı görülmektedir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen silah teknolojileri ve üretimi, birçok dünya ülkesinin askeri harcamalarının artmasında önemli bir etken olmuştur. Yaşanan Soğuk Savaş dönemiyle birlikte dünyanın iki kutuplu bir hale gelmesi savunma harcamalarının genel olarak devlet bütçeleri içerisindeki ağırlığının artmasına neden olmuştur.

SSCB lideri Gorbaçov'un reformlarıyla başlayıp önce Doğu Avrupa'da etkisini gösteren arkasından Almanya'nın birleşmesine varan yolu açan gelişmeler, SSCB ve Doğu Bloğunun yıkılması ve iki kutuplu yapı olan ABD- SSCB çatışmasının tarihe karışmasıyla noktalanmış, savunma harcamaları Soğuk Savaş döneminde özellikle 1987 yılında en yüksek seviyeye ulaşmış ve bu yıldan itibaren ise düşüşe geçmiştir. Soğuk Savaş sonrası savunma harcamalarında yaşanan kısa soluklu düşüş 1998'den sonra yerini tekrar artış trendine bırakarak özellikle asimetrik tehditlerin ortaya çıkması ve ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında başlattığı Afganistan ve Irak operasyonları ile günümüze değin artmaya devam etmiştir. Türkiye'de ise savunma harcamaları da yıllar itibariyle incelendiğinde bütçe içerisindeki payı hep önemli bir yer tutmuştur. Soğuk Savaş bitmiş olmasına rağmen, tarih boyunca hep karışıklıklara sahne olan Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya üçgeninin ortasında yer alan Türkiye, bu stratejik konumu nedeniyle askerî harcamalarını kısınamamıştır.

Cumhuriyetin kurulması ile beraber ekonomik kalkınma planlarıyla savunma sanayii alanında da önemli gelişmeler kaydeden Türkiye bu yeteneklerini, Soğuk Savaşın etkisini en ciddi manada göstermesi ile beraber iki kutuplu bu düzen içerisinde batı blok ülkelerine yanaşması ve ABD tarafından aldığı Marshall yardımları ile başlayan dış askeri yardımlar ile 1950'li yıllarda noktalandırmış lakin, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonrası ise müttefiki olduğu başta ABD olmak üzere batı bloku ülkelerin uygulamaya başladığı askeri ambargolar Türkiye'yi savunma sanayii sektörüne tekrar yatırım yapmaya yöneltmiştir. Bu zorunluluk ile beraber zaten atıl durumda bulunan Türk Savunma Sanayiinde atılan adımlar ile özellikle son yıllarda Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının yurtiçinden karşılanması amacıyla savunma sanayii alt yapısını geliştirmeye ağırlık veren çalışmalar sonucunda, çok önemli ve stratejik

savunma sanayii kuruluşları faaliyete geçirilmiştir. Bu kuruluşlar ve oluşturulan yeni savunma konseptleri ile Türkiye ulusal savunma sanayiini en üst seviyelere taşımayı ve savunma harcamalarını yurtiçinden karşılamayı hedeflemiştir.

Savunma harcamalarının boyutunu belirleyen etkenlerin başında ülkelerin gelir düzeyi önemli yer tutmaktadır. Ülkelerde gerek toplam kamu harcamalarının gerekse GSMH önemli bir kısmını oluşturan savunma harcamaları için ayrılan kaynaklar, büyüme için son derece önemli olabilecek alternatif kullanım alanlarından çekilip alınmakta; bu harcamalar ülkenin gelişmesini ve iktisadi büyümesini hızlandıracak faaliyetlerin ihmal edilmesi pahasına gerçekleştirilmektedir şeklinde genel bir kanı mevcuttur. Bakıldığında gelişmekte olan ülkelerin milli gelirlerinin önemli bir kısmını tüketen silahlı kuvvetler, kendisinden beklenen işlevleri tam ve eksiksiz olarak yerine getirirken, bu işlevlerini ya asgari kaynak kullanarak ya da daha fazla kaynak kullanarak yerine getirebilmektedir. İlk durumda ülke caydırıcılık özelliğinden diğer durumda ise ekonomik refahından feragat etmektedir. Kısacası her silahlanma teşebbüsü, ülkeye askeri güç kazandırırken ülkenin kalkınma hızından da bir şeyler götürmektedir. Dolayısıyla savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

Ülkelerin savunma harcamalarının ekonomik etkileri üzerine birçok araştırmacı bilimsel çalışmalar yapmıştır. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda savunma harcamalarını ekonomik büyüme üzerinde negatif etkilerinin mi, yoksa pozitif etkilerinin mi daha baskın olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Fakat bu konuda yapılan çok sayıdaki araştırmaya rağmen, Savunma Harcamaları- Ekonomik Büyüme ilişkisi hakkında güçlü bir yargıya varılamamıştır. Bu çalışmalar da gerek kullanılan analiz yöntemleri gerek dönemsel farklılıklar gerekse konjonktürel ve ülkesel farklılıklar nedeniyle tutarlı sonuçlar elde edilememiştir. Ancak savunma harcamalarının ekonomiler üzerinde önemli etkiler meydana getirdiği de bir gerçektir. Önemli olan konu, savunma harcamalarının ekonomiye yük olmasının engellenmesidir. Bu da ancak savunma ürünleri ihracatının en azından ithalatı karşılar hale gelmesiyle mümkündür. Bu sorun ise ancak güçlü bir ulusal savunma sanayiinin varlığı ile çözülebilmektedir.

Bir ülkede savunma sanayiinin gerekliliğinin iki nedeni vardır. Birincisi, ülke güvenliğinin sağlanması için silahlı kuvvetlerin özellikleri gizli olan ve yüksek teknolojiler içeren savunma sistemleri ile donatılması. Diğeri ise, büyük boyutlarda kaynak gerektiren savunma ihtiyaçlarının ülke içinden karşılanarak ekonomik ve sosyal refah sağlaması yanında ülkenin bilim, teknoloji ve sanayi yeteneklerinin yükseltilmesine katkıda bulunmasıdır.

Çalışmanın ortaya konması kapsamında çalışmanın amacı, önemi, kapsam/kısıtlar ve yöntemi aşağıda başlıklar halinde sunulmaktadır.

Çalışmanın Amacı

Söz konusu değerlendirmeler ışığı altında hazırlanan bu tezde Türkiye'nin;

- Savunma harcamalarının kaynaklarını, nedenlerini ve boyutunu incelemek,
- Savunma sanayiinin mevcut durumunu, imkan ve kabiliyetlerini ortaya koymak,
- Türkiye'deki savunma harcamalarının ekonomiye etkisini; dış kaynaklı yardım ve doğrudan dış alım yoluyla ile gerçekleştirdiği 1950–1974 dönemi ve 1974 yılında uygulanmaya başlayan askeri ambargonun da etkisi ile yerli savunma sanayi alanında yatırımların başladığı dönem olan 1974–2008 dönemi için ayrı ayrı herhangi bir bilimsel bağıntı olup olmadığının ortaya koyulması,

hedeflenmektedir.

Çalışmanın Önemi

Savunma hizmeti ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması ve saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasını amaçlamaktadır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için askeri eğitim, araç, gereç ve malzeme için harcama yapılması zorunluluk arz etmektedir.

Savunma sanayii için yapılan harcamaların, devletlerin varlığının sürdürülebilmesi için temel alındığı günümüz dünyasında aynı zamanda tüm sanayi dalları ve ekonomik kalkınmanın motoru olduğu kanısı da devletlerin bu sektöre yapmış olduğu yatırım ve harcamaların her geçen yıl biraz daha arttırması ile destek bulmaktadır. Devletler bu

sebepten ötürü özellikle bu sektörü ihtiyaçları ve milli amaçları doğrultusunda yönlendirerek sahip çıkmakta ve diğer sanayi dallarına nazaran bazı ayrıcalıklar tanımaktadır.

Ayrıca savunma gücünün, kalkınma ve ekonomik güç arasında çok sıkı bağları olduğu da kaçınılmaz bir gerçek olarak yapılmış tüm çalışmalarda karşımıza çıkmaktadır. “Güvenliği tehlikede olan bir ülkede sürekli ve dengeli bir kalkınma olamayacağı gibi, gelişmiş bir ekonomik güce dayanmayan bir savunma sistemi de güçlü olamaz. Bir ülkenin askeri gücü ekonomik gücüne dayanır” sözleri ile savunma ve ekonomik büyüme arasında ne kadar önemli bir bağ olduğu ifade edilmiş bu yapmış olduğumuz çalışma da ise bir nevi bu ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır.

Kapsam ve Kısıtlar

İşte bu bağlamda yapmış olduğum çalışma savunma sanayii ve savunma harcamalarının;

- Genel olarak yapısı, önem ve özelliklerini,
- Türkiye'nin savunma harcamalarında; ihtiyaçlarının belirlenmesi, bütçelenmesi, kaynakları, kaynakların tahsisi, harcamalarının denetlenmesi, savunma harcamalarını etkileyen faktör ve komşu ülkelerle ikili ilişkilerini,
- Dünyada ve Türkiye’de II. Dünya Savaşı sonrası günümüze kadar olan dönemdeki genel durumu ve boyutlarını,
- Türkiye'nin savunma sanayi gelişim sürecini,
- Ekonomiye ve ekonomik büyümeye etkisini,

kapsamaktadır.

Savunma harcamalarıyla ilgili yapılan çalışmalarda karşılaşılan en önemli sorun ise savunma harcamalarının rakamları, silah üretimleri, ithalat ve ihracatları gibi önemli konuların ve özellikle bunlarla ilgili sayısal veriler elde etmede ortaya çıkmaktadır. Bu zorluk, bu tür harcamaların kritik ve gizli olmasından kaynaklanmaktadır.

Savunma harcamaları ile ilgili karşılaşılan sıkıntılardan bir diğeri ise ülkelerin savunma harcamalarının tanımlamaları konusundaki farklılıklardır. Bu farklılık

özellikle uluslararası düzeyde karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Mesela, bir ülkede savunma bakanlığı bütçesinde yer alan bir kalem, başka bir ülkede içişleri bakanlığı bütçesinde ele alınabilmektedir.

Dünyada savunma harcamaları ile ilgili en önemli kaynaklar Stockholm’de yayımlanan Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünün (SIPRI) ve NATO ’ya ait resmi internet sitelerinden sağlanan verilerdir. SIPRI ve NATO gibi uluslararası kuruluşların yayınlarındaki verilerle bazen gerekli rakamları ve ayrıntıları içermemekte ve bazen de, çeşitli ülkelerin ulusal yayınlarıyla çelişmektedir. Bu nedenlerle çalışma konusu olan tüm verilerin elde edilme zorluğu ve verilerin güvenilirliği en önemli kısıt olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca kaynakların az ve yetersiz olması, var olan kaynakların ise ulusal bazda göreceli olarak taraflı ve yoruma açık görüşlere yer verilmesi sebepleriyle kesin bir yargıya ulaşma güçlüğü yapılan bütün çalışmalarda mevcuttur.

Çalışmanın Yöntemi

Bu tez hazırlanırken yayımlanmış olan kitap, dergi, makale, tez ve raporlardan faydalanılmıştır. Sağlanan veriler ise Uluslararası ve Türkiye’de geçerliliği kabul görmüş bu faaliyetlerle ilgili kuruluşların internet sitelerinden elde edilen bilgilerden derlenmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde, savunma harcamalarının ve savunma sanayiinin tanımı, özellikleri ve önemleri ortaya konmuştur.

İkinci bölümde, Türkiye’de savunma ihtiyaçlarının belirlenmesi, savunma harcamalarının planlama, programlama, bütçeleme ve denetimi konuları ortaya konmuştur. Yine bu bölümde savunma harcamalarının bütçe içindeki yeri ve kaynakları, bütçe içi kaynaklar ve bütçe dışı kaynaklar olmak üzere iki başlık halinde incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde Türkiye’nin savunma harcamalarını etkileyen faktörler ve komşu ülkelerle ikili ilişkiler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde öncelikle Dünyadaki savunma harcamalarının durumu ve daha sonra ise Türkiye’deki savunma harcamalarının boyutu incelenmiştir.

Dördüncü bölümde, Türkiye’de savunma sanayiinin gelişimi ve günümüzdeki durumu incelenmiştir.

Beşinci ve son bölümde ise savunma harcamalarının, savunma sanayinin ekonomik etkileri; İstihdam Yönünden, Ödemeler Dengesi Üzerine, Enflasyon Üzerine, Kaynak Dağılımı Üzerine, Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) ve Teknolojik Gelişmeye ve Sanayileşmeye Etkileri üzerine araştırmalar ve neticeleri belirtilmiştir. Savunma harcamalarının ve savunma sanayinin ekonomik büyümeye etkisi üzerine günümüze kadar yapılmış çalışmalar ve daha sonra ise savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 2 ayrı dönem için ayrı ayrı yapılacak çalışma ile araştırılmıştır.

Modelimizde, ilk ele alınacak dönem Türkiye’nin özellikle iki kutuplu dünya düzeni içerisinde batı blok ülkelerinin yanında bulunup, yine bu ülkelerden askeri yardım aldığı 1950–1974 yılları arası dönemini kapsamaktadır. Diğer ele alacağımız dönem ise 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı neticesinde başta ABD ve diğer müttefik ülkelerin Türkiye’ye silah ambargosu uyguladığı dönemden günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır (1974–2008). Bu her iki dönemde savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi araştırılacaktır. Kurduğumuz modeldeki bağımlı değişkenimiz GSMH, bağımsız değişkenlerimiz ise savunma harcamalarının yanı sıra savunma dışı kamu harcamaları ve ihracattır. 1950–2008 dönemine ait savunma harcaması verileri, NATO’nun her yıl yayımladığı savunma harcamaları verilerinden derlenmiştir. GSMH, savunma harcamaları haricindeki kamu harcamaları ve ihracat rakamları ise, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) resmi internet sitesinden alınmıştır. Modelde Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testi ile serinin durağanlık probleminin olup olmadığına bakıp Türkiye’de savunma harcamalarının GSMH arasındaki ilişkiyi ortaya koymak maksadıyla Johansen Eşbütünleşme analizi yaptıktan sonra Granger Nedensellik testi yapılmıştır.

Sonuç bölümünde ise araştırmadan elde edilen bulguların değerlendirilmesi yapılarak varılan sonuçların açıklamasına yer verilmiştir.

BÖLÜM 1: SAVUNMA HARCAMALARI İLE SAVUNMA SANAYİNİN GENEL YAPISI

1.1. Savunma Sanayinin Genel Yapısı

1.1.1. Savunma Sanayinin Tanımı

Savunma sanayii, bir ülkenin özel veya kamu kuruluşlarınca silahlı kuvvetlerinin silah sistemleri ve donanımlarını tasarlayan, geliştiren ve üreten, yatırım malları üreten sanayi dalları başta olmak üzere, diğer bütün ekonomik faaliyet alanları ile iç içe olan işletmeler topluluğudur. Savunma ihtiyaçlarının karşılanması için; bir ülkenin elinde bulunan imalat, teknoloji, araştırma, geliştirme ve bütün bunlar için ihtiyaç duyulan kaynakların genel toplamı savunma sanayiini oluşturur.

Diğer bir ifade ile savunma sanayii, geniş anlamı ile silahlı kuvvetlerin gerçekleştirebilecek bir savaşa her an hazır olması için gerekli her türlü silah, mühimmat, araç, gereç ve donatım malzemesi ihtiyaçları karşılayan yurtiçi üretim tesisleri şeklinde tanımlanabilir (MSB,1987:111).

Savunma sanayi, askeri anlamda her türlü, stratejik ve taktik, saldırı ve savunma silah sistemleri ile askeri donanımları üreten, geliştiren, özellikle yatırım malları üreten sanayi kolları başta olmak üzere diğer bütün ekonomik faaliyet alanları ile çok yakın iş birliği içinde olan, özel ve kamu kuruluşlarının mülkiyetindeki firmalar topluluğudur (Şimşek,1989:31). Bu tanımlama ile savunma sanayinin askeri amaçları öne çıkaran aynı zamanda ekonomik yönünü de ifade edilmiştir.

Yukarıda yapılan tanımda da görüldüğü üzere savunma sanayii aynı zamanda ekonominin bir parçası olarak gelişmektedir.

Savunma sanayinin ekonomik açıdan taşıdığı önemi anlatmak için yapılmış diğer bir tanım da ise; “Savunma sanayiini ülkelerin ekonomisinden, bilimsel araştırma potansiyelinden, iş gücünden, askeri-siyasi-stratejik konseptlerinden ve topyekun sanayiden ayrı düşünmek mümkün değildir” (Alınak,1997:v) denilerek savunma sanayinin topyekun sanayinin bir parçası olduğu ve savunma sanayinin ülkedeki tüm ekonomik faaliyetlerle iç içe olduğunu vurgulamaktadır.

Sanayii olmayan bir ülkede savunma sanayiiden de bahsedilemez. Savunma sanayii aslında birçok sanayi dalının bileşkesidir. Sanayi sektörünün önemli bir bölümünü teşkil eden ve diğer sanayi kollarından bağımsız bir sanayi kolu olarak kabul edilmemesi gereken savunma sanayii, ülkenin tüm sanayi kollarının imkan ve kabiliyetlerini içine alan bir sanayi dalıdır.

Savunma sanayii için yapılan başka bir tanım ise, “savunma sanayii; bir ülkenin güvenlik ve savunmasında ihtiyaç duyulan her türlü savunma teçhizatının üretimiyle ve hizmetlerin planlanmasıyla ilgili bütün endüstriyel iş kollarını kapsayan bir organizasyon olarak tanımlanabilir” (Alınak,1997:v) şeklinde olup burada yine savunma sanayiinin hemen hemen tüm iş kolları ile ilişkisi olduğu vurgusu yapılmaktadır. Örneğin, askeri araç imali söz konusu olduğunda önce ülkede otomotiv sanayinin kurulması gerekmektedir.

Farklı açılardan irdelenerek tanımları yapılan savunma sanayii kavramı ile dış tehditlere karşı caydırıcı bir güç olarak ülke savunmasının güçlendirilmesinin hedef alındığı, aynı zamanda ekonomideki tüm sanayi sektörleri için lokomotif görevi üstlenen bir sanayi sektörü olduğuna değinilmiştir.

1.1.2. Savunma Sanayiinin Özellikleri

Savunma sanayiinin yapısı gereği diğer sanayi dallarına nazaran bazı ayrıcalıklı, kendine özgü ve farklı özellikleri vardır. Bu farklılıklardan ilk akla gelen özellikler arasında ileri teknoloji, yüksek kalite, iç pazarda tek müşteri, dış politik etkilere bağlı ve maddi kaynaklı bir dış pazar, büyük ölçekli yatırım, üst düzeyli güvenlik, gizlilik ve gerektiğinde pahalılık şeklinde sayılabilir.

Savunma sanayiini genel sanayi sektörlerinden ayıran ve farklı bir konuma getiren kendine has özelliklerini Şimşek (1997:xi), eserinde şu şekilde sıralamıştır:

- Yüksek teknolojiye dayanan hassas üretim teknikleri gerektirmesi,
- Özel kalite standartları gerektirmesi,
- Yetişmiş insan gücü gerektirmesi,

- Sürekli olarak en yeni teknolojileri kullanmayı gerektirmesi ve bu sebeple büyük ölçüde AR-GE faaliyetlerine ihtiyaç göstermesi,
- Yüksek ölçülerde yatırım gerektirmesi,
- Tek alıcıya ve sınırlı ihtiyaca dayalı üretim yapma zorunluluğu,
- Sürekliliğin sağlanması için dış pazarlara açılmayı gerektirmesi,
- Güvenlik, gizlilik gibi özel koşulları olması.

Savunma sanayiini genel sanayi sektörlerinden ayıran önemli farklılıklardan bahseden başka bir çalışmada ise (Tübitak,1998:xiii);

- Müşterisinin tek (devlet) olması,
- Ürünlerinin emniyetli, güvenilir ve özelliklerinin gizli olmasının gerekliliği,
- En ileri teknolojilerin uygulanması,
- Savunma sanayii alanında faaliyet gösteren şirketlerin güçlü, büyük ve güvenilir olmasının istenmesi,

vb. şeklinde sıralanmıştır.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi askeri ihtiyaçların niteliği gereği, savunma sanayii sektörünün özellikleri diğer sanayi sektörlerinden çok farklıdır. Şimdi savunma sanayiinin askeri, pazar,ve ürün yapılarının kendisine özgü bazı özelliklerinden bahsedelim.

1.1.2.1. Savunma Sanayinin Askeri Özellikleri

1.1.2.1.1 Gizlilik

Askeri sistemlerinin özelliklerinin yani güçlü ve zayıf yanlarının kullanıcıları haricinde kimse tarafından bilinmemesi dolayısıyla gizli olması gerekmektedir. Örneğin bir silahın/topun dakikada atım adedi, bir füzenin güdüm frekansının ve bir radarın frekans aralıkları, bir geminin atış sektörü içerisindeki kör noktaları vb. birçok özelliğin gizli olması gerekmektedir. Aksi halde karşı güçler silah sistemlerinin noksanlıklarından istifade ile cihazları etkisiz hale getirebilirler.

1.1.2.1.2. Emniyet ve Güvenilirlik

Emniyet ve güvenilirlik bir askeri cihazda aranan en temel ölçütlerdir. Özellikle son yıllarda elektronik teknolojisinde yaşanan gelişmeler savunma sistemlerinin güvenilirliklerini tartışılır bir duruma getirmiştir.

Askeri sistemlerin istenilen yer ve zamanda doğru olarak çalışacağına güvencede olması gerekmektedir. Bunun için de öncelikle, haberleşme ve bilgi sistemlerinin ve diğer sistemlerin emniyetli olması, bu sistemlere yabancı müdahalesinin olmaması lazımdır. Aksi takdirde silah sistemlerinin etkisinin azaltılması, etkisiz hale getirilmesi ya da ülkenin sahip olduğu silahın kendisine karşı bir silah olarak kullanılabilir. Örneğin, Arjantin-İngiltere arasındaki Falkland Savaşı'nda Arjantin tarafından İngiltere'ye karşı kullanılan Fransa yapımı Exocet güdümlü mermilerinin savaşın başında İngiltere tarafına büyük kayıplar verdirmesini müteakip daha sonraki günlerde beklenen performansı gösteremeyip isabetsiz atışların gerçekleşmesi şüphelere neden olmuştur.

Bu durum devletleri başkalarından alınan silahlara güvenilemeyeceği noktasına getirmiş; olası bir zafiyeti giderebilmek için devletleri bu sistemleri kontrol eden yazılımlara sahip olmak amacıyla milli savunma sanayiine doğru yönlendirmiştir.

Bu konunun önemini Ziylan (1997:4) verdiği şu örnekle pekiştirmiştir; “Örneğin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) savunma sanayiinde %1’lik yabancı payının riskli olacağı ve hükümetin mevcut yasaları uygulayarak böyle bir durumun oluşmasına meydan vermemesi gerektiği kabul edilmektedir”. ABD’de savunma sanayii için böyle riskli olarak nitelendirdikleri yabancı sermayeyi kontrol etmek yasaları da desteklenmektedir.

Bu konuda muhakkak gerekli tedbirler alınmalı; bu konu gerekli kontrolleri rutin olarak yapılacak şekilde eğitilen ve görevlendirilen bir birime verilmelidir. Türkiye’de savunma sanayii güvenliğinden sorumlu milli makam Milli Savunma Bakanlığı Teknik Hizmetler Daire Başkanlığı’dır (MSB,2000:120).

1.1.2.1.3. Esneklik ve İdame Ettirebilirlik

Üretici açısından, satış gerçekleştirdikten sonra dahi üretilen malla ilişki devam eder. İşletme idame, modifikasyon ve modernizasyon ihtiyaçları bu ilişkilerin sıcak ve işler tutulmasını gerektirir. Savunma sanayii üreten şirketler kolaylıkla yüksek teknolojiye nüfuz edebildiklerinden, ulaştıkları bu bilgileri kullanarak ticari mal da üreterek kendilerini devamlı yenileyebilirler, rakiplerinin önüne geçerler.

Savunma sanayiinde üretilen ya da üretilmesi planlanan yeni silah sistemlerinin ömrü, mevcut silah sisteminden daha yeni ve daha üstün bir sistemin ortaya çıkmasıyla son bulmaktadır. Geliştirilmekte ya da üretilmekte olan savunma sistemlerinin sadece geleceğin teknolojilerini değil, geleceğin tehdit algılamalarını da karşılayacak şekilde esnek olması gerekmektedir.

1.1.2.1.4. Standardizasyon

“Silahlı kuvvetlerin kullandığı askeri sistemler birlikler arası koordinasyon, eğitim ve lojistik destek kolaylıkları ve ikmal bakım maliyetlerinin düşürülmesi nedenleriyle standart olmalıdır”(Tübitak,1998:10).

1.1.2.2. Savunma Sanayinin Pazar Özellikleri

1.1.2.2.1. Müşteri

Savunma sanayii firmaları ve kuruluşlarının tek müşterisi silahlı kuvvetler yani devletlerdir. Bu savunma sanayiini diğer sanayi dallarından ayıran en önemli özelliğidir. “Savunma sanayiinin başlıca özelliği, müşterisinin daima savunma konularıyla ilgili resmi makamlar, yani devlet olmasıdır. Bu durum savunma sanayiini yapısal olarak diğer sanayi dallarına göre çok farklı bir yere koymaktadır”(Tübitak,1998:9).

Tek alıcının devletler olması, savunma sektörüne giren ve girecek olan yatırımcıları bu sektöre teşvik edecek ülkeye teknoloji transferi, istihdam vb. ekonomik verilerin olumlu sonuçlar vermesini sağlayacaktır. Devletlerin alıcı olmasının yatırımcıları cezbeden diğer bir sebebi ise üretilen malın elde kalması ve ücretinin ödenmemesi gibi bir durumun söz konusu olmamasıdır.

1.1.2.2.2.Egemenlik

Savunma sanayii ürünlerine olan temel gereksinimin temelinde yatan husus, genel anlamıyla bir ülkenin iç ve dış güvenliğinin sağlanması içindir. Savunma sanayii alanında gelişmiş ülkeler, savunma sanayiini milli egemenliğin bekası için en önemli şart olarak görmektedirler. “Fransa’nın ülke güvenliği; silahlı kuvvetleri ile silahlı kuvvetlerine başkalarından izin ve yetki almadan kullanacağı, ileri teknoloji savunma sistemleri üreten milli savunma sanayiinin varlığına bağlıdır” (Ziylan,1997:ii) diyen De Gaulle, Fransa’nın tam bağımsız ülke politikası izleyebilmesi için milli savunma sanayiinin ne derece önemli olduğunu vurgulamıştır.

1.1.2.2.3. Çok Uluslu Program

Savunma sanayii, özellikle son yıllarda uluslararası bir boyut kazanmaktadır. Ortak Ar-Ge ve üretim yapma anlayışı yaygınlaşmakta ve bu tip gelişmeler, savunma sanayii ürünlerinin şartnamelerini, askeri programların geliştirilme ve yürütülme biçimlerini şekillendirmektedir. Özellikle Avrupa Birliği ve NATO üyesi ülkeler, son yıllarda artan bir biçimde ortak askeri programlar yürütmekte, piyasadaki rekabete ayak uydurabilmek için teknolojik ve mali imkanlarını birleştirmektedirler.

1.1.2.2.4. Üretimin Devamlılığı

Kritik savunma sistemlerinin geliştirilmesi ve idamesi için; teknolojik yeterliliğin korunması, dolayısıyla üretim sürecinin kesilmemesi gereklidir. Bu nedenle birçok devlet, kritik teknolojik yeteneklerinin korunmasını ve üretimin devamlılığını sağlayacak politikalar uygulamaktadır.

1.1.2.2.5. Ölçek

Askeri ürünlere duyulan ihtiyaç miktarları çok değişkendir. Mühimmat, tabanca, tüfek, el telsizi gibi ürünlere duyulan ihtiyaç yüksek sayılarda üretimlere yol açmaktadır. Gemi, uçak, tank, komuta kontrol ve elektronik harp gibi ana sistemlerin ihtiyaç miktarları ise kısıtlıdır.

1.1.2.2.6. İleri Teknoloji Kullanılması

Savunma sanayii en ileri teknolojilerin kullanıldığı bir kesimdir. Bu teknolojilerin yaratılması ve geliştirilmesi, yoğun ARGE faaliyetlerini gerekli kılmaktadır. Savunma amacıyla elde edilen teknoloji, diğer kesimlerde de rahatlıkla kullanılabilir. Devletler savunma sanayiini, ileri teknolojilere ulaşabilmek, diğer sanayi dallarının da teknolojik gelişmesinde savunma sanayiinin sürükleyici gücünden istifade etmek için desteklemektedirler.

1.1.2.2.7. Nitelikli İşgücü

Savunma sanayiinin bir diğer özelliği de yetişmiş insan kaynaklarının önemidir. Faaliyetlerin her aşamasında ve yönetiminde, uzman kişiler önemli görevler üstlenmektedir. Savunma projelerinin yönetiminde konfigürasyon yönetimi, sistem mühendisliği, sözleşme yönetimi, maliyet / performans denetimi, tümleşik lojistik sistemi gibi çeşitli uygulama, kural ve yöntemlerin varlığı, her düzeydeki çalışanın özel ve sürekli eğitimini gerekli kılmaktadır(Zaim,2000). Fakat bu husus da işçilik masraflarını yükseltir.

Savunma sanayii uzun dönemde, teknik uzmanlar ve diğer nitelikli işgücünün yetişmesini sağlayacaktır. Savunma sanayiinin gelişimi ayrıca yeni özelliklere sahip meslekler ve elemanlar ortaya çıkaracaktır.

1.1.2.2.8. Yatırım ve Finansman

Savunma sanayii ürünleri için ihtiyaç duyulan tasarım, üretim ve test sistemleri ve tesislerine sivil sektörlere göre oldukça fazla yatırım yapmak zorunluluğu vardır. İleri teknoloji, yüksek kalite ve büyük yatırım gibi etkenler, kuşkusuz büyük mali kaynaklar gerektirmektedir. Büyük mali boyutlar ve uzun yıllara dağıtılan projeler ise doğal olarak bir finansman sorunu oluşturmaktadır.

1.1.2.2.9. İhracat Desteği

Savunma sanayii pazarı, uluslararası boyutuyla devletlerin dış politikalarına son derece bağımlıdır. Bir savunma ürününün ihraç edilebilmesi için iki ülke arasında çok sağlam temellere dayanan bir dostluğun veya işbirliğinin olması gereklidir. Ayrıca, savunma

sanayii yapısının ekonomik açıdan devamlılığını sağlamak için ihracata yönelik üretim yapmanın önemi unutulmaması gereken bir faktördür.

1.1.2.3. Savunma Sanayii Ürünlerinin Özellikleri

1.1.2.3.1. Karmaşık Yapıda Olma

Savunma sistemleri, her birisi ayrı ayrı savunma sanayi ürünlerinin birleşmesinden oluşan karmaşık bir yapıdadır. Bir savunma sisteminin oluşabilmesi için muhabere, top, füze, algılayıcı (radar,sonar), atış/komuta kontrol sistemlerinin ve platformların bir araya gelmesi gerekmektedir.

1.1.2.3.2. Maliyetinin Yüksek Olması

Savunma sanayiinin yukarıda bahsettiğimiz özelliklerinden ilk anlaşılan husus bu sektör için yapılan alt yapı çalışmalarının ve idamesinin sağlanmasının maliyetinin çok yüksek olduğudur. Bu ürünlerin test ve deneme aşamalarında çok sayıda nitelikli işgücü istihdam edilmesi ve yüksek maliyetli cihaz yatırımı yapılması yanında sistemlerin özel sipariş ve belli niteliklerin istenmesi çok ciddi maliyetlere sebep olabilmektedir.

1.1.2.3.3. Kullanım Sürelerinin Uzun Olması

Savunma sanayii ürünlerinin ömrü; maliyetlerinin çok yüksek boyutlara ulaşması, ileri teknolojilere dayanması, bakım ve onarım maksatlı alt yapılarının oluşturulması vb. gibi bazı süreçler ve zor aşamaları neticesinde uzun yıllara dayanmaktadır.

1.1.2.3.4. Ürün Kalitesinin Yüksek Olması

Savunma sanayii ürünlerinin maliyetli olması ve yüksek teknolojiler içermesi sebebiyle bu ürünler için çok yüksek kalite standardı aranır. “Savunma sanayii alanında faaliyet gösteren kuruluşlara ait üretim tesislerinde, uluslar arası standartlara uygun Kalite Güvencesi Sistemi'nin kurulması zorunludur”(MSB,2000:116).

Savunma sanayii ürünlerinin teknik performans parametreleri ile üründe kullanılan malzemelerin özellikleri; NATO'da STANAG'lara (Standardization Agreements), Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'de askeri şartnamelere ve askeri standartlara (MIL-STD), Türkiye'de ise savunma sanayii ürünlerinde kullanılacak malzemeleri

tanımlayan muhtelif teknik şartnameler ile ve Uluslararası Kalite Standardizasyonu Organizasyonu (ISO) tarafından belirlenmiş olan standartlara dayandırılmaktadır (Çağlayan, 2000:36).

Savunma sanayii ürünleri için aranan kalite standardı hakkında MSB (2000:119) Beyaz Kitapta, Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) nin modernizasyonu ve yeniden yapılanmaları çalışmalarında, kaliteli ürün tedariki için; ihaleye girecek firmalardan öncelikle Türk Standartları Enstitüsü (TSE), Uluslararası Kalite Standardizasyonu Organizasyonu (ISO) veya NATO ülkelerinde geçerli olan Allied Quality Assurance Publications (AQAP) Kalite Güvence Seviye Belgelerine sahip olmaları istenmektedir.

“Türkiye’de ise; kuruluşların kalite yönetim sistemlerinin AQAP’lara uygunluğu, Milli Savunma Bakanlığı’nın yetkilendirildiği bir sertifikasyon sistemi ile belirlenmektedir” (Çağlayan, 2000:36).

NATO ülkeleri arasında “Devlet Kalite Güvencesinin Karşılıklı Kabulüne İlişkin STANAG 4107” kapsamında yürütülen kalite güvence hizmetlerinin Türkiye’deki uygulamaları, kalite güvence milli makamı olan MSB yerine getirmektedir (MSB,2000:119).

1.1.2.3.5. Ağır Çevre Koşullarında Çalışabilme

Herhangi bir harp anında, savunma sanayii ürünlerinin ağır çevresel koşullarda çalışabilmeleri harbin sonucunu etkileyebilecek kadar önem arz eder. Örneğin silah ve cihazlar çöl sıcağında, kutup soğukunda, nemli-rutubetli, kumlu ve çamurlu ortamlarda, kullanılabilmelidir.

1.1.3. Savunma Sanayiinin Ekonomik Açıdan Özellikleri

Güçlü bir savunma ancak güçlü bir ekonomi ile sürdürülebilir. Bu bakımdan Türkiye’nin güçlü bir ekonomiye sahip olması yalnız ülkenin kalkınması, halkın refahı açısından değil, etkili savunma kabiliyetini, caydırma gücünü sürdürebilmesi açısından da gereklidir (Öymen,1998:91).

Savunma sanayii için yapılan harcamaların, devletlerin varlığının sürdürülebilmesi için temel alındığı günümüz dünyasında aynı zamanda tüm sanayi dalları ve ekonomik kalkınmanın motoru olduğu kanısı da devletlerin bu sektöre yapmış olduğu yatırım ve

harcamaların her geçen yıl biraz daha arttırması ile destek bulmaktadır. Devletler bu sebepten ötürü özellikle bu sektörü ihtiyaçları ve milli amaçları doğrultusunda yönlendirerek bu sektöre sahip çıkmakta ve diğer sanayi dallarına nazaran bazı ayrıcalıklar tanımaktadır.

Ülkelerin savunma sanayii potansiyeli ile ekonomik potansiyeli arasında önemli bir bağ vardır. Savunma sanayii potansiyelinin ekonomik potansiyeli zorlayarak aşması, ülkelerin, sosyo-ekonomik dengelerinde bozukluk meydana getirir. Her silahlanma teşebbüsü ve savunma sanayii yatırımı ülke güvenliğine bir güç kazandırırken ülkenin konforundan da bir şeyler götürmektedir (Alniak,1997:v).

Savunma sanayiine yatırım, başlangıçta maliyeti yüksek gibi görünse de uzun vadede istihdamı ve ihraç edilerek ödemeler dengesini arttırması, sanayileşmeye katkısı ve milli gelire sağlayacağı katkıyla ekonomik faydalar sağlar. Mesela Sekizler Grubu G–8 ülkeleri, aynı zamanda dünyanın en büyük savunma ürünleri ihracatçılarındandır. Zenginliklerinde savunma ürünlerini satmalarının da katkısı azımsanmayacak derecede büyüktür.

Savunma harcamalarının talep esnekliği düşüktür. Yani devletler var oldukça savunma harcamaları da sürecektir. Bu nedenle savunma sanayii “talep esnekliği” düşük bir piyasa olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla fiyatlarda meydana gelebilecek değişiklikler, savunma sanayii ürünleri talebinde doğrudan doğruya bir artış veya azalışa yol açmaz (Tübitak,1998:19).

Savunma sanayii ve savunma harcamalarının ekonomiye etkileri hakkında daha ayrıntılı bilgiler beşinci bölümde ele alınacaktır.

1.2. Savunma Harcamalarının Genel Yapısı

1.2.1. Savunma Harcamalarının Tanımı

Savunma harcamaları, Milli Savunma Bakanlığı (MSB), Jandarma Genel Komutanlığı (JGK) ve Sahil Güvenlik Komutanlığı (SGK) ihtiyaçlarını (personel giderleri, silah–mühimmat–diğer askeri teçhizatlar, eğitim, yakıt, giyecek ve yiyecek harcamaları vs.) gidermek için devlet bütçesinden yapılan ödemeler olarak adlandırılır. Bu tanım savunma harcamalarının kapsamı konusunda açıklama getirmektedir.

Savunma harcamaları hakkında yapılmış diğerk bir tanım da ise; en genel anlamıyla bir ülkenin iç ve dış güvenliğinin sağlanması maksadıyla milli gelirinden savunmasına ayırdığı paydır (Tüğen,1989) şeklinde yapılan bu ifadeler ile bir ülkenin ulusal ve egemenlik kaygıları dile getirilerek savunma harcamalarının masraflarının devletçe karşılandığı vurgulanmaktadır.

Tüğen'in savunma harcamaları için yaptığı daha kapsamlı tanımında ise; “savunma hizmetine tahsis edilmiş askeri ve sivil personel ile ilgili harcamalardan, bu sektör ile ilgili araç ve gereçlerin (silah, ekipman vs.) üretimi ve satın alınması, bunların bakım ve onarım giderlerinden, bina vb. inşa faaliyetlerinden, araştırma-geliştirme harcamalarından oluşmaktadır” (Tüğen,1989:48) şeklinde ifade edilen savunma harcamalarının; tüketim, üretim, istihdam ve araştırma ve geliştirme (Ar-Ge)'ye dayalı faaliyetlerle bütünleşmiş olduğu belirtilmektedir.

Yapılan bu tanımlar ile savunma harcamalarının bir ulusun egemenlik ve ekonomik kaygıları neticesinde yapıldığı düşünceleri üzerine dikkat çekilmektedir.

1.2.2. Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması

Savunma harcamaları ile ilgili karşılaşılan sıkıntılardan biri ülkelerin savunma harcamalarının tanımlamaları konusundaki farklılıklardır. “Çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan değişik savunma harcamaları tanımları bulunmaktadır. Bu farklılık özellikle uluslararası düzeyde karşılaştırma yapmayı zorlaştırmaktadır”(Giray,2004:196). Ulusal ve standart tanımlar arasındaki farklılıklar askeri harcama rakamlarına da yansımakta ve bu tanımlama farklılıkları ülkeler arasında savunma harcamalarının büyüklüğü arasındaki karşılaştırmaları da zorlaştırmaktadır. Mesela, bir ülkede savunma bakanlığı bütçesinde yer alan bir kalem, başka bir ülkede işleri bakanlığı bütçesinde ele alınabilmektedir.

Ülkeler, savunma harcamaları tanımı hakkında herhangi bir standart bulunmadığından dolayı amaçlarına ve çıkarlarına uygun olarak tanımlama yapmaktadırlar. Bu tanımlama serbestisi, her ülkeye kendi sosyo-ekonomik yapısına göre savunma harcamalarını planlama imkanı tanımakta ve ülkelerce bazen yanıltma gayesi için bazen de belirli bir geleneğin sonucu olarak kullanılmaktadır (Brzoska, 1995:45).

Savunma harcamalarını ikiye ayıran Uçar (2003:6);“Savunma harcamaları en basit şekliyle yatırım ve tüketim harcamaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Askeri tedarik, askeri bina inşaatları ve araştırma geliştirme yatırım sınıfına; işletme ve bakım giderleri, personel ödemeleri de tüketim harcamaları sınıfına girmektedir” sözleri ile genel bir sınıflandırma yapmaktadır.

Uluslararası araştırma kuruluşları, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (North Atlantic Treaty Organization) (NATO), Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund) (IMF), Birleşmiş Milletler (BM)’in tanımlamalarına göre savunma harcamalarını sınıflandırmaya çalışmışlardır. “Bu üç uluslararası kuruluş içinde Birleşmiş Milletler tarafından yapılan tanım en kapsamlı tanımı oluşturmaktadır. Bu tanım özellikle uluslararası karşılaştırmalar yapmak amacı için uygundur” (Giray,2004:185).

Brzoska’ya göre savunma harcamalarının uluslararası ele alınışı ve muhtemel harcama kalemleri Tablo 1’de görülmektedir.

Tablo 1. Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması

Muhtemel Harcama Kalemleri		NATO	IMF	BM
Silahlı Kuvvetlere Yapılan Ödemeler				
1	Subaylara ve Askerlere Yapılan Ödemeler	X	X	X
2	Silahlı Kuvvetler içinde veya Bağlantılı Çalışan Teknisyenlere, Bürokratlara vb. Yapılan Ödemeler	X	X	X
3	Yukarıdaki Personele ve Ailelerine Yapılan Sağlık, Sosyal vb. Ödemeler ile Vergi İndirimleri	X	X	X
4	Emeklilere Yapılan Ödemeler	X	-	X
5	Askeri Okul ve Hastaneleri	X	X	?
6	Silah Üretimine ve İthaline Yapılan Harcamalar	X	X	X
7	Alt Yapı İnşaatı, Konut vb. Harcamalar	X	X	X
8	İşletme ve Bakım	X	X	X
9	Diğer Alımlar	X	X	X
10	Askeri Araştırma – Geliştirme Faaliyetleri	X	X	X

Tablo 1'in devamıdır.

Savunma / Stratejik Amaçlı Diğer Harcamalar				
11	Stratejik Malların Stoklanması	X ^a	-	-
12	Silah, Teçhizat vb. Depolanması	X ^a	X	-
13	Silah Üretim/ Dönüşümünü Sübvansiyonları	X	-	-
14	Diğer Ülkelere Askeri Yardım	X	X	X
15	Uluslar arası Organizasyonlara (BM,Askeri İttifaklar vb.)	X	X	-
16	Sivil Savunma	-	X	X
Önceki Askeri Güçlere/ Faaliyetlere Yapılan Harcamalar				
17	Gazilere vb. Yapılan Ödemeler	-	-	-
18	Savaş Borçlarına Ödemeler	-	-	-
Diğer Güvenlik Kuvvetlerine Yapılan Ödemeler				
19	Jandarma	X ^b	X ^b	X ^b
20	Sınır / Sahil Koruma	X ^b	X ^b	X ^b
21	Polis	X ^b	-	-
Diğer Sorumluluklar				
22	İnsani / Kaza Tazminatları	X	-	-
23	BM Barış Gücü	X	X	-
Gelirler				
24	Askeri Okullar, Hastaneler, Şirketler	Y	Y	Y
25	Askeri Alt Yapının Sivil Kullanımı	Y	Y	Y
26	Önemli Kişi Taşımaları	Y	Y	Y
27	Teknoloji ve Patent Satışları	Y	Y	Y
28	Üretim Sübvansiyonları Geri Ödemeleri	Y	Y	Y
29	Diğer Ülkelerden Askeri Yardımlar	Y	-	X ^b
Gelecek İçin Zorunlu Harcamalar				
30	Kredili Tedarik	X	X	-

Kaynak: Brzoska, 1995:48-49.

- (X) Savunma harcamalarına dahil kalemler;
(-) Savunma harcamalarına dahil olmayan kalemler;
(Y) Gelir olarak planlanmış kalemler,
(a) İşletimi ve finansman savunma kuruluşlarınca üstlenildiği durumlarda;
(b) Askeri amaçla eğitilip, donatılıp kullanılmaları durumunda.

Tablo 1 incelendiğinde harcama kalemleri olarak , silahlı kuvvetlere yapılan ödemeler; savunma ve stratejik amaçlı diğer harcamalar, önceki askeri güçlere ve faaliyetlere yapılan ödemeler, diğer güvenlik kuvvetlerine yapılan harcamalar, diğer sorumluluklar, çeşitli gelirler ve gelecek için zorunlu harcamaların olduğu görülecektir.

Türkiye’de ise savunma harcamaları beş sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar; asker–sivil personel ödemeleri, silah teçhizat, işletme ve bakım, sefer stokları ve malzeme, inşaat yatırımları ve yedek kaynaklar şeklinde beş ana sınıfa ayrılmaktadır (Uçar, 2003:6).

1.2.3. Savunma Harcamalarının Özellikleri

Kimileri için savunma harcamaları verimsiz, gereksiz olarak düşünülse bile ilk çağlardan bu yana güvenlik ihtiyacı ve devletin savunma hizmeti süregelmiş; savunma hizmeti devletin varlığının temel göstergesi olmuştur. Bu temel göstergeden hareketle, ülkelerin milli gelirlerinden ayırdıkları bir pay olan savunma harcamaları, egemenliğin ve ulusal varlığın devamı için vazgeçilmez unsurların başında gelmektedir, diyebiliriz.

Savunma harcamalarının finansmanı bütün ülkelerde büyük oranda devlet bütçesi içerisinde karşılanmaktadır. Bu durum savunmanın tam kamusal mal olma niteliğinden kaynaklanmaktadır (Sezgin, 2000:476). Devletin, savunma hizmetlerini üstlenerek ülkenin milli gelirinin ciddi bir payını buraya aktarması ile bu hizmetlerin tam kamusal mal ve hizmetler olarak kamu ekonomisi içinde yer alması sağlanmıştır.

Tam kamusal mal ve hizmetlerin en önemli özelliği, herhangi bireye veya bireylere, bu malların kullanımının sınırlandırılmasının mümkün olmamasıdır. Bir bireyin tüketiminden elde edeceği fayda diğer bireylerin elde edebileceği fayda da herhangi bir azalmaya neden olmamaktadır.

Savunma harcamalarının kamusal bir hizmet oluşu konusunda daha ayrıntılı olarak yapılan diğer bir yorum ise şöyledir:

“Savunma, geleneksel bir tam kamusal hizmet olarak kabul edilmektedir. Bu hizmetten ülkede yaşayan herkes birbirine rakip olmadan yararlanır. Yani savunma hizmeti, hizmetin sunulduğu alanda bölünmez faydalar sağlar. Savunmanın saldırıdan vazgeçirici özelliğinin sağladığı fayda, ülkenin her yerinde homojendir. Bu özelliklerin bir sonucu olarak, bedel

ödemeyenlerin bu hizmetten yararlanmalarının engellenmesi mümkün değildir” (Giray,2004:183).

Savunma hizmeti bir bütün olarak incelendiğinde bu hizmetten ülkede yaşayan herkes, birbirine rakip olmadan yararlanır. Ayrıca hizmetlerin tam kamusal özelliği olmasından dolayı bireylerin herhangi bir ödeme yapmadan da o maldan fayda elde etmesi mümkündür. Dolayısıyla bu hizmetler için gerekli finansmana gönüllü olarak katılsın veya katılmasın, hizmetten yararlanması kaçınılmazdır. Kısaca savunma hizmeti sunma devletin temel görevlerindedir. Bu sebepten dolayı savunma harcamaları genellikle birçok ülkede, toplam kamu harcamaları içinde önemli bir paya sahiptir.

Savunma hizmeti ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması ve saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasını amaçlamaktadır. Bu amaçları gerçekleştirebilmek için askeri eğitim, araç, gereç ve malzeme için harcama yapılması zorunluluk arz etmektedir. “Savunma hizmeti iki yönlüdür. Birincisi, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması, ikincisi ise, saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıdır. Hem caydırıcılık hem de saldırıya karşı konulması barış zamanında askeri eğitim, araç, gereç ve malzeme için harcama yapılmasını gerektirir”(Giray,2004:183). Söz konusu savunma harcamaları uluslararası alanda bir devletin dış politikalarında otorite üstünlüğü sağlayarak onu söz sahibi duruma getiren en önemli güç unsurlarından birini oluşturmaktadır.

“Savunma bizzat bir nihai tüketici veya üretici hizmeti değildir. Dış saldırılardan diğer mal ve hizmetleri korumak üzere üretilen ve talepleri iktisadi gelişmeye paralel olarak artan tamamlayıcı veya ara tüketici hizmetleri arasında yer alan hizmetlerdir” (Giray,2004:183). Yani savunma harcamaları, toplumda ekonomik ilişkilerin kurulması için çok önemlidir. Bu hizmetler diğer ekonomik faaliyetleri tetikleyici ve sürükleyici rol üstlenmektedir. Bu bakımdan savunma hizmetleri, piyasa ekonomisinin faaliyete geçmesi için gerekli harcamalardandır.

Diğer bir özelliği ise savunma harcamalarının dışsal ekonomiler yaratmasıdır. Savunma harcamaları hem pozitif hem de negatif dışsallıklar yaratabilirler. Dışsallık, ekonomik bir faaliyet sonucu yaratılan, fayda ya da zararların; üçüncü kişileri de olumlu veya olumsuz bir biçimde etkileyebilmesi olarak ifade edilmektedir.

Savunma hizmetlerinin yarattığı pozitif dışsallıklara örnek olarak teknolojinin ikili kullanımını gösterebiliriz. Savunma hizmeti, doğası gereği ileri teknoloji kullanır. Daha sonra bu ileri askeri teknoloji, sivil amaçlı üretim için de kullanılabilir. Nitekim elektronik ve ulaştırma alanlarındaki icatların neredeyse tamamı, ilk defa askeri nedenlerle gerçekleştirilmiştir (Giray, 2004).

1.2.4. Savunma Harcamalarının Düzeyini Belirleyen Faktörler ve Gerekçeleri

Bir devletin kendisini savunabilmesi için ne kadar savunma harcamasının yeterli olduğunun belirlenmesi güç bir konudur. Fakat her şeye rağmen devletler gelir miktarlarına bakmaksızın gelir miktarlarının önemli bir bölümünü kaçınılmaz ve vazgeçilemez olarak değerlendirdikleri savunma harcamaları için ayırmaktadır.

Savunma için ne kadar para harcanmalıdır? Diğer bir ifadeyle bir ülkede optimal savunma harcamaları ne kadar olmalıdır? Bu sorunun cevabı tüm ülkeler için önem taşımaktadır. Çünkü savunmaya çok fazla kaynak ayrılması, dolayısı ile aşırı savunma harcamaları büyümeyi erteleyecektir. Çok az kaynak tahsisi ise, büyümeyi istikrarsızlık veya kargaşaya yol açmak suretiyle tehdit edecektir (Değer ve Sen, 1995:297). Bu yüzden ülkenin, optimal ölçekte bir savunma harcaması yapması gerekmektedir.

Ülkelerin savunma harcamalarını belirleyen, içsel ve dışsal birçok etmen mevcuttur ve bunlar ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklılıklar göstermektedir. Söz konusu etmenler, komşu ülkelerin veya bölge için tehdit unsuru olan ülkelerin askeri harcamalarını artırması, jeostratejik konum, ülkelerin yönetim biçimi ve siyasal durum, iç güvenlik ihtiyacı, bütçe olanakları, silahlı kuvvetlerin gücü ve büyüklüğü, askeri ittifaklar ve askeri yardımlar olarak değerlendirilebilir. Ülkelerin siyasal rejim ve ideolojileri de küresel ve bölgesel silahlanmada önemli bir faktördür (Uçar, 2003:29).

Güvenlik ihtiyacının karşılanması amacıyla yapılan savunma harcamalarının düzeyini; ülkenin ekonomik durumu ve politikası, ülkenin stratejik durumu, ülkenin dış ilişkileri ve politikaları etkileyen faktörler arasındadır (Altun,1998:31).

Savunma harcamaları bir ülkenin sahip olduğu birçok faktöre göre farklılık göstermektedir. Savunma harcamalarındaki asıl amaç ülkelerin kendilerini muhtemel bir saldırıya karşı korumak veya düşmanı saldırıdan caydırmaktır. Değer ve Sen,

savunma harcamalarının o ülkenin güvenlik fonksiyonu olup, güvenlik fonksiyonunun eğimi, ülkenin kabul edebileceği risk derecesine bağlı olduğunu, böylesine soyut bir kavrama dayanan savunma harcamalarının optimal ölçekte yapılmasının risk faktörünün iyi belirlenmesine ve yeterli güvenlik seviyesinin tespitine bağlı olduğunu dile getirmiştir (Değer ve Sen,1995:294). En geniş anlamda güvenlik, iç ve dış tehditlerin ve sosyo-politik istikrarsızlığın ortadan kaldırılmasını, rejimin yaşatılmasını, hükümet ve devletin politik meşruiyetinin teminini içermektedir (Değer ve Sen, 1995:278).

Bu konuda da atılması gereken ilk adım ülkenin savunma ihtiyacının belirlenmesidir. Bu yüzden de yapılan savunma harcamalarının boyutları ülkelerin algıladıkları risk derecesine bağlıdır. Bu ihtiyacın belirlenmesi de en uygun ölçekte olmalıdır. Aksi takdirde savunmaya gereğinden fazla kaynak ayrılması israfı neden olacak; dolayısıyla ülkenin kalkınması negatif yönde etki gösterecektir. Buna karşılık gereğinden az kaynak ayrılması, savunma gücünü azaltarak milli güvenliği tehdit edebilecek sonuçlara neden olabilecektir.

Savunma harcamalarını etkileyen faktörler arasında milli gelir düzeyi önemli yer tutar. Fakat bu durum gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için farklılık arz etmektedir. “Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için yapılan analizler, gelişmiş ülkelerde savunma harcamaları seviyesinin ekonomik faktörlere bağlı olmadığını; gelişmekte olan ülkelerde ise, savunma harcamalarının gelir seviyelerine bağlı olduğunu göstermektedir” (Akgül,1986:19).

Savunma harcamalarını iktisadi ve bütçeyle ilgili sınırlamalar da etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Değer ve Sen, 1995:278).

Ülkenin siyasal rejimi savunma harcamalarını etkileyen önemli bir faktördür. Looney, (1994: 63–64) de savunma harcamalarının belirleyicilerinden biri olarak ülkenin rejimini göstermiş, “Askeri rejimler savunma harcamalarını desteklemede sivillerden daha cömert davranmaktadırlar. Hatta sivil yönetimli bir ülkede bile, askeri güç sivil otorite ile ne kadar fazla ilgili olursa, savunma harcamalarının merkezi bütçe ve ulusal üretim içindeki payında artış o kadar büyük olabilmektedir” demiştir. Bu görüş, Türkiye’de bu konuda sivil ve askeri hükümetlerin politikaları arasında fazla bir fark

bulunmadığını ifade eden Özmucur tarafından da desteklenmektedir (Özmucur, 1995: 15).

Komşu ülkelerle olan ilişkiler savunma harcamalarını etkilemektedir. Özellikle ilişkilerinde problem olan komşu ülkelerin yapmış olduğu savunma harcamaları diğer ülkelerin harcamalarıyla pozitif bir paralellik göstermektedir. Bu konuda Türkiye ile Yunanistan, Hindistan ile Pakistan ve Mısır ile İsrail bilinen örneklerdendir.

Ülke içindeki bölgesel unsurlar da savunma harcamalarının miktar ve bileşimini etkilemektedir. Ülkeler, askeri-stratejik gereklilik, tarihsel ve ekonomiye ilişkin politikalardan dolayı, savunma harcamalarını ülkelerin yapılandırılmalarında önemli etkileri olacak şekilde bölgelere dağıtırlar (Giray, 2004:187).

Ülkelerin savunma harcamalarını farklı kılacak diğer faktörler olarak; risk altındaki nüfus toplamı, herhangi bir saldırı ihtimali, milli gelir düzeyi ve onun dağılımı, nüfusun yaş profili ve kültürel farklılıklara bağlı olabilecek olan istatistiksel hayat değeri gibi unsurlar sayılabilir (Özmucur, 1995:15).

Ülkelerin savunma harcamalarının düzeyini yerel silahlı çatışmalar ve paralelinde gerçekleşen uluslar arası barışı destekleme operasyonları da önemli yer tutmaktadır. Örneğin Afrika'da savunma harcamalarındaki hızlanma, öncelikle yerel silahlı çatışmalar ve silahlanmış güçlerin yeniden yapılanmasından kaynaklanmıştır. Avrupa ve Kuzey Amerika'da 1998'den sonra savunma harcamalarındaki büyümenin nedenleri arkasında yer alan faktörlerin başında, barışı destekleme operasyonları şeklinde ifade edilebilecek, yeni askeri görev anlayışı gelmektedir. (Değer ve Sen, 1995).

Genel olarak bakıldığında ise harcama düzeylerinin belirlenmesinde; ülkelerin farklı siyasi rejim, politika, din, ekonomik durum, mevcut teknoloji, coğrafi stratejik konum, uluslararası savunma anlaşmaları, tarihsel-sınır anlaşmazlıkları, nüfus yoğunluğu, komşu ülkelerin askeri harcamaları-asker sayısı, silah ticaretinde kar olgusu, iktidar-güç mücadeleleri ve terörizmin varlığı ortak kanıdır. Bu sebeplerin mevcudiyeti savunma harcamaları konusunda ülkelerin geri adım atmalarına engel teşkil etmiş ve aynı zamanda savunma harcamalarının düzeylerinin belirlenmesinde önemli roller oynamıştır.

1.3. Savunma Sanayiinin ve Savunma Harcamalarının Uluslararası İlişkilerde Rolü

Savunma sanayii ve harcamaları uluslararası ilişkileri düzenleyen temel belirleyicilerden biridir. “Uluslararası ilişkilerde en son başvurulan yol ve güç hesaplarında bütün tahminlerin odak noktasını oluşturan askeri güç, teknolojik imkanlar, önderlik ve silahlı kuvvetlerin nicelik ve niteliğine bağlıdır” (Altun,1998:10). Savunma harcamaları ve yatırımlarıyla oluşturulan mevcut silahlı güç ülkeye karşı yapılacak olan fiziksel saldırılara set çekerek caydırıcı bir amaç gütmektedir.

Ülkelerin gücü genellikle eldeki mevcut askeri imkanları ile ölçülür. “Bir ülkenin savunma sanayii o ülkenin güç denkleminin hem sonucu hem de önemli bir parametresidir”(Davudoğlu,2007:37).

Uluslararası ilişkilerde hiçbir zaman tam güven ortamından bahsedilememiştir. “Uluslararası ilişkilerin yaşayan bir kuralı da “güçlünün haklılığı”dır. Bu bakımdan bir ülkenin haklılığını savunmasının en geçerli yolu güçlü olmasıdır” (Uysal,1997:36).

Devletler, genellikle ekonomik refah, siyasi istikrar ve askeri güvenliğin sağlanması ve geliştirilmesini ilk hedef olarak görmektedir. Bu hedefler doğrultusunda sarf edilen çaba ve girişimler uluslararası gerilimlere, anlaşmazlık ve hatta çatışmalara sebep olabilmektedir. Böyle bir durumda, “hayati önem ve değer taşıyan Milli hedeflere erişilememesi, dolayısıyla Milli menfaatlerin tehlikeye girmesi halinde son çare olarak silahlı kuvvetlerin, başka bir deyişle askeri gücün belirlenen gayeler uğrunda aktif şekilde kullanılması gerekli ve zorunlu görülebilir”(Altun,1998:10). Tüm bu hedefler, ülkelerarasında gerilimler ve çatışmalara neden olmaktadır. Böyle bir durumun mevcudiyeti ise devletleri önce savunma sanayii alt yapısını oluşturma konusunda yönlendirerek buna paralel olarak da ulusal varlığın vazgeçilmez bir unsuru olarak gördükleri savunma harcamalarını gerçekleştirmektedirler.

Devletler savunma sanayii dalını; ileri teknolojilere ulaşabilmek, ülkelerindeki diğer sanayi dallarının teknolojik gelişmesinde savunma sanayiinin sürükleyici gücünden yararlanmak, kendi silahlı kuvvetlerinin ihtiyaçlarını ekonomik olarak karşılayabilmenin yanı sıra bağımsız politikalar uygulayabilmek için de

desteklemektedirler. Fransa Savunma bakanlığının konu ile ilgili bir sözünü Karaibrahimoğlu (1997:16) şu sözlerle nakletmiştir: “Arkasında silah gücü olmayan hiçbir dış politikanın etkinliği yoktur”. Bu düşünceyi destekleyen önemli bir unsur hem ekonomik anlamda hem de savunma sanayii anlamında gelişmiş olan ABD, Rusya, İngiltere, Almanya, Fransa gibi ülkeler uluslararası alanda söz sahibidirler.

Özdil, teknolojik gelişmenin öneminden bahsederken, “Geleceğin savaşlarını bilim ve teknolojiye üstün olanların kazanacağını düşünürsek, bilişim alanındaki gelişmelere ayak uydurmak zorunluluğu doğmaktadır. Çünkü bu teknolojiye sahip ülkeler, sattıkları ürünler vasıtasıyla diğer ülkeleri kontrol edebilmektedirler”(Özdil,2000:23) diyerek özellikle savunma sanayiinde gelişmiş ülkeler diğer ülkeleri yönlendirme ve kontrol etme konusunda zorlanmayacağına işaret etmektedir.

Ekonomik kaynaklar, teknolojik alt yapı ve askeri birikim ülkenin güç denkleminde değişken unsurlar olarak yer alır. Bu değişken unsurların dış politika yapımında koordineli ve verimli bir şekilde devreye sokulması, ülkenin uluslararası güç dengeleri içindeki ağırlığının artmasını sağlar (Davudoğlu,2007:24).

Dünya güç dengesini kendi lehine çevirmek ya da stratejik gücünü daha da artırmak isteyen ülkeler, dış politikanın bir aracı olarak kendileri açısından önem taşıyan ülkelere yardım yaparlar. Özellikle savunma yardımları bu amaca hizmet etmektedir. Bu yardımlar doğrudan olmasa dahi dolaylı olarak siyasi ve askeri nedenlerle yapılır (Kaya, 2000:485).

Savunma sanayii ürünleri ithalatçısı ülkenin bazı durumlarda ürüne sahip olabilmesi için para yeterli olmayabilir. Bu bağlamda Akgül (1987:193) “kritik dönemlerde satıcı ülkeler, kendi siyasi emellerine uygun olarak hareket etmekte ve paramızla almayı istesek bile silah tedarikine engel olabilmektedirler” şeklinde görüş beyan etmektedir.

Kısacası savunma sistemlerini üreten ve satan ülkeler, bunları alanlara karşı bir üstünlük elde ederek kendilerine bağımlı kıldırmakta ve gelişen teknolojik şartlara uyum sağlamak için ürünler için talep edilen maliyeti çok yüksek olan bakım-modernizasyon gibi talepler karşılığında bazı siyasi-politik şartlar koşarak isteklerini kabul ettirmek için kullanmaktadırlar.

BÖLÜM 2: TÜRKİYE'DE; PLANLAMA, PROGRAMLAMA, BÜTÇELEME SİSTEMİ (PPBS), SAVUNMA HARCAMALARININ DENETLENMESİ, KAYNAKLARI VE NEDENLERİ

2.1. Türkiye'de Savunma Harcamaları İhtiyaçlarının Tespiti, Planlanması ve Programlaması

Planlama, Programlama ve Bütçeleme Sistemi (PPBS); bütçenin hizmetler ve bu hizmetlerin çıktılarına göre yeniden şekillendirilmesi ve bu hizmetlerin gelecek yıllara ait maliyetlerinin önerilmesidir. Genel bir tanımla, amaçlarla kaynaklar arasında ilişki kuran bir süreçtir.

Silahlı Kuvvetler açısından PPBS, tehdidin varlığına ve ortaya çıkışına göre stratejinin geliştirilmesi, stratejiyi destekleyen kuvvet ihtiyaçlarının belirlenmesi, belirlenen bir zaman diliminde ihtiyaç duyulan silâh sistemleri ve insan gücünü tedarik edebilmek için sıralı ve ekonomik programlar geliştirilmesi ve nihayet, kullanılabilir kaynakların maksimum savunma hizmeti sağlayacak şekilde bütçelenmesidir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'nın ana savunma sistem ihtiyaçlarının tespiti, planlanması, programlanması ve bütçelenmesinin; PPBS Yönergesi hükümleri gereğince yürütülmesi öngörülmektedir. Dolayısıyla, "Türkiye'de savunma harcamalarının ve bunlara ait kaynakların belirlenmesi, PPBS çerçevesinde yürütülür" (MSB,2000:107). PPBS, TSK ihtiyaçlarının karşılanması istikametinde en etkin ve verimli şekilde değerlendirilmesi amacıyla tesis edilmiş temel kaynak yöntemidir.

Bu sistem; TSK'nın "Kuvvet yapısının teşkili, çağın gereklerine göre geliştirilmesi, harbe hazırlık düzeyinin yükseltilmesi, işletme, bakım ve sefer stoklarıyla idamesi, inşaat ve alt yapı faaliyetlerinin yönlendirilmesi" gibi amaçlarla ayrılmış milli ve dış kaynakların etkin, ekonomik ve zamanında kullanılmasını ve kontrolünü sağlayan, bir yatırım, idame, işletme ve mali amaçlı yönetim sistemidir (Altun,1998:91).

Savunma harcamaları devamlı artarken, bu harcamaları karşılayacak kaynakların sınırlı olması, savunma gerekleri ile kaynaklar arasında bir denge kurulmasını gerektirmektedir. Söz konusu denge, cari döneme ait olduğu gibi geleceğe de ait olmalıdır. Planlama ihtiyacının temelindeki neden de esasen budur. Planlama, TSK'nın

yapısını ve kullanılma esaslarını orta vadeli (10 yıl) ve uzun vadeli (11–20 yıl) bir dönemde askeri strateji ile stratejik hedeflerin ve kuvvet yapısının kapsayacak şekilde saptayan işlemler serisidir.

Planlama, askeri amaç ve hedeflerin belirlenmesi ve bu amaçları gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan kuvvet ve kaynakların saptanması çalışmalarını içerir. Planlama safhasının çıktısı, savunma önerileri veya stratejik hedef planlarıdır.

Programlama, bir amacın gerçekleştirilmesi için gerekli olan aşama ve adımları, her birinden sorumlu olan kimseleri ve her birinin zamanını belirleyen bir plandır. Programlama “Planlama ile belirlenen hedeflerin kaynaklar bazında nasıl gerçekleştirileceğinin bir zaman boyutu üzerinde projelendirilmesi işlemidir” şeklinde tarif edilmiştir (MSB,2000:107). Yani Programlama, planın uygulanmasıyla ilgili ayrıntıları içerir. Bir başka ifade ile programlama, planlama safhasında belirlenen hedeflerin belirli bir zaman dilimindeki insan gücü, para ve malzeme cinsinden kaynak ihtiyaçlarının somut olarak saptanmasıdır. Program, mevcut kaynaklarla gerçekleştirilebilecek projeleri ve bu projelerin gerçekleştirilmesi için yıllar itibarıyla kaynak tahsislerini ihtiva eder.

PPBS'nin üçüncü temel unsuru, bütçelemedir. Amaçlar tespit edildikten ve onları en iyi gerçekleştirebilecek programlar seçildikten sonra, sıra bu programların bütçe aracılığı ile uygulanmasına gelir.

Bütçe, kısa süreli bir yıllık ve ayrıntılı bir plândır. Uzun vadeli plan ve programların bir yıllık kısmını kapsar ve bunların uygulama alanlarına konmaları için gerekli malî desteğin sağlanması imkânını yaratır. Hazırlanarak onay için yasama organına sunulan bütçeler; uzun vadeli plân ve programların bir yıla tekabül eden masraflarından başka bir şey değildir.

PPBS'de bütçede ayrılan ödenekler, programlar etrafında gruplandırılır. Dolayısıyla ödeneklerin hangi amaca hizmet ettiği, devlete ne kadar maliyeti ve savunma gücüne ne gibi katkıda bulunacağı belirlenmiş olur. Ayrıca bütçeler hazırlanırken; bütçe hazırlama direktifine, tasarruf tedbirlerine ve tedariklerin yurt içinden yapılmasına özen gösterilir. Böylelikle faaliyetlerin verimliliği ile etkinlikleri sayısal olarak ifade edilmiş olur.

PPBS Yönergesine göre, Kuvvet Komutanlıkları'nca hazırlanan Harekat İhtiyacı Etüdü ve Plan Yetenek Hedefi Dokümanı ile ihtiyaçlar belirlenmekte, Genel Kurmay Başkanlığı'nca incelenip öncelik değerlendirmesi yapıp, Stratejik Hedef Planı (SHP)'na dahil edilmektedir. SHP, iki yılda bir revize edilerek On Yıllık Tedarik Programı (OYTEP) halinde kaynaklarla eşleştirilmek suretiyle uygulamaya konulmaktadır (Şahbaz,2007:99).

PPBS faaliyetleri 4 safhada gerçekleştirilmektedir (Altun,1998:91):

1'nci Safha : Türkiye'nin Milli Askeri Stratejisinin oluşturulması,

2'nci Safha : PPBS'de, harbe hazırlık durumu, kuvvet ihtiyaçları, muhtemel kaynakların değerlendirilmesi, TSK'nin on yıllık dönemine rehber olacak Planlama Programlama Direktifi (PPD)'nin hazırlanması,

3'ncü Safha : PPBS'de Stratejik Hedef Planı (SHP), TSK İnsan gücü Planı, Seferberlik Planı ve Mali Planın hazırlanması,

4'ncü Safha : On Yıllık Tedarik Programları (OYTEP) hazırlanır. SHP'deki Modernizasyon planı, OYTEP'e Ana Silah Teçhizat Program teklifi olarak, Harekatı İdame Planı ise, Sefer Stokları ve İdame-İşletme program teklifi olarak sisteme dahil edilir.

TSK' nin savunma ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla yürütülen çalışmalara temel teşkil eden ana referans, Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Siyaset Belgesi (MGSB)'dir. MSB bütçe faaliyetlerinin, Anayasadan sonra en üst seviyedeki referansı MGSB'dir. MGSB, Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu iç ve dış tehditlerin teşhis edildiği ve onlara karşı yürütülecek politikaların detaylandırıldığı bir yol haritası niteliğindedir. Bu belge, Bakanlar Kurulu tarafından belirlenen Milli Güvenlik Siyasetine uygun olarak hazırlanır. Bu belge hazırlanırken Türkiye'nin Milli Menfaatleri, Hedefleri ve Milli Savunma Politikası esas alınır.

MGSB(www.msb.gov.tr, 14.11.2009);

- “Dünyadaki yeni güvenlik algılamaları nasıldır?”,
- “Dünyadaki güvenlik ortamı nasıl şekillenecektir?”,

- “Yeni güvenlik ortamında Türkiye’nin yeri nedir ve milli menfaatlerimiz nasıl şekillenecektir?”,
- “Milli menfaatlerimizi elde etmek için belirleyeceğimiz milli hedefler nelerdir?”,
- “Bu hedeflere hangi esaslar ile ulaşacağız?”,
- “Milli menfaatlerimizi destekleyecek Askeri gücün niteliği nasıl olacaktır?”

sorularına cevap verecek şekilde hazırlanmaktadır.

MGSB ile TSK’ nın ihtiyaçlarının belirlenmesi amacıyla, müteakip adım olarak Genelkurmay Başkanlığı’nca Türkiye’nin Milli Askeri Stratejisi dökümanı (TÜMAS) hazırlanır. Bu doküman, TSK’nın oluşturulacak Kuvvet Yapısına ve bu amaçla yürütülecek Modernizasyon Planı’na dayanak teşkil eder.

TÜMAS, hedef alınan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak PPBS sürecine uygun olarak planlama döneminde TSK’ nın ihtiyaçlarının belirlenmesi ve bu ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak Genel Kurmay Başkanlığı (Gn.Kur.B.) tarafından hazırlanan SHP, programlama döneminde SHP’de belirtilen öncelik sırası dikkate alınarak mevcut kaynaklar çerçevesinde tedarik faaliyetlerinin bir takvime bağlanabilmesi için OYTEP ve son olarak, bütçeleme döneminde Program Bütçe hazırlanmaktadır.

SHP, kuvvet tekliflerinin Kuvvet Komutanlıkları, JGK ve diğer ihtiyaç sahibi makamların, kısa, orta ve uzun vadede kazanmaları gerekli yeteneklerin (Kuvvet Yapısı, Harbe Hazırlık, Modernizasyon, Harekatı İdame/İşletme-Bakım-İdame ve İnşaat açısından) ne kadar ve hangi zaman birimi içerisinde karşılanması gerektiğini belirten ve tüm ihtiyaç makamları tarafından hazırlanan planların genel ismidir. Kuvvet teklifleri Gn.Kur.B.’nda görüşülüp değerlendirildikten sonra SHP adı altında yayınlanır (Denk,2002:155).

OYTEP, SHP hazırlandıktan sonra bu plana dayanılarak yine Gn.Kur.B.tarafından yayımlanan “OYTEP Direktifi” ışığı altında hazırlanır ve çeşitli kaynaklardan sağlanması öngörülen mali kaynakların kullanılmasına ilişkin usul ile esasları belirler ve yıllık bütçelerin hazırlanmasına esas teşkil eder. Bu plan, SHP’de belirtilen kuvvet yapısı ve yeteneklere ulaşmak amacıyla; müteakip on yıl boyunca kaynakların, elde

edilmesi planlanan yetenekler için tespit edilmiş bulunan projelere tahsisini içeren bir dokümandır.

Bütçeleme; On Yıllık Tedarik Programlarında (OYTEP) belirtilen muhtemel kaynak tahsislerinin her yıl için o bütçe yılında nereye, ne maksatla ve ne kadar tahsis edileceğinin kararlaştırılması işlemidir (MSB,2000:107).

Bütçe ile tahsis edilen kaynaklar çerçevesinde revize edildikten sonra, on yıllık programların cari yıl programları, yıllık bütçenin onaylanmasıyla uygulanmaya başlanılır.

2.2. Türkiye’de Savunma Bütçesinin Hazırlanması

TSK’ nın savunma harcamaları ile ilgili bütçe hizmetleri Gn.Kur.B.’nce belirlenecek ilke ve önceliklere göre MSB’ lığınca “Bütçe Hazırlama Yönergesine” uygun olarak yürütülür.

Bütçeleme faaliyetleri, MSB’ lığınca her yıl Şubat ayında yayımlanan MSB Bütçe Ön Direktifi ile başlar. Bütçe Ön Direktifinin amacı; Bütçe Teklifi’nin hazırlanmasında iki temel unsur olan, “Fiili Kadro” ve “Fiyat Tespit” çalışmalarının başlatılması, esas alınacak kanun, yönerge, rehber ve direktifler ile bütçe lemede göz önünde tutulacak genel esasların belirlenmesi, bütçe teklifinin oluşturulmasında gerekli olan ek bilgilerin sağlanması ve bütçe hazırlama takviminin tanzim edilmesidir.

Fiili Kadro Komitesi, bütçelemeye esas teşkil etmek üzere, fiili kadroları inceler. TSK’ da görevli Subay, Astsubay, Sivil Memur, Askeri Öğrenci, Er, Erbaş ve işçilerin özlük hakları ile kanuni istihkaklarının tespiti için bu personelin mevcutları, statüleri, rütbe, derece ve kademelerine göre personel mevcutlarını ayrıntılı olarak tespit ederek personel giderlerine ilişkin harcama kalemlerinin hesaplanmasında kullanılmaktadır.

Fiyat Tespit Komitesi, MSB Bütçesinden tüketim mallarına ayrılacak kaynağın gerçekçi olarak tespit edilebilmesi amacıyla, her cins ikmal maddelerinin birim fiyatları teknik komite tarafından tespit edilir. Komite, bir sonraki yılda olabilecek fiyatları tahmin ederken resmi beyanlarda hedef olarak belirlenen enflasyon beklentisini de dikkate almaktadır. Bütçeleme yılında tedarik edilecek mal ve hizmetlere ödenek miktarı tespit edilmektedir.

Her iki komite, çalışmalarını Nisan ayında bitirir. Bu çalışmalar bütçe direktifi ve tekliflerinin hazırlanmasına esas teşkil eder.

TSK Program Bütçe Teklifi, PPBS sürecine uygun olarak ihtiyaçlar en küçük birlik seviyesinde belirlenmekte, tahmin edilen birim fiyatlar, fiili kadrolar, stok seviyeleri ve modernizasyon projelerinin maliyetleri esas alınarak hazırlanan birliklerin taslak bütçeleri Genel Kurmay II. Başkanı tarafından onaylanarak MSB' lığı Bütçe Kanun Tasarısına dahil edilmek üzere Temmuz ayının ilk haftasında MSB' lığına gönderilmektedir.

MSB' lığı Bütçe Teklifi Temmuz ayının sonuna kadar Maliye Bakanlığı'na gönderilerek Bütçe tasarıları, sırasıyla Bakanlar Kurulu'nda, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde uzman parlamenterlerden oluşan Plan ve Bütçe Komisyonunda ve Genel Kurulda görüşülmek suretiyle onaylanarak 1 Ocak tarihinde Bütçe Kanunu olarak yürürlüğe girer ve uygulanmaya başlanır (Çıkmalar,2006:106).

2.3. Savunma Harcamalarının Bütçelendirilmesinde Karşılaşılabilecek Sorunlar

Sınırlı bir bütçeyle hareket etmek zorunda kalan hükümetler genelde kalkınma veya güvenliğe yatırım arasında bir seçim yapmak zorunda kaldıklarını düşünebilirler. Ancak gerçekte güvenlik olmaksızın gelişim mümkün değildir, öte yandan güvenlik de ekonomik gelişmeyi gerektirir. Bu nedenle etkin bir denge bulunması gerekmektedir.

Bütçe gözetiminin yetersiz olduğu ülkelerde hükümetin yüksek kademelerinde görev almak satın almalarda yolsuzluk ve zimmete para geçirme yoluyla kişisel servetlerin arttırılması için birer fırsat olarak görülebilir.

Silahlı kuvvetler ya da Savunma Bakanlığı bütçe azaltışlarının etkilerinden kurtulmak için şişirilmiş bütçe tahminleri sunabilir. Bu, hükümetin savunma için doğru biçimde plan yapma kabiliyetini olumsuz yönde etkiler. Bu sorunun çözümlerinden biri, bütçe tahminlerinin savunma makamları tarafından gerekçelendirilmesini talep etmek gibi yöntemler kullanarak parlamenter gözetim gerçekleştirmektir.

Bazı durumlarda savunma bütçesi daha önce gizlenen harcamalar ve mali kaynaklar kamu bütçesine dahil edildiği zaman yükselebilir. Daha önce bildirilmeyen gelir kaynakları, acil durumlarda kullanılan özel hesaplar, özel programlar ve yapılan

yolsuzluk bu harcama ve kaynaklara örnektir. Bu, bütçeyi şeffaf kılmak için gereklidir. Ancak uzun vadede sürdürülemez harcamalara yol açabilir.

Harp sonrası, barış planları, muhtemel tehditlerin ortadan kalkması ve yaşanan ekonomik bunalımlar bir devletin güvenlik güçlerinin büyüklüğünü ve tertibini kısıtlayabilir. Ulusal güvenlik politikası ve bütçesi oluşturulurken bu durum da göz önüne alınmalıdır. Soğuk Savaş sonrası muhtemel tehditlerin ortadan kalkması dünya savunma harcamalarının azalmasına neden olmuştur.

2.4. Türkiye’de Savunma Harcamalarının Kaynakları

İktisat biliminin temel sorunlarından birini oluşturan kaynakların temini ve kullanılması konusu ülkelerin silahlı kuvvetleri içinde her zaman önemli olmuştur. İleri teknoloji ile donatılmış modern bir orduya sahip olabilmenin önemli koşullarından biri, parasal kaynakların zamanında temin edilmesi ve bu kaynakların etkin bir şekilde kullanılmasıdır.

Savunma harcamalarının finansmanı bütün ülkelerde büyük oranda devlet bütçesi içerisinde karşılanmaktadır. Bu durum savunmanın tam kamusal mal olma niteliğinden kaynaklanmaktadır(Sezgin, 2000:476).

Türkiye’nin savunma bütçesi; MSB, JGK ve SGK’nın; personel, cari, modernizasyon, yatırım ve transfer harcamalarının karşılanmasını sağlamak amacıyla devlet bütçesinden tahsis edilen paydır. Ancak Türkiye’nin savunmaya ayırdığı kaynaklar bütçe ile sınırlı değildir:

Savunma harcamalarının finansman kaynakları ve aynı zamanda mali planın kaynakları (MSB,2000:107):

- MSB tahsisli kaynaklar,
- Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) kaynakları,
- Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfından (TSKGV) kaynakları,
- Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi,
- Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi,
- Geri Ödemeleri Hazine Müsteşarlığı Bütçesinden “Garanti Edilen” yabancı devlet veya firma kredileri,

- Dış askeri yardımlar (Foreign Military Sales-FMS),
- MSB'nin özel kanunlara dayanan ödeneklerinden oluşur.

Savunma harcamalarının finansman kaynakları üzerinde çalışma yapan Şenesen (2002) ise bu kaynakları;

- Savunma bütçesi (Savunma Bütçesi=Milli Savunma Bakanlığı + Jandarma Genel Komutanlığı + Sahil Güvenlik Komutanlığı harcamaları),
- SSDF,
- TSKGV,
- Dış krediler ve dış yardımlar,
- Hibeler şeklinde Türkiye'ye aktarılan silahlar

şeklinde sıralamıştır.

Ayrıca bütçe imkanları ve askeri yardımlar dışında yasal düzenlemeler ile savunma harcamalarında dolaylı veya dolaysız olarak kullanılabilen diğer kaynaklar başlığı altında toplanan kaynaklar da mevcuttur diyen Altun (1998:83) bu kaynakları şöyle sıralamıştır: “Bunlar, Vakıf Gelirleri, Dövizli ve Bedelli Askerlik Gelirleri, Silahlı Kuvvetlerdeki fazla Mal ve Hizmet Satışından Elde Edilen Gelirler, Devlet Borcu Niteliğinde Bulunan Firma Kredileri, Savunma Sanayii Müsteşarlığı Fonları'dır”(Altun,1998:83).

Türkiye'de savunma harcamalarının kaynakları incelendiğinde en büyük payın Milli Savunma Bütçesi'nden tahsisli kaynaklardan sağlandığı, 1986 yılı sonrasında ise SSDF, TSKGV, Özel Ödenek ve diğer kaynakların da katkı yaptığı gözlemlenmiştir.

1995–2005 yıllarına ait TSK'ya ait kaynaklar Tablo 2' de verilmektedir.

Tablo 2. Türk Silahlı Kuvvetlere Tahsis Edilen Kaynaklar**(1995–2005/ Bin TL)**

MİLLİ KAYNAKLAR						DİĞER KAYNAKLAR			
YIL	MSB.LİĞİ BAŞLANGIÇ BÜTÇESİ	TSKGV BÜTÇESİ	SSD FONU	ÖZEL ÖDENEKLER	TOPLAM	FMS KREDİSİ/ HİBE	NATO ENF. FONU	DEVLET /FİRMA KREDİLERİ	TOPLAM
1995	152.847	488	43.074	3.497	199.906	9.785	5.490	5.541	20.816
1996	325.372	774	112.916	8.379	477.341	14.636	7.373	22.795	44.805
1997	671.020	1.798	177.763	17.035	867.616	14.243	11.419	32.554	58.216
1998	1.390.263	2.986	134.475	28.108	1.545.832	22.837	15.225	60.899	98.961
1999	2.507.010	4.725	314.100	22.520	2.848.355	-	43.061	104.390	147.450
2000	4.136.500	6.300	748.377	37.246	4.928.423	-	75.611	126.019	201.630
2001	5.376.585	7.994	1.037.587	13.234	6.435.400	24.564	129.424	764.131	918.119
2002	8.234.969	7.075	3.204.358	45.325	10.491.727	42.148	190.570	188.763	421.481
2003	10.209.250	9.800	1.976.222	68.163	12.263.435	-	83.997	66.733	150.730
2004	10.011.847	12.240	1.933.115	90.834	12.037.036	-	103.378	85.333	188.711
2005	10.977.067	13.340	1.983.461	84.500	13.058.368	-	48.695	38.683	87.378

Kaynak: Uslu, 2007:84

Türkiye’de 2006 yılında askeri teçhizat alımının (Çıkınlar,2006:95);

- % 54’ü bütçeden,
- % 44’ü SSDF’den,
- % 1,5’i de TSKGV’den karşılanmıştır.

Türkiye 1990’lı yıllarda, askeri harcamalarına önemli derecede kaynak ayırmış, askeri kapasitesini en azından caydırıcı düzeyde tutmaya çalışmıştır. Savunma harcamalarındaki bu yükselişte, SSDF’nun katkısının başlaması şüphesiz etkili olmuştur. Ancak, asıl artışın bütçeden kaynaklandığı ifade edilmektedir (Şenesen, 1994:203).

Türkiye’de savunma harcamalarını bütçe içi ve bütçe dışı kaynaklar olarak ikiye ayırmak mümkündür.

Savunma harcamalarının bütçe içi kaynakları:

- Milli Savunma Bütçesi’nden Tahsisli Kaynaklar,
- Jandarma Genel Komutanlığı Ödenekleri,
- Sahil Güvenlik Komutanlığı Ödenekleri
- Milli Savunma Bakanlığı’nın Özel Kanunlara Dayanan Gelirlerinden oluşur.

Savunma harcamalarının bütçe dışı kaynakları ise:

- Savunma Sanayii Destekleme Fonu Kaynakları,
- TSKGV Kaynakları
- Dış Askeri Yardımlardır.

2.4.1. Türk Savunma Harcamalarının Bütçe İçi Kaynakları

2.4.1.1. Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Bütçesi

Savunmaya ayrılan kaynağın en önemli bölümünü MSB bütçesi oluşturmaktadır.

MSB, “MSB’ liğının görev ve teşkilatına ilişkin hükümler 31 Temmuz 1990 tarih ve 1325 Sayılı Kanunda” belirlenmiş görevlerini, Gn.Kur.B. ile sıkı bir işbirliği içerisinde yürütmektedir.

MSB'na bağılı kurumlara bakıldığında; 2007 yılı için bakanlığın bütçesi %46.75 oranında Kara Kuvvetleri Komutanlığı (KKK), %21,85 oranında Hava Kuvvetleri Komutanlığı (HVKK), %14.89 oranında Deniz Kuvvetleri Komutanlığı (DZKK), %5.25 oranında MSB, %11,26 oranında ise Gn.Kur.B.tarafından kullanılmaktadır.

Genel Bütçe ve MSB Bütçesi'ni bir önceki yıla göre artış yüzdeleri Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3.Genel Bütçe ve MSB Bütçesini Bir Önceki Yıla Göre Artış Yüzdeleri (TL)

Yıllar	Genel Bütçe	Artış %'si	MSB Bütçesi	Artış %'si
1988	20.706.923	90.22	2.399.630	38.87
1989	32.733.446	58.08	3.879.765	61.68
1990	63.925.354	95.28	7.841.404	102.11
1991	126.408.150	97.74	11.988.827	52.89
1992	207.545.328	64.19	23.770.455	98.27
1993	398.710.000	92.11	41.371.448	74.05
1994	823.396.307	106.52	77.642.667	87.67
1995	1.335.978.053	62.25	152.878.971	96.90
1996	3.588.506.822	168.61	322.629.759	111.04
1997	6.344.685.500	76.81	647.084.752	100.57
1998	14.749.475.000	132.47	1.390.263.200	114.85
1999	27.100.000.000	83.74	2.506.825.300	80.31
2000	46.702.436.000	72.33	4.136.351.500	65.00
2001	48.519.156.000	3.89	5.126.585.000	23.94
2002	98.131.000.000	102.25	8.235.000.000	60.63
2003	147.230.170.000	50.03	10.209.250.000	23.97
2004	149.858.129.000	1.78	10.011.848.000	-1.93
2005	153.928.792.910	2.72	10.976.455.418	9.63
2006	170.156.782.052	10.54	11.877.533.000	7.84
2007	200.902.066.401	18.07	13.052.398.000	10.27
2008	218.284.732.372	8.65	13.272.707.000	1.69

Kaynak:[http://www.msb.gov.tr\(22.10.2009\)](http://www.msb.gov.tr(22.10.2009)),
Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kamu Hesapları Bültenlerinde Oluşturulmuştur.

MSB 2009 yılı Bütçesi, Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgedeki gelişmeler, mevcut ekonomik ve sosyal politikalar, kalkınma planları, ekonomik istikrarı sağlama ve

enflasyonla mücadele programı çerçevesinde hazırlanarak, 14.532 milyon TL olarak kanunlaşmış ve yürürlüğe girmiştir.

MSB bütçesinin genel bütçe payı 1988–1997 yılları arasında ortalama %10,7 olarak gerçekleşmiş fakat 1997 yılından itibaren her geçen yıl bir miktar düşerek 2008 yılında % 6'lık pay ile şu ana kadar görmüş olduğu en düşük noktaya varmıştır.

Bütçe, ana hizmet gruplarına göre dört bölümden oluşmaktadır (MSB,2000:107):

- Personel Giderleri,
- Diğer Cari Giderler,
- Yatırımlar,
- Transferlerdir.

Şenesen 2002'de yaptığı çalışmayla, savunma harcamalarının birincil yani faiz dışı bütçe içerisindeki konumunun personel ve diğer cari giderler tarafından belirlendiğini tespit etmiştir. Çalışmasında; 1983–2001 döneminde, savunma bütçesi içinde personel harcamaların payının ortalama %40, askeri teçhizat harcamalarının ortalama %19, personel ve askeri teçhizat dışı cari harcamaların payının ise ortalama %38 olduğuna işaret etmiştir.

Türkiye'de savunma harcamalarının (Çıkınlar,2006:94);

- % 48'i personel giderlerine,
- % 34'ü yiyecek, giyecek, yakıt ve benzeri giderlere,
- % 13,5'i silah, araç ve gereç alımlarına,
- % 2,5'i transfer harcamalarına,
- % 1'i de yatırım harcamalarına gitmiştir.

MSB 2009 yılı Bütçesinin; %42,5'ini Personel Giderleri, %6,2'sini Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri, %49,2'sini Mal ve Hizmet Alım Giderleri, %1,2'sini Tedavi Giderleri, %0,6'sını Cari Transferler ve %0,3'ünü ise Sermaye Giderleri oluşturduğu (www.msb.gov.tr, 22.10.2009) açıklanmıştır.

NATO'nun yayınladığı verilere göre, ülkemizin toplam savunma harcamalarının içinde personel harcamalarının payı ortalamada % 45–50 arasında, malzeme harcamalarının payı % 30–35 arasında, yatırım harcamalarının payı % 3–5 arasında, diğer harcamaların payı ise % 10–15 arasında gerçekleşmiştir.

2.4.1.1.1. Personel Giderleri

Bu ödenekler Silahlı Kuvvetlerde görevli tüm askeri ve sivil personel ile doğrudan ilgili olan maaş ve diğer özlük haklarında kullanılmakta olup, ilgili mevzuata göre belirlenmektedir.

2.4.1.1.2. Diğer Cari Giderler

Bütçenin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. SHP'de yer alan modernizasyon projeleri, askeri personelin yasalarla belirlenmiş beslenme ve giyim istihkakları, inşaatlar, bina onarımları, görev yollukları, akaryakıt, elektrik, su, doğal gaz, tedavi ve ilaç ihtiyaçları, demirbaş, kırtasiye ihtiyaçları, taşıma, ulaştırma hizmetleri, yedek parça tedariki bu ana hizmet grubunda bulunan ödenekler ile sağlanmaktadır.

Bu grupta yer verilen modernizasyon harcamalarının önemli bir bölümü ekonomik alanda yatırım kategorisinde bulunmakla birlikte, bütçenin fonksiyonel ayrımına göre Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) denetimine tabi olmadığından cari gider olarak kabul edilmektedir.

2.4.1.1.3. Yatırımlar

DPT vizesine tabi bulunan ödeneklerden oluşmaktadır. Kapsamında taşıt alımları, bir kısım inşaat projeleri ve çeşitli yenileştirme projeleri yer almaktadır.

2.4.1.1.4. Transferler

Uluslararası kuruluşlara üyelik aidatlarını, kamulaştırmayı, geçen yıllardan kalan borçların ödenmesini ve çeşitli dernek, birlik, kurum ve kuruluşlara yapılacak sosyal yardımları kapsamaktadır.

2.4.1.2. Jandarma Genel Komutanlığı (JGK) Ödenekleri

Türkiye Cumhuriyeti Jandarması, emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan, diğer kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren, silahlı, askeri bir güvenlik ve kolluk kuvvetidir. Görev ve sorumluluk alanı, polis görev sahası dışı olup, bu alanlar il ve ilçe belediye sınırları dışında kalan yerler ile polis teşkilatı bulunmayan yerlerdir. Kaçakçılığın men, takip ve tahkiki ile ceza infaz kurum ve tutukevlerinin dış koruması görevleri de bu kapsamdadır.

JGK, TSK' nın bir parçası olup, silahlı kuvvetlerle ilgili görevleri eğitim ve öğrenim bakımından Gn.Kur.B.'na, emniyet ve asayiş işleriyle diğer görev ve hizmetlerin ifası yönünden İçişleri Bakanlığı'na bağlı olup, JGK, bakana karşı sorumludur. JGK, içişlerine bağlı olmakla beraber bütçesi ayrı olarak düzenlenmektedir. JGK'nın tek mali kaynağı devletin bütçesinden ayrılan kaynaklardır. JGK ikmal hizmetleriyle faaliyetlerine ait her türlü ihtiyaçlarını MSB'nca sağlanacak silah ve mühimmatını imkanlar ölçüsünde TSK standartlarına uygun olarak kendi bütçesinden karşılamaktadır.

JGK Bütçesinin 2006, 2007 ve 2008 yılı giderleri Tablo 4'de gösterilmektedir.

Tablo 4. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesinin Giderleri, (Bin TL)

GİDERİN HARCAMA KALEMLERİNE DAĞILIMI	2006	2007	2008
PERSONEL GİDERLERİ	1.273.008	1.576.164	1.711.778
SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARINA DEVLET PRİMİ GİDERLERİ	167.381	427.877	214.139
MAL VE HİZMET ALIM GİDERLERİ	1.041.000	1.037.600	1.109.080
CARİ TRANSFERLER	672	700	1.481
SERMAYE GİDERLERİ	89.500	95.000	91.900
TOPLAM	2.571.561	3.137.341	3.128.378

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kamu Hesapları Bültenlerinden Oluşturulmuştur.

Gn.Kur.B.'nca lüzum görülecek hallerle seferberlik ve savaş halinde Kuvvet Komutanlıkları emrine girecek jandarma birliklerinin her türlü ihtiyaçları emrine gireceği

Kuvvet Komutanlıkları'nın standartlarına uygun olarak barıştan itibaren MSB tarafından sağlanmaktadır.

JGK, tek mali kaynağı olan Devlet Bütçesi'nden kendisine tahsis edilen ödeneklerle en yüksek marjinal faydaya ulaşacak şekilde teşkilatın modernizasyonu ve geliştirilmesi çalışmalarını sürdürmektedir (T.C.Maliye Bakanlığı,1993:251). JGK'ya temel ilkeler ve uygulamalar doğrultusunda, ödenek tahsis edilmekte ve bunlar, ilgili kanunlar çerçevesinde harcanmaktadır.

2.4.1.3. Sahil Güvenlik Komutanlığı (SGK) Ödenekleri

SGK barışta görev ve hizmet yönünden İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak görevlerini yürütür. Olağanüstü durumlarda Gn.Kur.B.'nin isteği üzerine, bir kısmı ya da tümü ile DZKK Harekât Komutası veya emrine, savaş halinde tümü ile doğrudan doğruya DZKK'ya bağlanır.

JGK'da olduğu gibi SGK Bütçesi de İçişleri Bakanlığı'nın bütçesinden ayrı olarak düzenlenmektedir. SGK'nın silah ve cephanesi ile araç ve gereçleri DZKK standartlarına uygun olarak, DZKK ile birlikte hazırlanıp ve İçişleri Bakanlığı'nca onaylanarak bir plana göre kendi bütçesinden sağlanmaktadır. SGK'nın silah araç ve gereçlerinin kendi imkânları dışında kalan bakım, onarım ve tadilat hizmetleri öncelikle MSB'nin bakım ve onarım tesisleriyle yapılmaktadır. Bu hizmet bedelleri komutanlık bütçesinden karşılanmaktadır.

Bütçe kanunları ve diğer kanunlarla MSB ile JGK'ya tanınan gümrük, her türlü vergi, resim, harç ve ardiye ücretlerine ilişkin muafiyet ve istisna hükümleri SGK hakkında da uygulanmaktadır.

SGK Bütçesinin 2006, 2007 ve 2008 yılı giderleri Tablo 5'de gösterilmektedir.

Tablo 5. Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi'nin Giderleri, (Bin TL)

GİDERİN HARCAMA KALEMLERİNE DAĞILIMI	2006	2007	2008
PERSONEL GİDERLERİ	54.233	66.005	75.205
SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARINA	7.837	17.991	10.687
MAL VE HİZMET ALIM GİDERLERİ	96.989	108.527	112.925
CARİ TRANSFERLER	-	-	-
SERMAYE GİDERLERİ	35.400	37.410	34.500
TOPLAM	194.459	229.933	233.317

Kaynak: Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü Kamu Hesapları Bültenlerinden Oluşturulmuştur.

2.4.1.4. Milli Savunma Bakanlığı'nın Özel Kanunlara Dayanan Gelirleri

Çeşitli özel kanunlarla elde edilen bazı gelirler, TSK' nın acil ihtiyaçlarında kullanılmaktadır. Bu gelirler cari yıl bütçe gelirleri içinde yer almakta, ancak hangi hizmete tahsis edilmişse ödenek kaydı işlemi yapılarak o alanda harcanmaktadır. Bu gelirlerden harcanmayan miktarları ertesi mali yıla devredilebilmektedir (T.C. Maliye Bakanlığı,1993:147).

Özel gelirli ödenekler olarak, harita alım ve yapım işlerinden elde edilen ödenekler, gayrimenkul satışından elde edilen ödenekler, 3212 Sayılı Kanun gereği elde edilen ödenekler, kara, deniz ve hava taşıtlarının kiralardan elde edilen ödenekler, dövizle askerlikten elde edilen ödenekler, savunma amaçlı alınan vergiler, Re-Organizasyon modernizasyon ödenekleri, ek kaynaklar sayılabilir. Bu özel gelirli ödenekler hangi hizmete tahsis edilmişse ödenek kaydı işlemi yapılarak o alanda harcanmaktadır.

2.4.2. Türk Savunma Harcamalarının Bütçe Dışı Kaynakları

2.4.2.1. Savunma Sanayii Destekleme Fonu (SSDF) Kaynakları

SSDF, Türkiye'de modern bir savunma sanayiinin geliştirilmesi ve TSK' nın modernizasyonunun sağlanması amacıyla 1985 yılında 3238 Sayılı Savunma Sanayii'nin

Geliştirilme ve Desteklenmesine İlişkin T.C. Merkez Bankası nezdinde, Savunma Sanayii'ni Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) emrinde kurulmuş bir fondur.

SAGEB, 1989 yılında MSB'ye bağlı Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) şeklinde değiştirilmiştir. SSM, TSK' nın büyük kapsamlı silah, araç ve gereç tedarik projelerinin Türkiye'de milli sanayi-yabancı teknoloji ve sermaye işbirliği ile gerçekleştirilmesini sağlamak; mevcut milli sanayi, savunma sanayiinin ihtiyaçlarına göre reorganize ve entegre etmek; araştırma, geliştirme, prototip imali gibi çalışmalarla yatırım ve işletme faaliyetlerini finanse etmek amacı ile kurulmuştur.

SSDF, işlemlerin gizlilik ve sürat gerektirdiği gerekçesi ile benzer kuruluşların tabi olduğu denetim süreçlerinden muaftır (Şenesen, 2002, :38–39).

SSDF, Sayıştay Kanunu, Devlet İhale Kanunu ve Genel Muhasebe Kanunu kapsamı dışında tutularak fon kullanımında esneklik kazandırılmıştır. Ayrıca, fon gelirlerinde önemli artışlar meydana getirmek maksadıyla, kurumlar, veraset ve intikal, damga, banka-sigorta vergilerinden de muaf tutulmuştur (Özer, 2001:38).

Fonun gelirleri kanunda aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

- Her yıl bütçeye bu maksatla konulacak ödenekler,
- Müşterek bahis gelirleri,
- TSK'yı güçlendirmek amacıyla kurulmuş bulunan vakıflardan fona yapılabilecek transferler,
- Milli Piyango satışlarından elde edilen gelirler,
- Gelir ve kurumlar vergisinden alınan paylar,
- Talih oyunları gelirleri,
- Diğer fonlardan yapılan aktarmalar,
- Bedelli askerlikten sağlanabilecek gelirler,
- Hafif silah satışlarından sağlanan gelirler,

- Bağış ve yardımlar,
- Fonun mal varlığından elde edilecek gelirler,
- Diğer gelirlerden oluşmaktadır.

SSDF gelirlerinin kaynakları incelendiğinde, gelir kaynaklarının büyük bir bölümünün mevcut vergi gelirleri ve diğer kamu gelirlerinin dönüştürülmesinden elde edildiği görülmektedir.

SSDF' nin harcamaları ise şu kalemler oluşurmaktadır (şenesen, 2002:38–48):

- Savunma malzemesi yapım ve satın alımı,
- Avans ve kredi demeleri,
- Kamulaştırma alt yatırımları,
- Yerli silah firmalarına sermaye katılımı,
- Müşavirlik hizmetleri,
- Araştırma-geliştirme projelerine demeler,
- Diğer fonlara aktarmalar,
- Kredi anapara demeleri.

SDDF' den finanse edilen projeler kapsamında 1.671 milyon \$ ödeme yapılmış olup, aynı yıl içerisinde SSDF' de 1.889 milyon\$ tutarında bir kaynak toplanmıştır. Giderlerin nceki yıllara oranla artış göstermesinde 2008 yılı içerisinde yürürlüğe giren F–16 uçağı alımı ve ATAK Helikopteri gibi finansal boyutu yüksek tedarik projelerinin etkisi büyük olmuştur(Savunma ve Havacılık, Sayı:209/02,s.12).

2009 yılının ilk dört aylık döneminde SDDF gelirleri 126 milyon \$, SSDF giderleri ise 304 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Yürürlüğe giren mali boyutu yüksek projeler ile global ekonomik krizin etkileri göz önüne alındığında 2009 yılı içinde fon giderlerinin fon gelirlerinin üstünde olabileceği öngörülmektedir.

2.4.2.2. Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı (TSKGV) Kaynakları

TSKGV, Türkiye'nin milli harp sanayisinin geliştirilmesini ve yeni harp sanayi dallarının kurulmasını sağlamak, harp silah araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle TSK' nın savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmak amacıyla, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları adları altında kurulmuştur. 17 Haziran 1987 tarih ve 3388 sayılı kanun ile bu üç vakfın mal varlıkları, TSKGV adı altında toplanmıştır. 26 Eylül 1987 tarihinde de vakıf, faaliyete geçmiştir.

TSKGV' nin kuruluş amacı milli harp sanayimizin geliştirilmesi, yeni harp sanayi dallarının kurulması, harp silah, araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle TSK' nın savaş gücünün artırılmasına katkıda bulunmaktır (T.C. Maliye Bakanlığı, 1993:130).

TSKGV' nin silahlı kuvvetlerin modernizasyonuna katkısı, yerli silah üretimi yapan şirketleri kurmak ya da ortak olmak biçimindedir. Aselsan A.Ş., Havelsan A.Ş., Aspilsan A.Ş., Roketsan A.Ş. ve İşbir Elektrik Sanayi A.Ş. iştiraklerden oluşan, Tapasan A.Ş., Titaş, Türk Tıpsan A.Ş., Netas, Mercedes-Benz-Türk, TEI, TAI A.Ş., Havelsan, Mikes A.Ş. bu girişimlere örnek kuruluşlardır.

TSKGV'nin silahlı kuvvetlere olan katkısı, modernizasyon programının ilk yıllarında daha yüksek olmakla birlikte, sonraları azalmış ve yılda ortalama %1,5 olmuştur (Türk,2007:31).

TSKGV' nin gelir kaynaklarına bakıldığında devamlı yasal bir geliri olduğu söylenemez. TSKGV tespit edilen gelir kaynakları;

- Bağışlar,
- Menkul kıymetler,
- Faiz gelirleri,
- Kira gelirleri,
- İşletme gelirleri,
- İştirak kar payları,

- Kambiyo gelirleri,
- Fuar gelirleri ve diğer gelirlerden oluşmaktadır.

Şenesen (2002), 1987–2000 döneminde TSKGV’ nin en önemli gelir kaynağının, faiz gelirleri, iştirak kar payları ve kambiyo gelirleri olduğunu belirtmiştir.

Kurumlar, veraset ve intikal vergilerinden muaf tutulan TSKGV’ nin harcamalarını ise, ortak kuruluşlarına yaptığı sermaye artırımını ile modernizasyon projelerine yapılan ödemeler oluşturmaktadır (Uçar, 2003:27).

TSKGV harcamaları ise;

- Yönetim,
- Proje ve yatırım,
- İştirak sermaye artışı,
- Bina ve demirbaş gibi gider kalemlerdir.

Vakıf giderleri yıllık bütçelere göre yapılmakta olup, yıl içinde elde edilen gayri safi gelirin %20’ sinin yönetim ve idari masrafları ile ihtiyaçlara ve mal varlığının artıracak yatırımlara kalan %80’ inin ise vakıf amaçlarına sarf ve tahsisi zorunludur(T.C.Maliye Bakanlığı, 1993:131).

TSKGV’ nin bütçesi yapılırken bütçenin %80’ini teşkil eden miktar Genelkurmay Başkanlığına planlama ve projelendirme maksadıyla bildirilir. Buradan yapılan tahsis neticesinde Kuvvet Komutanlıkları projelere dayalı olarak bu fonlardan yararlandırılırlar. Kalan % 20’si ise vakfa gelir getirici yatırımlara ve harcamalara tahsis edilmektedir (Çıkmalar,2006:104).

2.4.2.3. Dış Askeri Yardımlar ve Diğer Yardımlar

Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında savunma harcamalarının yüksek oluşu, buna karşılık iç kaynakların yetersizliği dış kaynak ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Bu çerçevede, güvenlik yardımı adı altında yapılan askeri ve ekonomik amaçlı yardımlar çok büyük bir önem taşımaktadır.

Güvenlik yardımı, yardımı yapan ülke ve yardım alan ülkenin güvenliklerini pekiştirmek amacıyla ilgili mevzuat ve anlaşmalar çerçevesinde gerekli desteğin sağlandığı, satışların yapıldığı programlar ve yetkililerdir. Başka bir ifade ile güvenlik yardımı uluslararası silah, cephane ve malzeme akısına zemin hazırlayan çok önemli bir araçtır (Kaya, 2000: 488–489).

1970 yılı ortalarına kadar ABD yardımı yalnızca hibe şeklinde iken, bu yıldan sonra yardımın büyük kısmı ticari oranda faiz uygulanan krediler şekline dönüşmüştü.

Türkiye'nin aldığı ABD askeri yardımları, hibe yardımları, ödünç verme ve kiralama yardımları, Savunma Bakanlığı İdari Program Yardımları ve Savunma Bakanlığı'nın Yönetimi Dışındaki Program Yardımları'ndan oluşmaktadır (T.C.Maliye Bakanlığı, 1993:181).

Alman yardımı ise yalnızca hibelerden oluşmaktaydı. Almanya tarafından yapılan askeri yardımlar; NATO Savunma Yardımı, Büyük Paket Yardımları, Özel Teçhizatlandırma Yardımı ve Alman Silah Tekniği ve Tedarik Dairesi yardımlarından oluşmaktaydı.

Diğer yardımlar ise daha çok NATO'ya üye ülkelere ikili anlaşma gereği veya yardım şeklinde yapılan ticari faaliyetlerdir.

Bir diğer finansman kaynağı da NATO ülkesi ülkelere yapılan NATO altyapı yardımlarıdır. Türkiye 1953'ten bu yana NATO Altyapı Programında yer almaktadır. Türkiye'nin bu programa katkı payı %1'den az iken, fonun %14'ü Türkiye için harcanmaktadır (Tübitak, 1998:37).

2.5. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Kontrolü ve Denetimi

Bazı çevrelerce savunma bütçesi ve savunma harcamaları hakkında tartışılan bir konu da, askeri harcamaların sivil otoritenin denetimi dışında, adeta TSK'nın tasarrufunda bağımsız yapıldığı iddiasıdır. Halbuki Türkiye'de savunma bütçesi, gerek planlama, gerekse harcama aşamasında diğer bakanlık bütçelerinde olduğu gibi kontrol ve denetime tabidir.

TSK' nın modernizasyonu da dahil olmak üzere, tüm milli savunma planlama faaliyetlerine yön veren temel doküman olan MGSB, sivil bir otorite olan Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği tarafından hazırlanmakta ve Bakanlar Kurulu'nun onayı ile yayınlanmaktadır.

MGSB esaslarına göre Genelkurmay Başkanlığı'nca hazırlanan ve askeri harcamalarının planlanmasına yön veren, TÜMAS, SHP ve OYTEP, Başbakanlığa gönderilmekte ve Yüksek Askeri Şura (YAŞ) toplantılarında Başbakan'a bilgi verilmektedir. Modernizasyon faaliyetlerinin büyük bir bölümü yasa gereği Bakanlar Kurulu kararı ile yapılabilmektedir.

MSB Bütçesi çerçevesinde yapılan her türlü harcamalar; her birimin yetki ve sorumlulukları farklı olmakla birlikte, belirli aşamalarda hükümet, Maliye Bakanlığı, Sayıştay ve Milli Savunma Bakanlığı'nın mali kontrol ve denetimine tabidir. Bu mali kontrol ve denetimler; planlama aşaması, harcama öncesi ve harcama aşamasında yapılan kontroller ile harcama sonrasında yapılan mal ve hesap denetimleridir.

TSK'ya gerek MSB yoluyla tahsis edilen askeri bütçenin gerekse bütçe dışında savunmaya ayrılan kaynakların Sayıştay yoluyla Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından denetimini öngören 2003 Aralık'ında kabul edilen ve 2005 yılının Ocak ayında yürürlüğe giren Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu olmuştur. Bu yasaya istinaden Şubat 2004 tarihinde kabul edilen bir Yönetmelikle TBMM Başkanının talebi ile Sayıştay'ın, askeri harcama ve bütçe dışı savunma harcamalarını denetlemesinin önü açılmıştır.

Günümüz Türkiye'sinde bütçeden yapılan tüm harcamalar Sayıştay denetimine tabidir. 7 Mayıs 2004 tarihinde Anayasa'nın 160. maddesi son fıkrasında değişiklik yapılmış, 22.05.2004 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren anayasa değişikliği ile TSK'nın elinde bulunan devlet mallarının TBMM adına Sayıştay tarafından denetlenmesi ilkesi getirilmiştir.

Kesin hesap denetimi Sayıştay'ca yapılmakta, genel faaliyet raporu ile genel uygunluk bildirimini TBMM'ne sunulmakta ve TBMM'ce yasalaştırılmaktadır.

MSB bütçesi, diğer bakanlıklarda olduğu gibi, Maliye Bakanlığı'nın yıllık bütçe direktiflerine göre hazırlanmaktadır. Bütçe, TBMM Plan Bütçe Komisyonu'nda ve Genel Kurulunda TBMM üyelerinin her türlü sorularına açık olarak tartışılmakta ve yasalaşmaktadır. Tüm askeri harcamalar TBMM'ye denetim mekanizmalarına açıktır.

MSB Denetleme ve Değerlendirme Yönergesi esaslarına göre; MSB'ye bağlı daire başkanlıkları ile bu başkanlıklara bağlı birlik, kurum ve kuruluşlar; genel durumlarının kıymetlendirilmesi, bu kurum ve kuruluşlarda, MSB tarafından verilmiş emir ve direktiflerin, yayımlanmış planların, kanun, tüzük, yönetmelik ve yönergelerin uygulama derecelerinin ortaya çıkartılması, idari ve teknik durumlarının yeterlilik seviyesinin belirlenmesi, karargah faaliyetlerinin etkinliği ile eğitim, öğretim, bakım ve disiplin durumlarının saptanması maksadıyla, genel ve teknik yönden denetlemeleri ve değerlendirmeleri yapılmaktadır.

Ayrıca 3238 Sayılı Kanunun 17nci maddesi gereği; SSM ve SSDF'nin her türlü iş ve işlemleri de Başbakanlık, MSB ve Maliye Bakanlığı tarafından atanan üç denetçiden oluşan bağımsız bir Denetleme Kurulu tarafından denetlenmektedir. Bununla birlikte, 5018 Sayılı Kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte, Müsteşarlığın dış denetimi Kanunun öngördüğü şekilde Sayıştay tarafından yapılmaktadır (Savunma ve Havacılık, 2009/1:26).

Mali işlemler ve mal hesap işlemleri ile ilgili idarenin faaliyetlerine ilişkin olarak vatandaşlar tarafından yapılan her türlü ihbar ve şikâyetler ile birlik komutanlıklarınca yapılan özel inceleme istekleri hakkında, özel müfettiş görevlendirerek, araştırma ve soruşturma yaptırılmakta ve sonuç, Bakanlık veya Müsteşarlık makamına arz edilerek, ilgili şahıs ve birime bildirmektir. Araştırma ve soruşturma sonucunda herhangi bir hata veya ihmal tespit edildiği takdirde varsa sorumluları hakkında yasal işlemler başlatılmaktadır.

Görüldüğü üzere bazı çevrelerce savunma bütçesi ve harcamalarının denetim dışı ve adeta TSK'nın tasarrufunda bağımsız yapıldığı iddiası asılsızdır. Açıkça anlaşıldığı gibi askeri harcamalar tüm gelişmiş demokratik ülkelerde olduğu gibi sivil otoritenin denetimi altında yapılmaktadır.

2.6. Türkiye'nin Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

Soğuk savaşın ve bloklar arası mücadelenin sona ermesi sonucunda, küreselleşmeye yönelik yeni bir dünya düzeni arayışına gidilmesi, tehdit kavramlarını da değiştirmiştir (MSB,2000:35).

Geleneksel tehdit kavramı artık (MSB,2000:35);

- Bölgesel ve etnik çatışmalar,
- Ülkelerdeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlıklar ve belirsizlikler,
- Kitle imha silahları ve uzun menzilli füzelerin yayılması,
- Köktendincilik,
- Uyuşturucu ve her türlü silah kaçakçılığı,
- Uluslar arası terörizm,

Şeklinde ortaya çıkan yeni tehdit ve riskleri de ihtiva etmeye başlamıştır.

Türkiye tehdit algılamalarının dorukta olduğu bir coğrafyada bulunmasının yanı sıra alınan uluslararası görevler nedeniyle TSK'nın ihtiyaçlarındaki artış, savunma harcamalarında kısıntı yapılmasına kesinlikle mani olmaktadır.

Türkiye'de savunma harcamalarının nedenlerine baktığımızda, ilk sırada Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik önemi gelmektedir. Bunun dışında, terörizm, küreselleşme, ambargolar, ekonomik ve siyasal istikrarsızlık ve komşu ülkeler ile yaşanan problemler bu bölümde Türkiye'de savunma harcamalarının nedenleri arasında değineceğim başlıklar arasındadır.

2.6.1. Türkiye'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Önemi

Jeostratejik kavramı ise bir coğrafyanın bölge ya da dünya üzerinde askeri açıdan taşıdığı önem demektir. "Jeopolitik, bir devletin politikası üzerine coğrafyanın etkileridir" (Uçar, 2003:29-30).

Türk Devleti'nin Akdeniz'in egemenlik kapılarından biri olan Marmara Denizi ve Boğazlar Bölgesini elinde bulundurması, Orta Doğu, Basra Körfezi ve Ege dahil Akdeniz'i kontrol edecek bir coğrafi konuma sahip bulunması, bölgedeki bütün ülkelerin güvenlik ve her çeşit ulaşım faaliyetlerini çok yakından ilgilendirmektedir. Bu özelliğin Türkiye'yi çevreleyen ülkelerin birbiriyle olan karşılıklı politik, ekonomik ve askeri ilişkilerine doğrudan etkisi olması sebebiyle ülkemiz, komşuları tarafından daima hesaba katılması gereken bir faktördür (Acar, 1992:99).

Türkiye'nin büyük bir bölümü Asya'da yer almasına rağmen, siyasi ve ekonomik gruplaşma bakımından bir Avrupa ülkesidir. Türkiye aynı anda bir Asya, Avrupa, Balkan, Kafkas, Ortadoğu, Akdeniz ve Karadeniz ülkesidir.

Türk Boğazları ve Anadolu, Balkanlar, Akdeniz ve Karadeniz'in ortasında yer alan konumu ve Avrasya'ya açılan kapı özelliği ile Cebelitarık'tan başlayıp Ortadoğu ve Orta Asya'ya uzanan bir stratejik öneme sahiptir.

Üç tarafı denizlerle çevrili olan Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarıyla büyük öneme sahiptir. Rusya'nın ve Karadeniz üzerinden gelen deniz ulaştırma yollarını Ege ve Akdeniz'e bağlayarak kontrol altında tutar. Bugün dünya coğrafyasına bakıldığında Türkiye kadar jeopolitik ve jeostratejik önemi haiz ikinci bir ülke bulmak güçtür.

Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafyanın bir diğer jeostratejik önemi ise, dünyanın en önemli petrol kaynaklarına sahip olan Ortadoğu ve Hazar Petrol Havzaları üzerinde Avrupa ile bu bölgeler arasında köprü olma etkinliğinden kaynaklanmaktadır. Türkiye, çağımızın ekonomik savaşında, petrol kaynaklarının yanı sıra aynı zamanda büyük bir finans merkezi durumuna gelen ve bu nedenle de, ekonomik, politik ve askeri bakımdan stratejik önemi çok fazla olan Ortadoğu'da önemli bir yer tutmaktadır (Ergüvenç,1998:135–136).

Dünya üzerindeki kriz istikrarın sağlanamadığı bölgeler incelendiğinde, Türkiye'nin bu bölgelere çok yakın bir coğrafyada ve çok önemli bir konumda olduğu görülmektedir.

“Balkanlar'da Orta Asya'ya uzanan geniş bir coğrafyanın merkezinde yer alan ve bölgesinin vazgeçilmez bir istikrar unsuru olan Türkiye, bir yandan

dünyadaki barışı koruma faaliyetlerine etkin bir şekilde katılmaya devam ederken, diğer yandan barışı korumak, istikrarı sürdürmek, krizleri önlemek, çatışma durumunda ise, toprak bütünlüğünü korumak ve milli menfaatlerini muhafaza etmek için yeterli seviyede bir askeri kuvvet yapısını idame ettirmek durumundadır” (Fazla, 2000:89).

Türkiye yeraltı ve yerüstü zenginlik kaynakları bakımından da zengin bir ülkedir. Türkiye'nin su kaynakları son derece zengindir. Akarsuları fazla olduğundan, su rezervleri bakımından şu an bile problemler yaşadığımız Ortadoğu ülkeleri ile ileriki yıllarda Türkiye'den doğan sular için çatışmalar yaşanabileceği herkes tarafından ileri sürülmektedir.

Şüphesiz, sahip olduğu jeostratejik konumu ile Türkiye'nin bahsedilen bölgelerde bir istikrar ve denge unsuru olması ve bu rolünü devam ettirebilmesi makul düzeyde yaptığı ve yapacağı savunma harcamaları ile yakından ilişkilidir.

2.6.2. Küreselleşme

Küreselleşme, dünya çapında devletler ve devlet dışı aktörler arasında giderek artan oranda yakın ilişkiler, artan karşılıklı bağımlılık ve herkes için daha fazla olanak, tehdit ya da hassasiyetler doğuracak ilişkiler ağı ve bunun bütün dünyayı, bütün küreyi kapsamasıdır (Aydın, 2002:3).

“Teknolojik gelişmelerin tetiklediği bir süreç olan küreselleşme, “ulusal sınırların ortadan kalkması, dünyanın adeta tek pazar haline gelmesi” olarak tanımlanabilir”(Dalyan,2004:162).

Küreselleşme ile ilgili mevcut tanımların incelendiğinde; ülkeler arasındaki her alanda artan karşılıklı bağımlılık, devlet dışı aktörlerin ortaya çıkması, iletişim teknolojisinin kazandığı önem ve ekonomik, siyasi, kültürel ve sosyal alanlarda bazı ortak değerlerin milli sınırları aşarak hızla yayılması hususları dikkat çekmektedir.

Küreselleşmeyle beraber, güvenlik ve askeri boyuta, teknoloji ve bilgi boyutları eklenmiştir. Özellikle terörizm ile mücadele, kitle imha silâhlarının yayılmasının önlenmesi ve bilgi güvenliği konuları, yeni güvenlik anlayışının belirgin unsurları olmuştur. Artık bir ülkeyi zayıflatmak için kullanılan klâsik askeri seçeneklerin yerine,

terörizm ve ayrılıkçı hareketlerin desteklenmesi, kitle imha silâhlarının sağlayacağı caydırıcılıktan faydalanılması ve bilgi harekâtının kullanılması gibi asimetrik stratejiler ön plana çıkmıştır (Akdeniz,2003:99).

“2000 yılından itibaren ABD yönetimi “Küresel Savunma Konumlanması” stratejisi ile ekonomik ve güvenlik gerekçelerinden kaynaklanan global yeniden yapılanma sürecini başlatmıştır. ABD’nin yeni dış politikası, bir başka hegemonik gücün yükselmesini engellemek ve “küreselleşme dışında kalan bölgeleri” yeniden küreselleşme içine çekebilmek için, sürekli savaş ve militarizm politikasını benimsemek olmuştur. Bu amaçla potansiyel tehditleri aktif hale gelmeden yok etmeyi amaçlayan “önleyici saldırı” konseptini kabul etmiştir. ABD’nin yeniden yapılanma konsepti, Kuzey Afrika’dan başlayarak, Ortadoğu’yu, Hazar Bölgesi’ni ve Afganistan’ı (dünyanın enerji kaynaklarının yüzde 60’ından fazlasını) kapsamaktadır” (Çıkmışlar,2006:135).

İletişim teknolojisinin oynadığı hızlandırıcı rol sebebiyle, ülkeler arasındaki iletişimin ve bunun doğal bir sonucu olarak mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı neticesinde ülkeler arasında başta ticaret olmak üzere karşılıklı artan bir bağımlılık dikkat çekmektedir. Yine AB ve IMF gibi devlet dışı aktörlerin öneminin artması ve bazı devletlerin ekonomik özgürlüklerini tehdit eder boyutlara ulaşması da dikkate değer bir başka husus olarak düşünülmektedir.

Küreselleşme ile ülkeler arasındaki ekonomik, siyasi ve sosyokültürel uyumun artması, ulus-devletin güç ve etkinliğini azaltmıştır. Mevcut devletin sorumluluk alanı içinde yer alan savunma, ekonomik yönetim gibi pek çok alan artık büyük ölçüde IMF, Dünya Bankası, NATO ve BM gibi uluslararası kuruluşlar ya da bölgesel düzeydeki siyasi ve ekonomik birlikler temelinde koordine edilmektedir. Bu ise, küresel sermayenin ulus devletler üzerindeki denetim ve yönlendirme gücü demokratik yönetimin anlamını yitirmesine neden olmaktadır.

Kurumsallaşma yoluyla küresel ekonomiye karar vermek, aynı zamanda ulusal egemenliğin bir kısmından vazgeçmek demektir. İş birliği, hükümetlerin kendi iktisadi çevreleri içindeki bağımsızlıklarını kesin olarak sınırlandırmaktadır.

Türkiye’de özellikle 1998’den bu yana IMF ile “yakın izleme anlaşması”, “stand-by” ve “niyet mektupları” ile kurulan yakın ilişkiler çerçevesinde Türkiye kamu sektörünün

giderek sosyal hizmet üretiminden vazgeçerek, uluslararası finans sermayesinin çıkar alanına bağımlı hale geldiği ortadadır. IMF ile yaşanan bu sürecin devamı halinde, Türkiye ekonomisinin dış kaynağa bağımlı hale gelmesi, kendi öz kaynakları ve kurumsal yapıları ile büyümenin altyapısını oluşturamaz duruma gelmesi kaçınılmaz olacaktır. Hatta bu bağımlılık IMF'nin Türkiye'nin iç işlerine ve bazı kurumlarının yapılarının değiştirilmesine yönelik baskılar şeklinde bile kendini günümüzde olduğu gibi gösterebilecektir.

Soğuk savaş sonrası dönemde, iktisadi kapasitenin ulusal güç değişkenleri içindeki konumunda önemli bir değişim yaşanmıştır. İletişim teknolojisindeki baş döndürücü gelişmeler ile hız kazanan küresel ölçekli karşılıklı bağımlılık ilişkisi, devlet dışı aktörlerin ulusal strateji içindeki önemini artırmıştır. Bugün, çok uluslu şirketler arasındaki ilişkiler, devlet ölçekli ilişkilerin de ötesinde etkiler yapabilmektedir. Bölgesel bütünleşme faaliyetleriyle birlikte, daha da karmaşık hâle gelen bu durum, ithal ikamesi stratejisine gerekçe oluşturan ulusal iktisadi bağımsızlık kavramını temelinden sarsmaktadır (Davudoğlu,2007:25).

Kısacası küresel ekonominin hakim devleti yeni dünya düzenini yönlendirebilmekte ve askeri, siyasi bir güç olarak kendi öngörülerini diğer devletlere dayatabilmektedir. Böyle bir tehdidin varlığı dış borç stoku ciddi boyutlara ulaşan Türkiye'yi ise yakından ilgilendirmeli böyle olası bir tehdidin varlığını göz ardı etmemelidir.

2.6.3. Türkiye' ye Uygulanan Silah Ambargoları

Devletleri savunma sanayii alt yapılarını oluşturmaya iten silah ambargoları savunma harcamalarını arttıran nedenlerden birini oluşturmaktadır. “Kıbrıs Barış Harekatı'nda, Pakistan-Hindistan çatışmasında ve İran-Irak Savaşı'nda ambargolar söz konusu olmuş, bu da ülkeleri kendi savunma sanayilerini oluşturmaya yönlendirmiştir”(Sezgin,2000:481).

Özellikle soğuk savaş döneminde Türkiye'nin ekonomik yönden zayıf olması, savunma desteği almasını gerektirmiştir. Bu destek NATO kapsamında ABD ve Almanya'dan sağlanmıştır.

“Türkiye’nin ihtiyaç duyduğu her türlü askeri malzemeyi NATO ve ABD aracılığıyla sağlaması bu malzemelerin yurtiçinde üretimini engellemiştir. Bu tür bir silahlanma politikasının sakıncaları 1970’li yıllarda acı da olsa anlaşılmış, ucuz ve kolay olan bu yolun faturası oldukça pahalı ödenmiştir. Askeri yardım yapan ülkenin, yardımı alan ülke üzerinde bu yardımı, o ülkenin uluslararası ilişkilerine ve iç işlerine karışma olanağı sağlayan bir nüfuz ve bir yaptırım aracı olarak da gördüklerini, 1975 ABD ve 1992 Alman silah ambargolarında açıkça görülmüştür” (Diker, 1994:130).

Yapılan bu yardımlar, genel olarak siyasal bir baskı aracı olarak kullanılmıştır ve ABD, kendi politikası ile uyumlu olduğu sürece Türkiye’ye ekonomik ve savunma alanlarında yardımlarda bulunmuştur.

Türkiye’nin Kıbrıs Harekatından hemen sonra 1975 yılında ABD Türkiye’ye bir askeri ambargo uygulamıştır. O zamanki Türk hükümeti de ambargoya karşı misilleme olarak 13 Şubat 1975’te Kıbrıs Türk Federe Devleti’nin kurulduğu açıklamış, 1969 tarihli Türk-ABD Savunma İşbirliği Anlaşmasını yürürlükten kaldırdığını ve Türkiye’deki bütün ABD üs ve tesislerinin TSK’nın kontrol ve gözetimi altına gireceğini bildirmiş, sonrasında ise ABD bu ambargodan zarar görmeye başladığını anlayarak silah ambargosunu Eylül 1978’de kaldırmıştır.

Türkiye’nin en önemli silah kaynağı olan ABD ile 1990’lı yıllarda da silah ticareti ve savunma işbirliği alanında bazı sorunlar yaşandı. Taahhüt edilen silah sistemleri, ABD yönetiminin, Ermeni ve Rum lobilerinin faaliyetleri sonucunda, terörle mücadelede insan hakları ihlali gibi çeşitli gerekçelerle teslim edilmemiştir (Alınak, 2001: 57–58).

Türkiye’ye ambargo uygulayan diğer bir sözde müttefik ülke ise Almanya’dır. Türkiye ile Almanya arasında varılan anlaşmaya göre; Almanya 19 Kasım 1990 Tarihinde Viyana’da imzalanan ve 1992’de yürürlüğe giren Avrupa Konvansiyonel Kuvvet Antlaşması (AKKA) uyarınca ortaya çıkacak olan askeri malzeme fazlasının bir kısmını Türkiye’ye göndermeye kabul etmiştir. Ancak Almanya, bu silahların NATO Antlaşmalarında belirtilen "ülke sınırlarının korunması" amacıyla kullanılması gerektiğini, ülke içi olaylarda ise kullanılmamasını şart koşmuştur (Bozkır, 1997:26).

Almanya, 1992 yılında Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Almanya menşeli donanımın kullanıldığı bahanesiyle Türkiye'ye ambargo uygulama kararı almıştı. Daha sonra Alman Hükümeti, ambargo kararını, diplomatik görüşme ve yazışmalardan sonra 25 Mayıs 1992'de kaldırmıştır.

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler bu ambargonun kalkmasından sonra da düzelmemiş, Alman silahlarına savunmasız Kürt halkına karşı kullanıldığı yolundaki iddialar bazı Alman basın organlarıca sürekli gündeme getirilmiştir. Bu tarihten sonra da Alman silahlarının Türkiye'nin çatışma bölgelerine sokulmaması yolundaki istekler sürekli tekrarlanmıştır.

Türkiye II. Dünya Savaşı'ndan sonra, savunmasını geniş ölçüde askeri yardımlara ve dış kaynaklı silahlara bağlamış ve 1964 ve 1974 yıllarındaki Kıbrıs olayları sonucunda ulusal savunmanın, askeri yardımlar gibi dış tedarik kaynaklarına bağımlılığının oluşturduğu stratejik sakıncaları acı tecrübelerle öğrenmiştir (Şimşek, 1989:1-2).

Silah ve askeri malzemenin ithal yolla, özellikle de tek kaynaktan sağlanması büyük risk oluşturmaktadır. Türkiye bu gelişmelerden sonra tek yönlü bağımlılığı, çok yönlü bir yapıya dönüştürme ve mümkün olduğunca azaltma gereğini iyice anlamıştır. Dolayısıyla Türkiye'nin savunma sanayi alt yapısını oluşturabilmek için yapacağı çalışmalar ve harcamalar kaçınılmaz olmaktadır.

2.6.4. Ekonomik ve Siyasal İstikrarsızlık

Türkiye, yıllar boyunca ekonomik istikrarsızlıkla mücadele etmiş ve bu istikrarsızlık siyaseti de etkilemiştir. Ekonomik istikrarın önemli göstergelerinden olan ödemeler dengesi Türkiye'de sürekli açık vermiş ve enflasyon çok yüksek seviyelere çıkmıştır.

Ekonomik istikrarın en önemli göstergelerinden olan ödemeler dengesinde ve enflasyon düzeyinde yaşanan bir olumsuzluk, bazı harcamalarda kısıntıya gidilmesi gerekliliğini doğuracaktır. Nitekim Türkiye'de sürekli açık vermiş olan ödemeler dengesi ve özellikle 1978, 1979, 1989, 1994 yıllarında oldukça yüksek çıkan enflasyon oranı, Türkiye'de savunma harcamalarının azaltılmasına neden olmuştur (Uçar, 2003:30-31). 1990'lı yıllar

Türkiye ekonomisinin kamu dengelerinde derin bir çöküşün yaşandığı yıllardır. Gerçekten de iç borç stokunun hızlı artışı, iç borçların çevrilebilmesi ve yeniden istikrar altında büyümeye geçiş sorunları Türkiye ekonomisinin 2000’li yıllardaki ana gündemi ve ekonomik istikrarsızlığın önemli bir kaynağını oluşturmaktaydı.

Siyasal istikrarsızlık dönemlerinde ülke, iç ve dış tehditlere karşı korunmak amacıyla silahlı kuvvetlerine daha fazla ihtiyaç duyar. Dolayısıyla bu tür istikrarsızlık dönemlerinde savunma harcamaları sürekli artmıştır. 1970 ve 1980 askeri müdahaleleri ve koalisyon hükümetleri zamanında yaşanan karışıklıklar, siyasal istikrarsızlık göstergeleridir ve savunma harcamalarında artışlara neden olmuştur (Uçar, 2003:30–31).

Türkiye’de siyasal istikrarsızlık, ülkenin iç ve dış tehditlere karşı savunulması maksadıyla daha güçlü bir TSK’ya ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. 1970, 1980 askeri müdahaleleri ve çok partili koalisyon hükümetleri döneminde yaşanan karışıklıklar istikrarsızlık göstergeleri örnekleri arasında yerini almıştır. Dolayısıyla bu istikrarsızlık ortamında savunma harcamaları mecburiyetten dolayı sürekli arttırılmıştır.

2.6.5. Terörizmle Mücadele

Terör ya da terörizm, siyasal, dinsel ve ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla sivillere; resmi, yerel ve genel yönetimlere yönelik baskı, yıldırma ve her türlü şiddet içeren yolun kullanımınıdır.

Terörizmin temel amacı, bir davaya veya siyasal anlaşmazlığa dikkat çekilmesidir. Bu dikkat çekme şiddet eylemleri neticesinde toplumda oluşturulan korku ve dehşet havası ile sağlanmaktadır.

Terörizmin, hükümetlere ve masum sivillere karşı sistematik ve ayırım gözetmeyen şiddet stratejisi uygulayarak, bir ülkede siyasal istikrarsızlığı ve iç gerginliği arttırmak suretiyle, hükümetin baskıcı yöntemlere başvurmadan terörizmi alt edemeyeceği inancını yerleştirerek, devlet ve halk arasındaki geleneksel güven ve korunma duygusunu kırmayı hedefler (MSB, 2000:23).

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye karşı girişilen terörist saldırılar, tehdit ve güvenlikle ilgili alışlagelmiş anlayışları derinden etkilemiştir. Terörizm birçok ülke için ciddi bir tehdit teşkil ettiği halde, 11 Eylül, birçok yönden bir dönüm noktası olmuştur.

“Dünya tarihinde, terörden en fazla etkilenen, jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik açılardan önemli bir konuma sahip olan Türkiye, yıllarca ülkede yaşanan terör olayları istikrarsızlıklar, üretimin artırılmasına yönelik yatırımlara ağırlık verilememesi ve bütçesinin önemli bir bölümünün terör olaylarının önlenmesi amacıyla harcanması sonucunda kalkınmasını tamamlayamamıştır” (Uygur, 2002:119).

Her geçen gün, gelişmekte ve kalkınmakta olan Türkiye, yıllarca siyasi amaçlı terörizm, din kökenli terörizm, etnik ayrımcı terörizm gibi terörizmin hemen her türüne maruz kalmıştır. Türkiye, 1973–1985 yılları arasında Ermeni-Asala terör örgütü ve aşırı sol örgütler, 1984 yılından itibaren de PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütü karşı olmak üzere yaklaşık 30 yıldır terörizmle mücadele etmektedir.

Türkiye’de PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütü 1978 yılında kurulmuş ve silahlı mücadele yoluyla Türkiye sınırları içerisinde bağımsız bir Kürt devleti kurmayı hedeflemesiyle gün yüzüne çıkmıştır. Birçok saldırı ve katliamla dolu bir hazırlık sürecinin ardından, 1984 yılında silahlı mücadeleye başlamıştır.

Türkiye, PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütünün gerçekleştirdiği terör faaliyetleri sonucu 100 milyar \$’ı bulan bir ekonomik kayıp yaşamış, ulusal serveti yok olmuş ve büyük ekonomik kayıplar meydana getirmiştir. Terör örgütünün bu faaliyetleri neticesinde masum siviller, çocuklar, bebekler, öğretmenler ve diğer kamu görevlilerinin de bulunduğu 30.000 den fazla Türk vatandaşı hayatını kaybetmiştir (Kaya,2006:88–89).

Ayrıca Hizbullah ve Türkiye’de uzantıları olduğu saptanan El Kaide’de Türkiye için terör listesinin başında gelmektedir. Türkiye, yıllardan beri terörizmin hemen her türüne muhatap olmuş bir ülke olarak bu alanda ciddi bir deneyime sahip olsa da, El Kaide’nin 15 ve 20 Kasım 2003’te İstanbul’da gerçekleştirdiği saldırılar da göstermektedir ki, ülke artık yeni ve pek de alışık olmadığı türden bir terör tehdidi ile karşı karşıyadır. Hâlbuki bu olaylar doğrudan Türkiye’yi ilgilendirmemekte fakat bundan sonra da dikkate alınması gereken bir tehdit olarak varlığını sürdürmektedir.

Gerçekleştirilen terör faaliyetleri sonucu Türkiye'nin 100 milyar doları bulan bir ekonomik kayıp yaşadığı tahmin edilmektedir.

2.6.6. Komşu Ülkelerle İkili İlişkiler

Ülkelerin savunma harcamalarını etkileyen önemli etkenlerden biri de komşu ülkelerin askeri harcamalarıdır. Komşu ülkelerin veya bölge için tehdit unsuru olan ülkelerin askeri harcamalarının artması diğer ülkelerin de savunma bütçelerini arttırmaktadır. Örneğin; Chletsos ve Kollias, 1995 yılında Türkiye'nin savunma harcamalarını belirleyen etkenlerin neler olduğunu analiz etmek amacıyla oluşturdukları modelde açıklayıcı değişken olarak; Türkiye'nin milli geliri, müttefik olarak NATO'nun savunma yükü ve rakip olarak da Yunanistan'ın savunma harcamalarını kullanmışlardır. Ayrıca, denklemlerine Kıbrıs konusundaki uyuşmazlığı da kukla değişken olarak eklemiştir. Çalışmalarının neticesinde, Yunanistan'ın savunma harcamalarının, uzun dönemde Türkiye'nin savunma harcamalarını pozitif yönde etkilediği sonucuna varmışlardır (Sezgin ve Yıldırım, 2002).

Türkiye, Soğuk Savaşın sona ermesiyle Balkanlar' da, Kafkaslar' da, Orta Doğu'da ve Orta Asya'da meydana gelen değişikliklerle yakından ilgilenmek zorunda kalmış; SSCB ve Yugoslavya'nın dağılmasıyla sayıları bir düzineye yaklaşan komşularıyla dünyanın en çok komşusu olan ülkelerinden biri durumuna gelmiştir. Bununla birlikte, Türkiye, bazı nedenlerden dolayı uzun süredir komşularıyla da sorunlar yaşamaktadır. Bu verilerin ışığında Türkiye'nin sahip olduğu konum ve çevre ülkelerin durumu göz önüne alındığında Türkiye'nin emniyetli bir şekilde bekasını sağlayabilmesi için savunma harcamalarından imtina etmesi söz konusu bile olmamıştır.

Dünyada ve bulunduğu bölgede önemli bir ülke olan Türkiye, komşularının bir kısmıyla asırlardır aynı devletin çatısı altında bulunmanın kazandırdığı bazı ortak kültürel paydalarla ilişkilerinin kökleri tarihin derinliklerine kadar uzanmakta, komşularıyla ekonomik, siyasal ve kültürel yönden köklü ilişkileri bulunmaktadır. Fakat Türkiye jeopolitik ve jeostratejik yönden son derece önemli bir mevki işgal etmesi sebebiyle bulunduğu topraklar üzerinde hak iddia etmeyen komşusu da neredeyse yok gibidir.

Ayrıca Türkiye'nin Nükleer, Biyolojik, Kimyasal (NBC) silahları olmamasına rağmen, etrafı çepeçevre NBC tehdidi ile örölmüş gibidir. Komşu ölkelerin hemen hemen tamamında çok etkili ve uzun menzilli füzelerin ve NBC silahlarının olması ve bu imkanlarını giderek arttırmaları, bu konudaki caydırıcılık sağlamak için öncelikle bu sistemlere sahip olunmasını, Kitle imha Silahları (KİS)'na ve füzelere karşı birliklerin sürekliliğini sağlamak için de güçlü bir füze savunma sistemi ile NBC korumasını ve KİS sistemlerini düşman tarafından fırlatılmadan önce bölgesinde etkisiz hale getirebilecek özel teşkillerin bulunmasını gerekli kılmaktadır (Arısüt,2004:53).

Türkiye her fırsatta özellikle yaşadığı coğrafyada bulunan tüm ölkeler ile güvenli bir işbirliği ve barış içinde yaşamak istediğini her fırsatta dile getirmektedir. Fakat bölgede artan çatışmalar ve silahlanma yarışı, Türkiye'nin bölgesinde saygın ve caydırıcı bir askeri güce sahip olmasını zorunlu hale getirmiştir.

Türkiye, anlaşmazlıkların yoğun olduğu bir bölgede bulunması nedeniyle, bütün komşularıyla yürüttüğü ilişkilerinde çok dikkatli bir strateji izlemekte ve savunma harcamalarını da komşu ölkelerin harcamalarını da dikkate alarak makul düzeye bulundurma gayreti içindedir.

Şimdi komşu ölkeler ile olan ikili ilişkiler hakkında genel bilgiler verilecektir.

2.6.6.1. Türkiye – Bulgaristan

Bulgaristan'daki Türk azınlığın hakları Türkiye ile Bulgaristan'la olan dış ilişkilerinde ortaya çıkan en büyük sorundur.

Soğuk Savaş döneminde, Bulgaristan, SSCB'nin en yakın müttefiklerden biri haline gelirken Türkiye, NATO'nun önemli bir üyesi olarak komünizm karşısındaki kalelerden biri olmuştur. Bu dönem boyunca Bulgaristan- Türkiye ilişkileri, soğuk ve gerilimli bir dönem yaşamıştır. İki ölkede arasında 1950–1951 yıllarında büyük bir kriz ortaya çıkmıştır. Bulgar hükümeti, 250 bin Türkü Türkiye'ye gönderme kararı almıştır. Bu dönem boyunca yaklaşık 155 bin Türk Bulgaristan'ı terk etmek zorunda bırakılmıştır. 1968 yılında, göç sonucunda dağılan aileleri birleştirmek için iki ölkede arasında bir anlaşma imzalanmış ve

bu anlaşmanın sonucunda 130 bin civarında Türk, Türkiye'ye dönmüştür (Çıkınlar,2006:157).

Bulgaristan'ın Komünist Cumhurbaşkanı Todor Jivkov Türklere karşı 1984–1989 yılları arasında ağır bir Bulgarlaştırma siyaseti başlatmıştır. Türklerin adları zorla Bulgar adlarla değiştirilmiş ve Türkçe eğitim yasaklanmıştır.

1989 yılında, Bulgaristan 350 binden fazla Türkü sınır dışı etmiş ve Türkiye ile ilişkilerinde büyük bir kriz yaşanmıştır. Bu trajedi Bulgaristan Devlet Başkanı Tudor Jivkov'un 10 Kasım 1989'da iradesi dışında görevden ayrılmasıyla sona ermiştir. Aynı dönemlerde Bulgaristan'daki komünist yönetimin sona ermesiyle yeni yönetim Türkler üzerindeki baskıları yürürlükten kaldırmıştır.

1989 yılında SSCB'nin desteğini kaybeden Bulgaristan, Varşova Paktı'nın da sona ermesiyle, uluslararası arenadaki yalnızlığını gidermek için komşu ülkelerle iyi komşuluk ilişkileri kurmaya, uluslararası ittifaklara katılmaya çalışmıştır.

Günümüzde Türkiye-Bulgaristan ilişkileri dostluk zemininde gelişmesine devam etmektedir. İki ülke arasında geniş bir ticaret ilişkisi mevcuttur. Bulgaristan Türklerinin iki ülke arasında önemli bir köprü rolü oynamaktadırlar.

2.6.6.2. Türkiye – Ermenistan

Genelde Türkiye ile Ermenistan ilişkileri olumsuz bir seyir takip etmektedir. Ermenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında daha önce imzalanan ve Ermenistan'ın sınırlarını belirleyen anlaşmayı tanımadığını bildirmiş, Azerilerle savaşta Rusya'nın desteğini almış ve ülkesinde Rus askerlerinin Türkiye sınırına yakın bölgelerde konuşlanmasına izin vermişti.

Ermenistan, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımamaktadır. Uluslararası arenada asılsız Ermeni soykırımı iddialarının tanınması için her türlü girişimde bulunmakta, BM Güvenlik Konseyi kararlarını hiçe sayarak Azerbaycan topraklarının önemli bir bölümünü işgali altında bulundurmaktadır. Sözde soykırımın uluslararası alanda tanınması Ermenistan'ın öncelikli dış politika hedefini oluşturmaktadır (Çıkınlar,2006:142–143).

ABD'deki güçlü Ermeni lobisi Türkiye'ye yönelik ABD yardımlarının engellenmesi, Türkiye'ye ABD'nin silah satışının önlenmesi ve Ermenistan'ın her alanda ABD tarafından desteklenmesini ana amaç edinmişlerdir. Ermeni lobileri, başka bir ifade ile Ermenistan, Ermeni kuruluşları, Ermeni yazarları, Türkiye'nin sözde "Ermeni Soykırımını" tanımasını istemektedirler.

Ermeniler sözde "Ermeni Soykırımını" bütün dünyaya 1973–1985 döneminde birçok diplomatımızı şehit eden ASALA terör örgütü yoluyla tanıtmaya çalışmış ve bunda da başarılı olmuşlardır.

Ermenistan'ın amacı sözde iddiaları dünya kamuoyunca kabul edilip, Türkiye'ye dayatarak tanıtmaya çalışacak, sözde soykırım sebebiyle Türkiye'den tazminat alınacak ve "Büyük Ermenistan" sınırları içinde yer aldığı iddia edilen topraklar Türkiye'den koparılacaktır.

2.6.6.3. Türkiye – Gürcistan

Gürcistan, Karadeniz'e kıyısı olmayan diğer Güney Kafkas ülkelerinin Karadeniz'e açılan noktasıdır. Ermenistan ve Azerbaycan ile Kuzey Kafkasya'nın dünya ile irtibatı Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır.

1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Gürcistan, Türkiye için Kafkaslara, Orta Asya'ya açılan kapıdır.

Türkiye, Gürcistan'ın ulusal birliğine, toprak bütünlüğüne büyük önem vermekte ve bölgedeki güvenliğin tesisi kendileri için önem arz etmektedir. Bölgedeki gerilimlerin kaynaklarını Güney Osetya ve Abhazya oluşturmakta, diğer bir sorun kaynağı olan Acaristan problemi ise çözülmüş gözükmektedir. Genel olarak bu bölgede barışın tesisinin diğer bölgeler için de örnek teşkil edeceği düşünülmektedir. Ayrıca bu husus Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının güvenliği açısından da önem taşımaktadır (Çıkmalar,2006:142).

Gürcistan aynı zamanda AB'nin enerji kaynaklarının çeşitlenmesi konusunda da önemli bir ülkedir. Avrupa, Gürcistan üzerinden geçecek enerji hatlarına ihtiyaç duymaktadır. Kafkasya için bu denli öneme sahip olan ülke, içeride ekonomik ve etnik problemlerle

mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu olumsuzluklar Gürcistan'ı bir çatışma alanı haline getirmiştir. Siyasi ve etnik problemler nedeniyle zayıf bir görüntü çizen Gürcistan'ın komşularıyla ilişkilerine bakacak olursak, Rusya hariç, komşuluk ilişkilerinin iyi olduğunu söyleyebiliriz.

2.6.6.4. Türkiye - Irak

1980'li yılların sonuna kadar Irak ile Türkiye arasındaki ilişkilerde olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle ekonomik alandaki gelişmeler, önce 1977, daha sonra da 1986 yıllarında Kerkük'ten Yumurtalığa uzanan petrol boru hatlarının faaliyetleri ile büyük bir ivme kazanmıştır. İran-Irak Savaşı sırasında ilişkiler en iyi noktasına ulaşmıştır. Bu dönemde Türkiye, Irak ve İran'a karşı dengeli davranmış, tarafsız kalmayı başarabilmiştir. Bu nedenle de her iki ülkeyle olan ilişkilerinin en sıcak dönemleri, İran-Irak Savaşı sırasında yaşanmıştır. 1980'li yılların sonlarına doğru PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütünün aktivitelerinin yoğunlaştığı sıralarda Irak, Türkiye'ye, istediğinde topraklarına girerek bu örgüte karşı operasyonlar yapabilmesi için müsaade vermiştir. Bunun önemli bir sebebi de kendisinin de Kürtler ile problemlerinin olmasıdır (www.aof.anadolu.edu.tr, 2009:181).

1990'ların başındaki Körfez krizi ile ilişkilerde bunalım dönemleri yaşanmaya başlamıştır. Türkiye, Irak'ın Kuveyt'e haksız saldırısı karşısında Batı İttifakı içinde yer almış, bununla birlikte, Irak'ın da toprak bütünlüğünün korunmasını temel prensip olarak kabul etmiştir. Türkiye-Irak ilişkileri, bu ülkenin kimyasal silahlara yönelik çalışmaları, hatta gerek gördüğünde Halepçe katliamında olduğu gibi insanlara karşı kullanması, su probleminde Suriye ile birlikte takındığı tutum, zaman zaman Türkiye'ye yönelik tehditkar açıklamaları nedeniyle gerilimli bir seyir takip etmiştir (www.aof.anadolu.edu.tr, 2009:182).

ABD'nin Saddam Hüseyin'i devirerek Irak' a müdahalesi, bölgenin istikrarına ilişkin yeni bir dönemin açılmasına neden olmuştur. Bugün, müdahale sonrasında Irak'ta daha derin bir istikrarsızlık söz konusudur.

Türkiye açısından bakıldığında Irak'taki sorunlardan bir tanesi PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütü'nün Irak'ın kuzeyindeki varlığıdır. Terör örgütü burayı bir sığınak olarak

kullanmaktadır. Ayrıca, Irak'ın kuzeyindeki belirli gruplar terör örgütüne çeşitli şekillerde destek vermektedirler. Terör örgütü, Irak savaşı sonrası ele geçirdiği patlayıcıları ve silahları kullanarak güvenlik kuvvetlerimize saldırılar düzenlemektedir.

Diğer bir sorun Kerkük'le ilgilidir. Kerkük önemli petrol kaynaklarına sahiptir. Kerkük, ayrıca içinde birçok etnik gurubu barındıran bir şehirdir. Yıllardır Türkmenler burada çoğunluğu teşkil etmiş ABD müdahalesinden sonra Kürt nüfus bölgeye getirilmiş ve şehrin demografik yapısı Kürtler lehine değiştirilmiştir. Bu husus Irak seçimlerinde, bölgedeki durumu etkilemiştir. Bu nedenle Kerkük'ün özel statüsü olması çok önemlidir. Bu konunun zorlanması halinde Kerkük'ün her an patlamaya hazır bir problem sahası olduğunu ve patladığında da tüm bölgeyi etkileyeceğini göz ardı edilmemelidir.

ABD müdahalesiyle Irak'ta devam eden sivil-asker kayıpları ve istikrarsızlık, güvenlik boyutu ile Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Irak'ın toprak bütünlüğü ve istikrar ortamının sağlanması Türkiye'nin bölge üzerindeki politikaları arasındadır.

2.6.6.5. Türkiye – İran

1980'li yıllarda İran-Irak savaşında tarafsız bir politika izleyen Türkiye, bundan sonraki süreçte İran ile ilişkilerinde inişli çıkışlı bir dönem geçirmiştir. Türkiye'ye göre İran, ülke içinde İslami hareketleri desteklemekte ve PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütü'ne karşı üstü kapalı destek sağlarken; İran'a göre ise Türkiye, 'Halkın Mücahitleri Hareketi' gibi muhalif gruplara ev sahipliği yapmaktaydı.

İran'ın uluslararası kamuoyunda da yoğun biçimde yer alan en büyük askeri gücü, orta ve uzun menzilli balistik füzelerdir. İran'ın nükleer silaha sahip olması halinde bunun üç büyük tehlikesi olduğu ve bu ihtimallerin de, "İran'ın nükleer silahları teröristlere verebileceği, silahları başka ülkelere tehdit amacıyla kullanabileceği, başka türlü tehlikeli çıkışlarda elinde koz olarak kullanabileceği" şeklindeki açıklamalar tüm ülkeleri olduğu gibi Türkiye'yi de rahatsız etmektedir.

Uluslararası baskılar neticesinde İran; amacının sadece enerji üretmek olduğunu ileri sürerek Uluslar arası Atom Enerjisi Kurumuyla bir ek protokol imzalamış ve bu kurumun,

ülkesinde habersiz denetlemeler yapmasını kabul etmiştir. Ancak İran, bu protokolü anayasal süreçten geçirememiştir.

Özellikle son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler karşılıklı olarak iyileştirilmeye çalışılmakta ve iki ülke liderleri sık sık bir araya gelmektedirler. Muhtemelen İran'ın bugünlerde Türkiye'ye karşı olan yakın ve samimi davranışı, son zamanlarda sıkıştığını hissettiği dünya konjonktüründeki yeri ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir.

Türkiye için de İran önemli ve aynı zamanda güçlü bir komşudur. Ayrıca İran, Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine açılan kapısı, bu ülkelerle yaptığı ticaretin de geçiş alanını oluşturmaktadır. Türkiye ise İran için Avrupa'ya açılan kapı durumundadır. Bu nedenle, bu ülkeye karşı temkinli, fakat olabildiğince kontrollü bir politika takip etmek Türkiye'nin çıkarına olacaktır (www.aof.anadolu.edu.tr, 2009:180).

2.6.6.6. Türkiye – Rusya

XXI. yüzyılda; mazisi savaşlar ve ön yargılarla dolu Türk-Rus ilişkileri SSCB'nin dağılmasını müteakip değerini yitirmiş gözükmeye rağmen, "Rusya'nın öncelikli hedefi Orta Doğu üzerinde SSCB'nin dağılışıyla birlikte azalan etkinliğini yeniden güçlendirmek istemesidir. Bölgede kendisine direkt veya dolaylı yoldan bağlayacağı devletler ile isteklerini rahatlıkla gerçekleştirmek istemektedir" (Akyüz, 2001:68) sözleri Rusya'nın bu bölge üzerindeki tüm emellerinin sona ermediğinin de bir göstergesidir.

II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru (1939–1945) SSCB'nin Türkiye'den toprak ödünleri ve Boğazlar'da ortak savunma tesisleri talebi (1945) iki ülke ilişkilerinde adeta deprem yaratmıştır. Durum üzerine Türkiye Batı dünyasına yanaşarak SSCB'ye karşı güvence aramış, NATO'ya (1952) girerek ABD'nin ve diğer batılı ülkelerin müttefiki olmuş, daha sonra yaşanan iki blok arasındaki Soğuk Savaş döneminde, sıcak çatışmaya girmeden SSCB ile karşıt blokta olmalarına rağmen dikkatli politikalarını sürdürmüştür. Stalin'in ölümünden (1953) hemen birkaç ay sonra Moskova'da yeni yönetim Türkiye'den daha önceden istenen isteklerden vazgeçildiğini ve dostane ilişkiler istediklerini ilan etmişse de Türkiye artık başka saflarda yer aldığından sınırlı ve soğuk ilişkilerine devam etmiştir (Girgin,2007:329).

Soğuk Savaş sonrası dış tehdit olarak SSCB'nin mirasçısı Rusya'nın sahip olduğu nükleer silah tehdidi de hala mevcuttur.

Son yıllarda Rus ordusu, eski güçlü dönemlerine geri dönmeye başlamıştır. Bunun paralelinde de Rusya, Ağustos 2008'deki Gürcistan'ı işgali, gaz kaynakları üzerindeki kontrol gücünü komşuları üzerinde kullanması, Orta Asya'dan ABD üslerini boşalttırması ve Baltık ülkelerine yaptığı baskı da Rusya'nın istediğinde elindeki imkânları nasıl kullanabileceğini gözler önüne sermiştir.

Günümüzde ise, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya olan bağlantıları ve diğer Türk devletleriyle olan yakınlaşmaları ve bu bölgede yavaş yavaş söz sahibi olmasından dolayı Ruslar rahatsızlık duymakta fakat bunu açık bir şekilde dile getirmemektedir.

İki ülkenin siyasi liderleri özellikle son yıllarda artan temaslarda bulunması siyasi ilişkileri pekiştirmektedir. Türkiye, AB ve ABD ile olan ilişkilerinde zora sokuldukça ve hayal kırıklıkları yaşadıkça Rusya ile ilişkilerini daha derinleştirme seçeneğini kullanmaktadır. Bu ise zaten Rusya'nın yıllardan beri Türkiye'nin safını kendileri lehine çevirme politikaları ile de uyumaktadır.

2.6.6.7. Türkiye - Suriye

1946 yılında Suriye Devleti kurulduğundan bu yana, iki ülke arasındaki ilişkiler siyasi ve askeri tansiyonlara sebep olacak düzensiz bir seyir takip etmiştir. Türkiye ile Suriye arasındaki tedirginliği oluşturan temel sorunlarından birincisi Suriye'nin, Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını bir türlü kabul edememiş olmasıdır.

Diğer bir sorun sular sorunudur. Türkiye'nin en önemli hedeflerinden birisi de Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) tamamlanması ve onun en önemli ayağı olan Atatürk Barajı'nın bütünüyle hizmete girmesidir (www.aof.anadolu.edu.tr, 2009:175–176). İşte Suriye ile Türkiye arasında ciddi boyutlarda tedirginliğe yol açan sorunlardan belki de en önemlisi, Türkiye'nin GAP projesini uygulamaya koyduğu ilk zamanlarda ortaya çıkmıştır. Özellikle 1990 yılında Türkiye'nin Atatürk Barajı'nın rezervlerini doldurmaya başladığı sırada, su sorunu iyice alevlenmiş ve alarm verir bir noktaya ulaşmıştı.

Suriye'nin korkuları esas itibariyle, Türkiye'nin GAP Projesi'nin tamamlanmasından sonra, Fırat'ın sularının Suriye'ye giden kısmının büyük ölçüde ve devamlı olarak azaltılacağı yönündedir.

En önemli sorun ise Suriye'nin, uluslararası teröristlere destek vermesi ve bu terörist grupları kendi ülke toprakları üzerinde konuşlanmasına izin vermesidir. Bu kapsamda Suriye, PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütü'ne açıktan destek vermiş, her türlü lojistik, silah ve Bekaa'da askeri eğitim desteği sağlamış ve son olarak da PKK'lı teröristlerin Şam'da barındırılmasına göz yummuştur.

Özellikle son yıllarda Türkiye - Suriye ilişkilerinin gelişmesinde karşılıklı olarak olumlu adımlar atılmıştır. Bölgede gelişen son olaylarla beraber Türkiye ve Suriye bölgede ortak politika gütmektedir. Irak'ın bölünmesini ve İran'ın siyasetinden farklı olarak Şii devleti kurulmasını istememektedir. Suriye'nin tekrar PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütünü kullanması da pek mümkün olmayacak gibi gözükmektedir. Aksi takdirde stratejik bir hata yapmış olacak ve bölgeden dışlanmış bir ülke olarak kalacaklardır. Yine son yıllarda Suriye'nin ismi PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütü ile anılmamakta ve bu konu da iki ülke arasında yoluna girmiş gibi gözükmektedir.

2.6.6.8. Türkiye - Yunanistan ve Kıbrıs Sorunu

Türkiye ile Yunanistan arasında Ege Denizi'nden kaynaklanan, birbiriyle bağlantılı bir dizi sorun bulunmaktadır. Asıl problem Yunanistan'ın Ege Denizi'ni bir Yunan gölü haline getirme çabalarından vazgeçmemesidir.

İki ülke arasında problemlerden biri, Ege'de bulunan Oniki Ada'nın uluslararası antlaşmalar gereği silahlardan arındırılmış bir statü belirlenmesine rağmen bu durum Yunanistan tarafından açıkça ve hiçbir şüpheye imkân tanımayacak şekilde ihlal edilmesidir. 1960'lardan başlayarak Yunanistan bu adalarını silahlandırmaya başlamış ve ihtiyacın çok üzerindeki miktarlarda asker bulundurmaya başlamıştır (www.aof.anadolu.edu.tr, 2009:184). Bu durumda bir savaş olasılığında, Yunanistan bir avantaj sağlayabilecek pozisyonudadır.

“Bugün Ege’de bu denize kıyısı bulunan her iki ülkenin kara sularının azami uzunluğu 6 deniz milidir. Fakat Yunanistan bunu 12 deniz miline çıkarabilme hakkının olduğunu ve istediğinde bunu uygulayabileceğini söylemektedir” (www.aof.anadolu.edu.tr, 2009:185). Türkiye bu maddeyi imzalamamıştır, dolayısıyla bu maddenin hükümleri ile kendini bağlı görmemektedir. Aksi takdirde Yunanistan neredeyse Ege’nin tamamına sahip olacak ve Türkiye’nin kıyılarına yakın olan deniz alanları Yunanistan’ın kara sularına dönüşecektir.

Yunanistan ile Ege’de karşılaşılan sorunların en önemlilerinden birisi de kıta sahanlığının sınırlarının belirsiz olmasından kaynaklanmaktadır. “Ege’de çok sayıda Yunan adası vardır ve Atina bu adaların da, Anadolu yarımadası ile aynı miktarda kıta sahanlığına sahip olduğunu iddia etmektedir” (www.aof.anadolu.edu.tr, 2009:185). Ayrıca Yunanistan Ege’deki adalar üzerindeki hava sahasının 10mil olduğu iddiasında bulunmaktadır. Halbuki uluslararası teamüller ve antlaşmalar, hava sahasının, kara sularının genişliği ile orantılı olması gerektiği yönündedir. Bu yüzden, karasularının 6 mil olduğu adaların 10 millik hava sahasına sahip olmaları, Atina haricinde kimse tarafından dikkate alınmamaktadır. Fakat ciddi bir sorun olarak, bu 4 millik fazlalık alana giren Türk askeri uçaklarının, Yunan savaş uçakları tarafından taciz edilmesidir.

Fır Hattı Sorunu, “Uçuş Bilgisi Bölgesi” olarak nitelendirilebilecek FIR sorumlulukları, Ege için 1952 yılındaki bir Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü toplantısında kararlaştırıldı. Burada, Türkiye’nin kontrolüne verilen hava sahası Türkiye’nin kara sularının dış sınırında biterken, Ege’nin tamamının kontrolü Yunanistan’a bırakıldı. Fakat zamanla Atina, Ege üzerindeki FIR sorumluluklarının, kendisine bu deniz üzerinde hükümranlık hakkı verdiğini ileri sürmüş, daha da ileri giderek Fır hattının sınırları ile kendi ulusal sınırlarının özdeş olduğunu iddia etmiştir.

İki ülke arasında diğer bir sorun ise Kıbrıs’tır. İngiltere’nin Kıbrıs’tan çekilmesi sonrasında Kıbrıslı Türk ve Rum halkları tarafından eşit şartlarda ortaklık temelinde 1960 yılında “Kıbrıs Cumhuriyeti” kurulmuştur. Fakat adayı Yunanistan’a bağlama fikrindeki Rumların silahlı eylemleri ile Kıbrıs Cumhuriyeti 1963’de yıkılmıştır. Bu durumu müteakiben Rumların Kıbrıs’lı Türklere saldırılarını arttırmasıyla Türkiye ilk olarak 23 Ağustos 1955’te “saldırıların devamı halinde sessiz kalınmayacağı” notasını vermiştir.

1974 yılına gelinceye kadar, Kıbrıs'ta yüze yakın Türk köyü ve camisi yakılıp yıkılmış, 25 bin Kıbrıslı Türk adanın %3' lük bölümüne sıkıştırılmış ve burada yaşayan Türklerin yaşam hakkının ciddi bir biçimde ihlalini takiben gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekatı ile Türk - Yunan ilişkileri büsbütün kopma noktasına gelmiştir.

Kıbrıs ve Akdeniz meselesi Türkiye için yalnızca güvenlik ya da savunma yönünden değil, iktisat ve ticaret yönünden de çok önemli bir konudur. Kıbrıs adası, Anadolu'nun önemli ihracat ve ithalat limanları olan Mersin ve İskenderun limanlarına giriş ve çıkışı kontrol etmekte, Akdeniz' deki bütün deniz ticaretini, deniz ulaşımını kontrol edebilecek konumda, Kıbrıs'ta muhtemelen konuşlandırılacak askeri güç, orta ve uzun menzilli silahlar ile Anadolu'yu tehdit edebilecek stratejik bir konuma sahip bir adadır.

Öte yandan Kıbrıs Rum Kesimi'nin Troodos dağlarında, PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütü ve ASALA militanlarının askeri eğitimi için kamplar oluşturulmuştu. Ayrıca, Yunanistan PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütü militanlarını, Lavrion kampında siyasi mülteci olarak barındırmış ve bu kamp PKK/KONGRA-GEL Terör Örgütü'nün Avrupa'ya yayılma noktasını oluşturmuştu (www.aof.anadolu.edu.tr, 2009:187).

Yukarıda Türkiye'nin komşuları ve bunlarla ilgili tehdit unsurları belirtilmiştir. Türkiye'nin sahip olduğu konum ve çevre ülkelerin durumu göz önüne alındığında Türkiye'nin her açıdan emniyetli bir şekilde bekasını sağlayabilmesi için savunma harcamalarından kısıntıya gitmesi büyük riskler taşımaktadır.

BÖLÜM 3: DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SAVUNMA HARCAMALARI

3.1. Dünyada Savunma Harcamaları

Savunma harcamaları hakkında veri toplanması son derece zordur. Bu zorluk, bu tür harcamaların kritik olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca daha öncede belirtildiği gibi savunma harcamalarının tanım farklılığı, verilerin milli ve gizlilik arz eden bilgiler olması bu verilere sağlıklı bir şekilde ulaşmayı engellemektedir. Dünyada savunma harcamaları ile ilgili en önemli kaynaklar Stockholm'de yayımlanan Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsünün (Stockholm International Peace Research Institute) (SIPRI) ve NATO 'ya ait resmi internet sitelerinden sağlanan verilerdir.

3.1.1. Soğuk Savaş Dönemi Genel Durum

1 Eylül 1939'da, Alman birliklerinin Polonya'yı işgali ile başlayıp iki yıl sonra da Nazi Almanyası'nın neredeyse tüm Avrupa kıtasına hükmetmesi tüm dünya tarafından büyük bir kaygı ile izleniyordu. Haziran 1941'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Alman ordusu tarafından istila edilmesi, aynı yılın aralık ayında Japonya'nın ABD'ye saldırması, bu çatışmaların yüzyılın II. Dünya Savaşı'na dönüşmesine yol açtı.

II. Dünya Savaşı ile İngiltere, savaş ekonomisini kuran ilk ülke olmuştur. Savaş ekonomisi, bir ülkenin tüm kaynaklarının savaş içinde seferber edilmesidir: Silah, cephane, çeşitli askeri malzeme imalatı. Haziran 1940 ile Aralık 1940 arasında silah fabrikaları, çoğunluğu kadından oluşan 2 milyon işçi çalıştırmaya başlamıştır. SSCB, Urallar ve Sibirya'daki fabrikalarını büyütüştü. Savaşla ilgili en büyük çabayı ise ABD göstermişti. 11 milyon kişi silah altına alınmış, ABD fabrikaları üç yılda 275 bin uçak, 634 bin hafif araç, 90 bin tank ve toplam 65 milyon tonluk gemi üretmiştir. O dönemde SSCB de dahil, tüm müttefikler ABD malzemelerini kullanıyordu. Almanya 1942'de bir Silahlanma ve Savaş Ekonomisi Bakanlığı kurmuştur. Bakanlık, savaş araç-gereç üretimini 1942-1944 arasında üç katına çıkarmıştı. Japonya ise savaş ekonomisini

örgütlemekte güçlük çekmişti. 1937'den 1944'e kadar, üretimde ancak %44'lük bir artış sağlayabilmişti (Tarih,2004:34).

II. Dünya Savaşı döneminde özellikle ABD savunma sanayi alanında büyük gelişmeler ve buluşlar gerçekleştirmiştir. Bunların arasında radar, sonar (denizaltı bulmaya yarayan cihaz) ve bilgisayarların atası sayılan otomatik hesap makinesi önemli buluşlardandır. ABD bu süreçte dünyanın en büyük askeri ve ekonomik gücü haline gelmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın baş aktörleri olan ABD, SSCB ve Almanya'nın savaş dönemine ait GSMH ve savunma harcamaları Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6. ABD, SSCB ve Almanya'nın GSMH ve Savunma Harcamaları (SH)
(Milyar \$)

YIL	ABD		SSCB		ALMANYA	
	GSMH	SH	GSMH	SH	GSMH	SH
1940	106	2	87	10	53	19
1941	115	10	80	15	54	25
1942	129	31	57	21	56	32
1943	142	56	63	24	61	40
1944	152	65	76	27	61	40
1945	145	54				

Kaynak: Tarih, 2007:42

2 Eylül 1945'te dünya, insanlık tarihinin altı yıl süren en ağır çatışmasından altüst olmuş olarak çıkmıştı. II. Dünya Savaşı, 1930'lu yıllarda uluslararası siyaset sahnesine hakim olan Avrupa güçlerinin çöküşünü hazırlamış, Avrupa büyük bir yıkıma uğramış durumdaydı. Bu yıkım ile oluşan yenedünya düzeninde bir tarafta kapitalist ABD, diğer yanda sosyalist SSCB bulunmaktaydı.

Savaş Batı ülkeleri ile SSCB'yi bir araya getirmişse de 1945'ten sonra ABD ve SSCB arasındaki ilişkilere yavaş yavaş karşılıklı bir güvensizlik yerleşmeye başladı. Bu

güvensizlik beraberinde iki ayrı bloğun oluşmasına ve askeri, siyasal, ideolojik ve ekonomik alanlarda bir yarış başlattı.

Savaş sonrası SSCB'nin yayılma politikasına karşı ABD'nin Truman doktrini ve Marshall Planı'nı yürürlüğe koymuş olmasına ve NATO'nun kurulmuş olmasına rağmen ABD ve Batı ülkelerinin savunma harcamalarında bir artış olmamıştır.

1950 yılında, SSCB'nin desteklediği Kuzey Kore'nin Güney Kore'ye saldırmasıyla bloklar arası mücadelenin artık Avrupa Kıtası ile sınırlı kalmayacağı anlaşılmış ve Soğuk Savaş olarak adlandırılan yeni bir döneme girilmiştir. Komünizmin sadece ideolojik değil askeri bir güç olarak da algılanmaya başlamasıyla Batı ülkeleri savunma harcamaları ve savunma sanayii yeteneklerini geliştirme ihtiyacını hissetmeye başlamışlardır.

1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde, ABD ve SSCB'nin yanı sıra Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya da savunma sanayii alanında varlıklarını hissettirmeye başlamışlardır.

1970'li yılların başlarından itibaren Doğu ve Batı Blokları arasındaki ilişkiler yumuşama sürecine girmiştir. ABD'nin Vietnam'daki askeri varlığını kademeli olarak geri çekmeye başlaması, 1972 yılında SSCB ile imzalanan Stratejik Silahların Sınırlandırılması (SALT) ve Anti-Balistik Füze anlaşmaları ile ABD savunma bütçesinin azaltılması ile sonuçlanmıştır. Buna karşılık SSCB, savunma sanayiine ayırdığı kaynaklarda herhangi bir indirime gitmediği gibi, Ar-Ge faaliyetlerine ağırlık vermiştir.

BM başta olmak üzere uluslararası örgütlerin silahların denetimi girişimleri, ABD-SSCB'nin 1970'lerden sonra başlattıkları silahsızlanma görüşmeleri, artan silahlanma yarışının önüne geçemedi. Bu iki süper güç, silah üstünlüğünü birbirine kaptırmamak için, sürekli mücadeleye girişmişlerdir. Dolayısıyla dünyadaki ülkelerin savunma harcamaları, II. Dünya Savaşından sonra sürekli artmış, bloklaşmaya dayalı aşırı silahlanma yarışının büyük boyutlara ulaşması sebebiyle güvenliğin sağlanması politikası, bloklar arası gerilimleri arttırmış ve potansiyel bir savaş tehdidini beraberinde getirmişti.

1970'li yıllarda da Çin, Japonya, İsrail, Güney Afrika Cumhuriyeti, Arjantin ve Brezilya savunma sanayii sektöründe dikkat çeken ülkelere dönüşmüşlerdir.

Uluslararası toplum, sadece 1974 yılında 210 milyar \$ silahlanma için ayırmıştır. Askeri harcamalar, 1980’de 600 milyar \$ 1990’da ise bu rakamın 2 katına çıkmıştır (Kocaoğlu,203:1995). Savunma harcamaları soğuk savaş döneminde özellikle 1987 yılında en yüksek seviyeye ulaşmıştır.

3.1.2. Soğuk Savaş Sonrası Genel Durum

SSCB lideri Gorbaçov’un reformlarıyla başlayıp önce Doğu Avrupa’da etkisini gösteren arkasından Almanya’nın birleşmesine varan yolu açan gelişmeler, SSCB ve Doğu Bloğunun yıkılması ve iki kutuplu yapı olan ABD- SSCB çatışmasının tarihe karışmasıyla noktalanmıştır.

1989–1990 yıllarındaki gelişmeler sonucunda önce Berlin Duvarı’nın yıkılması sonra da SSCB’nin dağılması ile yeni bir dönem başlamıştır. Savunma harcamaları Soğuk Savaş döneminde özellikle 1987 yılında en yüksek seviyeye ulaşmış ve bu yıldan itibaren ise düşüşe geçmiştir.

“19 Kasım 1990’da, 16 NATO ülkesi ve Varşova Paktı’nın 7 ülkesi, Avrupa’da Konvansiyonel Kuvvetlerin sınırlandırılmasına ilişkin Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması imzalanmıştır. İmzalanan her iki anlaşmanın da etkisi ve 1990’da Berlin Duvarı’nın yıkılıp, soğuk savaşın fiilen bitmesi ile; 1987’den sonra hem tüm dünyada hem de ABD ve SSCB’de savunma harcamalarındaki artış, yerini düşüşe bırakmıştır” (Alp,2006:56).

SSCB’nin dağılması sonucu bu bölgede yeni bağımsız devletler ortaya çıkmış ve iki kutuplu dünya düzeni yerini ABD’nin lideri olduğu, tek kutuplu dünya düzenine bırakmıştır.

Netice itibariyle Soğuk Savaş sonrası ABD, dünyada tek süper güç haline gelmiş; Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkaslarda tehlikeli gelişmeler meydana gelmeye başlamıştı. Körfez Savaşı ile sonuçlanan siyasi gelişmeler üzerine güvenlik kavramının algılanmasında değişikliklere yol açmıştır. Ortaya çıkan yeni güvenlik anlayışı ile ülkeler kendi silahlarını muhafaza ederek karşı tarafı silahsızlandırmayı hedeflemişler ve global savunma harcamalarında düşüşler gözlenmiştir.

Harcamalardaki bu düşüşte, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan Soğuk Savaşın sona erdiği izlenimi ve az gelişmiş ülkelerde görülen ekonomik problemler etkili olmuştur (Uçar, 2003:4).

3.1.3. 11 Eylül 2001 Sonrası Dönem

Soğuk Savaş döneminden sonra savunma harcamaları dünya genelinde belli bir süre düşüş eğilimi içinde olmuşsa da, bu durum süreklilik göstermemiş, büyük güçlerin dünyaya egemenlik mücadeleleri, bölgesel çatışmaların artması gibi sebepler yüzünden tekrar yükselmeye başlamıştır.

Soğuk Savaş sonrası savunma harcamalarında yaşanan kısa soluklu düşüş 1998'den sonra yerini tekrar artış trendine bırakarak özellikle asimetrik tehditlerin ortaya çıkması ve ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında başlattığı Afganistan ve Irak operasyonları ile artmaya başlamıştır.

Savunma harcamalarında yaşanan bu artış; Ortadoğu ve Doğu Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika ve Doğu Asya'da yaşanan ekonomik, politik ve teknolojik değişimin bir sonucu olduğu değerlendirilmektedir. 2001 yılına kadar söz konusu artış, reel olarak yaklaşık % 7 seviyesinde gerçekleşmiştir. 2002–2004 savunma harcamaları artışı ise, ortalama % 6 seviyesindedir. Bu dönemde yaşanan savunma harcamalarının nedeni, küresel ortalamaları en çok etkileyen ülke olan ABD'nin 11 Eylül saldırıları sonrasında başlattığı Afganistan ve Irak operasyonlarıdır (SIPRI Yearbook, 2002:10).

SIPRI'nin askeri harcamalar ve silah üretimi programı yöneticisi olan Dr. Elisabeth Sköns'in, son 10 yılda dünyada silahlanma harcamalarının artışında, “küresel ya da bölgesel liderlik mücadelesi, bölgesel gerilimler ya da ulusal güvenlikle ilgili kaygılar, sıcak çatışmalar, uluslararası barış operasyonları ve iç politik faktörler” gibi hallerin rol oynamış olduğu yönündeki yapmış olduğu tespitlerini belirtmiştir.

Yine SIPRI'nin askeri harcamalar projesi müdürü Dr. Sam Perlo-Freeman ise, “Terörle savaş fikri, pek çok ülkeyi, sorunlarına askeri bir mercekten bakmaya teşvik etti. Bunu

kullanarak yüksek askeri harcamaları haklı gösterdiler” şeklinde bir beyanatta bulunmuştur.

Dünyada savunma harcamalarının son yıllardaki artışının nedenleri arasında artan terörist faaliyetlerin küreselleşen dünyayı tehdit etmesi, çıkan savaşlar, ulusal dış politikalar, diğer ülkeler üzerinde hakimiyet kurma girişimleri, gerçek ya da hayali tehditler, çok taraflı barış operasyonlarına katkıda bulunmaya yönelik politikalar yer almaktadır.

SIPRI 2009 raporuna göre bir rekor da uluslararası barış operasyonlarında yaşanmıştır. Örgüte göre silah şirketlerini besleyen unsurlardan biri olan barış gücü operasyonları, 2008 yılında %11 artarak operasyonlarda görevli personel sayısı ilk kez 187 bin 586 kişiye çıkmıştır.

Son iki yılda dünya üzerindeki ana çatışma noktaları şöyledir (Yavuz, 2009:104).

- Amerika kıtasında; Kolombiya, Peru ve ABD (Dünya genelindeki çatışmalar dikkate alınmıştır.)
- Afrika’da; Somali,
- Asya’da; Afganistan, Hindistan (Kaşmir), Myanmar, Filipinler’in Mindanao bölgesi ve Sri Lanka
- Avrupa’da; Rusya (Çeçenistan)
- Orta Doğu’da; Irak, İsrail (Filistin bölgesi) ve Türkiye (Güneydoğu).

ABD, uluslararası operasyonları için bütçesinden 2004’de 77,3 milyar \$, 2005’de 87,3 milyar \$ ve 2006’da da 100,4 milyar \$ ayırmıştır. Bush Hükümeti, 19 Mart 2003’te Irak operasyonunu başlatırken, savaşın yıllık maliyetini yaklaşık 200 milyar \$ olarak öngörmüştür. Ancak Afganistan ve Irak’ta sadece operasyonlar için yaklaşık 370 milyar \$ harcanmıştır. Savaşın doğrudan maliyeti, tahmini 1,18 trilyon \$, Makro ekonomik maliyeti, tahmini 1,05 trilyon \$, Toplam tahmini maliyet ise 2,23 trilyon dolar olarak gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşının ABD’ye maliyeti, 2,091 trilyon \$ olarak gerçekleşmiştir (Dedeoğlu,2008:120).

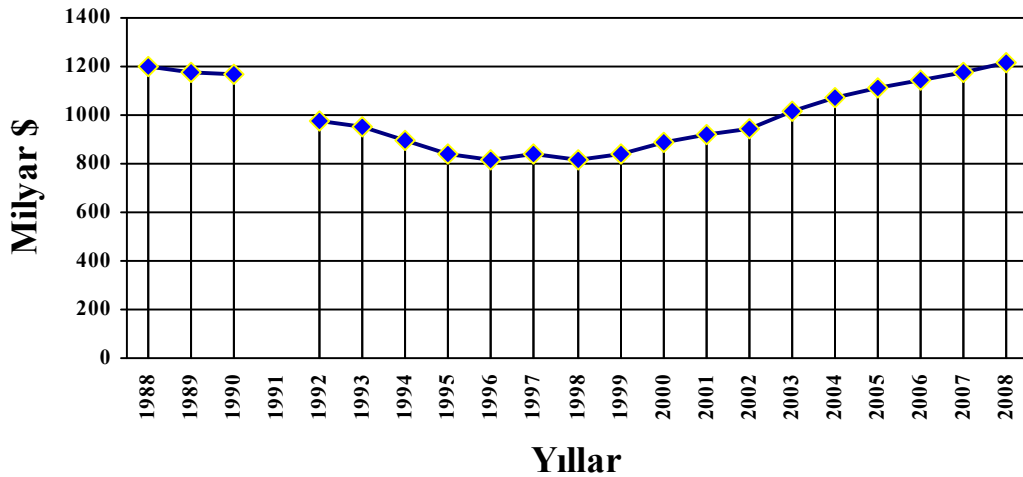
Buradan da görüldüğü gibi ABD'nin, tüm Avrupa'nın yıkımına neden olan II. Dünya Savaşı ile Irak ve Afganistan operasyonlarına yapmış olduğu askeri harcamalar neredeyse birbirine eşittir. Tabii ki uluslararası operasyonların her geçen gün artması savunma harcamalarının oranını yükselten etkenler arasındadır.

Dünya savunma harcamalarının ABD'nin harcamalarıyla doğru orantılı olduğu söylenebilir. Dünyanın bekçiliğine soyunan ABD çatışmaların mevcut olduğu her noktada kendini göstermekte, çıkarları doğrultusunda hareket ederek çatışma bölgelerini ulusal politikaları doğrultusunda yönlendirmekte ve şekillendirmektedir. Diğer ülkelerde savunma harcamalarını ABD'ye göre ayarlamakta, ulusal politikalarını öncelikle ayakları üzerinde duran güçlü bir ordu oluşturma istikametinde şekillendirerek; küreselleşen dünyada kendi çıkarları doğrultusunda bazı ülkeler, bölgeler üzerinde söz sahibi olmak ve mevcut kaynaklarda pay sahibi olmak istemektedirler.

3.1.4. Dünyada Savunma Harcamalarının Seyri

1988–2008 yıllarındaki dünya savunma harcamalarının seyri Şekil 1'de 2005 yılındaki sabit kur üzerinden ABD \$ ile gösterilmektedir.

Şekil 1. Dünya Toplam Savunma Harcamalarının Seyri (1988–2008)

Kaynak: www.globalissues.org (03.03.2009)

Ülkelerin II. Dünya Savaşından sonra sürekli artan savunma harcamalarının seyrine Şekil 1'de; Soğuk Savaş sonunda en yüksek seviyesinde olan savunma harcamalarının Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte 1998 yılına kadar devamlı düştüğünü görebiliriz.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından talebin önemli ölçüde düşmesi ile birlikte hem askeri harcamaları hem de silah satışları çok yüksek oranlarda gerilemiştir. SIPRI'nin internet sitesinden elde edilen veriler ışığı altında 1989–1998 yılları arasında reel savunma harcamalardaki değişimine bakacak olursak bu oran dünya genelinde %-34 gerileyerek gerçekleşmiştir.

Savunma harcamalarının 1998'den sonraki seyrine bakacak olursak tekrar artmaya başladığı gözlenmektedir. Savunma harcamalarındaki bu artış 1998 yılından itibaren 2008 yılına kadar sürmüştür.

Bu artışın kaynağını SIPRI Yearbook 2004 üç faktörün sebep olduğunu belirtmiştir. Son dönemde ortaya çıkan bu üç faktör silah satışlarının yeniden artmaya başlaması, silah üreticisi ve genel olarak savunma sanayiine dahil şirketler arasında yoğunlaşmanın artarak devam etmesi, piyasanın büyümesi ve yeniden yapılanmasına etki eden faktörlerin değişmesi (SIPRI Yearbook, 2004:389) şeklinde bir tespit mevcuttur.

Küresel ekonomik krizin yaşandığı bir ortamda savunma harcamalarında gerçekleşen bu yükselişle askeri harcamalar 2008 yılında Soğuk Savaş yıllarında yapılan savunma harcamaları seviyesini de aşmıştır.

3.1.5. Bölgelere Göre Savunma Harcamaları

Dünya savunma harcamaları Tablo 7'de de görüldüğü üzere 1999–2008 yılları arasındaki 10 yıllık dönemde ortalama % 45 artış göstermiştir.

Tablo 7. Bölgesel Savunma Harcamaları**(2008)**

ASKERİ HARCAMALAR (2008)		
	Askeri Harcamalar (Milyar \$)	Değişim, 1999–2008 (%)
AFRİKA	20,4	+40
Kuzey Afrika	7,8	+94
Sahra Altı	12,6	+19
AMERİKA	603	+64
Karayipler	...	...
Orta Amerika	4,5	+21
Kuzey Amerika	564	+66
Güney Amerika	34,1	+50
ASYA ve OKYANUSYA	206	+52
Orta Asya	...	...
Doğu Asya	157	+56
Okyanusya	16,6	+36
Güney Asya	30,9	+41
AVRUPA	320	+14
Doğu Avrupa	43,6	+174
Batı ve Orta Avrupa	277	+5
ORTA DOĞU	75,6	+56
DÜNYA GENEL TOPLAMI	1226	+45

Kaynak: www.sipri.org (24.09. 2009), Değerler 2005 yılındaki sabit kur üzerinden hesaplanmıştır.

Bölgesel savunma harcamalarına bakacak olursak Tablo 7’de görüldüğü üzere on yıllık dönemde bölge olarak en fazla artışı %64 ile Amerika göstermiştir. Dünya sathında %50’den fazla artış gösteren diğer bölgeler ise Orta Doğu %56, Asya ve Okyanusya %52’dir.

1999–2008 yılları arasında, alt bölgeler içerisinde askeri harcama artış oranları için sıralama yapacak olursak Doğu Avrupa %174’lük bir artışla birinci sırada yer alır. Doğu Avrupa’nın ardından ikinci %94 ile Kuzey Afrika, üçüncü %66 ile Kuzey Amerika ve dördüncülüğü ise %56 ile Doğu Asya ve Ortadoğu paylaşarak askeri harcamalarda en çok artış gösteren alt bölgelerde ilk sırada yerlerini almışlardır.

1999–2008 yılları arasında, alt bölgeler içerisinde askeri harcamalarda en fazla Doğu Avrupa'daki görülen bu artışın sebebi ise Avrupa Birliği (AB)'nin yeni üyeleri olan Doğu Avrupa ülkelerinin eski sistemlerinin modernizasyonu ve yeni sistem alımlarından kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Doğu Avrupa'daki savunma harcamalarındaki en belirgin değişim Rusya'da gerçekleşmiştir. Soğuk Savaşın ardından Rusya'nın savunma harcamalarındaki hızlı düşüşü 1999 yılında yerini yükselişe bırakmış ve Batı Avrupa devletleri seviyesine geldiği 2001 yılına kadar artarak devam etmiştir. Rusya'nın 2002 yılındaki % 12'lik savunma harcaması artışı temel olarak askeri reformlar ve teknolojik kabiliyetin idamesi ile ilgili olduğu değerlendirilmektedir (SIPRI,2003). Doğu Avrupa'da, 2008'de yıllık bazda en yüksek artış ağır ekonomik sorunlara karşın Rusya'da gerçekleşirken bu rakam kendi bölgesinde % 87'ye denk gelmektedir.

Batı ve Orta Avrupa'da ise askeri harcamalar son 10 yıldır hemen hemen hiç değişmezken bazı NATO üyesi ülkelerin harcamalarında artış olmuştur. Bu süreçte en düşük askeri harcama Batı ve Orta Avrupa'da %5 ile gerçekleşmiştir. Batı ülkelerindeki %5'lik artışın ise küçülen orduların yeniden yapılanmasında sayısal azalmanın sonucu oluşan zaafiyetin, ileri teknoloji ürünü yeni savunma sistemleriyle kapatılmaya çalışılmasından kaynaklanmaktadır.

Doğu Asya'da askeri harcamalardaki artışın büyük bir bölümü Çin'e aittir. Bölgede Çin'in haricinde askeri harcamalarını arttıran diğer önemli ülkeler ise Japonya, Güney Kore ve Tayvan'dır.

Kuzey Afrika'da hemen hemen bütün ülkelerde savunma harcamalarında ciddi artışlar gözlenmiştir. En büyük harcama artışı ise Cezayir'de gerçekleşmiştir. Cezayir'in askeri harcamaları 2008'de 5.2 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir Bu artışın sebebi ise büyüyen ekonomi, bölgede politik anlamda söz sahibi olma gayreti ve artan iç çatışmalar sebep olarak belirtilmektedir.

Kuzey Amerika'daki artışın neredeyse tamamının kaynağı ABD'dir. ABD'nin bu askeri harcama miktarının yüksekliği içinde bulunduğu Afganistan, Irak savaşları ve modernizasyon çalışmalarından kaynaklanmaktadır.

Güney Amerika'da daha büyük bir bölgesel güç olmayı hedefleyen Brezilya'nın askeri harcamalarında da artış dikkat çekicidir. Bu bölgede savunma harcamaları artışında dikkat çeken diğer ülke iç çatışma potansiyeli olan Kolombiya'dır.

Ortadoğu'ya ihraç edilen silah miktarının özellikle son 4 yılda hızla artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Son on yılda savunma harcamalarında %56 artış görülen Ortadoğu'ya silah ihracatının %34'ü Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ne, %22'si İsrail'e, %14'ü ise Mısır'a gerçekleştirilmiştir. Bölgeye yönelik silah sevkiyatının yalnızca %5'i İran'a gitmiştir.

Ortadoğu'da görülen bu silahlanmanın sebebi üzerine yapılan değerlendirmelerin kaynağının İsrail'in bölgedeki mevcudiyeti, dış güçlerin Ortadoğu'yu silahlandırmadaki arzuları ve Ortadoğu'nun uluslararası arenadaki önemi olduğunu söyleyebiliriz.

3.1.6. Savunma Harcamalarında İlk 15 Ülke

Ülkelerin tehdit algılamaları Dünya konjonktüründe üstlendikleri görevler ve teknolojik alt yapıları ile üretimleri artmış ve 1,2 trilyon ABD \$ (2005 yılı ABD \$ sabit kur üzerinden) harcama, dengesiz bir dağılımla %81 gibi bir oranla Tablo 8'de 2008 yıllarında en fazla savunma harcaması yapan 15 ülke gösterilmiştir.

Tablo 8.En Fazla Savunma Harcaması Yapan 15 Ülke**(2008)**

Sıra	Ülke	Harcama (Milyar \$)	Dünya Oranı (%)	Kişi Başına Düşen Harcama (\$)	GSMH Oranı (2007) (%)	1999–2008 Yılı Değişimi (%)
1.	ABD	607	41.5	1967	4.0	66.5
2.	Çin	[84.9]	[5.8]	[6.3]	2.0	194
3.	Fransa	65.7	4.5	1061	2.3	3.5
4.	İngiltere	65.3	4.5	1070	2.4	20.7
5.	Rusya	[58.6]	[4.0]	[413]	3.5	173
6.	Almanya	46.8	3.2	568	1.3	-11
7.	Japonya	46.3	3.2	361	0.9	-1.7
8.	İtalya	40.6	2.8	689	1.8	0.4
9.	Suudi Arabistan	38.2	2.6	1511	9.3	81.5
10.	Hindistan	30.0	2.1	25	2.5	44.1
11.	Güney Kore	24.2	1.7	501	2.7	51.5
12.	Brezilya	23.3	1.6	120	1.5	29.9
13.	Kanada	19.3	1.3	581	1.2	37.4
14.	İspanya	19.2	1.3	430	1.2	37.7
15.	Avustralya	18.4	1.3	876	1.9	38.6
15 Ülke Toplam Tutarı		1181	81			
Genel Toplam		1464	100	217	2.4	44.7

Kaynak : www.sipri.org (15.08.2009)

[ ] : Tahmini rakam

SIPRI'in 2009 yılında yayınlamış olduğu rapora göre dünyada silahlanma harcamaları 2007 yılında bir önceki yıla göre %6 artarak 1.339 milyar \$'a, 2008'de ise bir yıl önceki yıla göre %4 artarak 1.464 milyar \$'a (2005 yılındaki sabit kur üzerinden 1.226 milyar \$) ulaşmıştır.

Askeri harcamalardaki bu artış son 10 yılda %45 gibi bir artışa denk gelmektedir. 2008’de askeri harcamalar Dünya Gayrisafi Hasılası’nın % 2,4’üne ve kişi başına ise yılda 217 \$’a tekabül etmektedir(Tablo 8).

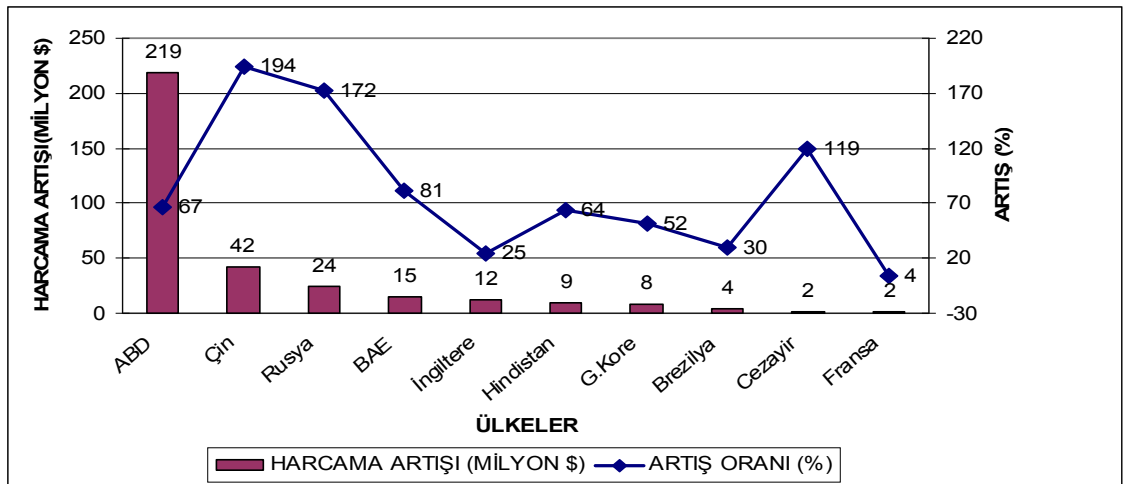
Dünya savunma harcamalarında ABD açık ara ilk sırada bulunmaktadır. ABD 607 milyar \$ ile dünyadaki askeri harcamaların %41.5’lik payını elinde tutmaktadır.Dünya savunma harcamaları düzeyini belirlemede etkin olan ABD, aynı zamanda NATO üyesi ülkeler arasında da GSMH’ dan savunma harcamalarına en fazla pay ayıran ülke konumundadır.

ABD savunma harcamalarındaki bu artışla, özellikle kendisinin müttefiklerini ve NATO üyesi olan Fransa, İngiltere, Almanya ve İtalya gibi ülkeleri bile endişeye düşürmekte ve bu ülkeler savunma harcamalarını arttırma gereği duymaktadırlar.

NATO ülkeleri arasında 2008 yılında ABD’den sonra en çok askeri harcama yapan ülkeler sırasıyla Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya, Kanada, İspanya ve sekizinci sırada ise Türkiye yer almaktadır.

Son on yılda (1999–2008) savunma harcamalarında dikkat çeken ülkelerin artış miktarları ve oranları Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. Seçilen Ülkelerin Askeri Harcama Artışları,(1999–2008 Milyon \$)

Kaynak: www.globalissues.org (03.03.2009)

Son on yılda Şekil 2'den de görüldüğü gibi %194'lük artış ile askeri bütçesini hemen hemen üçe katlayan Çin silahlanma konusunda en çok dikkat çeken ülkelerin başında gelmektedir. Çin 2008 yılı için savunma harcamalarında dünya ülkeleri içindeki payı %6'lık bir oranla bu sıralamada ilk kez ikinci olmuştur. Çin'deki bu askeri harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeye eşdeğer olarak, büyük bir güç olma isteğine bağlı olduğu değerlendirilmektedir.

Deniz aşırı ülkelerde ve NATO bünyesinde Afganistan'da asker bulunduran Fransa ve İngiltere dünya ülkeleri içindeki savunma harcamaları %4,5'lük pay ile 3'üncü ve 4'üncü sıralarda yer almışlardır. Bu ülkeleri ise Çin gibi son on yılda askeri harcamalarında %172 (Şekil 3) artış ile üçe katlayan Rusya %4'lük bir pay ile 5'nci sırada yer almaktadır.

SIPRI'nin 2009'da yayınlamış olduğu raporda, on yıldan bu yana sadece %11'lik oran ile Almanya ve %1,7'lik oran ile Japonya'nın askeri harcamalarında azalma kaydettikleri belirtilmektedir. Bu düşüşe rağmen 1945 yılından beri güçlü ordulardan vazgeçip ekonomik kalkınma adına başarılar gerçekleştiren Japonya ve Almanya'nın bile son yıllarda savunma bütçelerindeki artış dikkat çekicidir.

Toplam içindeki payları ABD'den çok daha az olmasına karşın Çin ve Rusya'nın askeri harcamaları ABD'ye göre daha da hızlı artmış durumdadır. Bu iki ülkenin silahlanma harcamaları 1999 yılından itibaren üç katına çıkmıştır.

Dünya savunma harcamalarında 9'uncu sırada bulunan Suudi Arabistan'ın harcamalarındaki yüksek oran da çok çarpıcıdır. Nispeten az sayıdaki personeli ile bu kadar çok askeri harcama yapması gelecek için bölgesinde etkin bir siyasi ve askeri güç olma arzusunda olduğunu gösteriyor. Bunu ilerleyen yıllarda bölgede petrol için çıkabilecek sıcak çatışmalar için şimdiden bir atak olarak görebiliriz.

3.1.7. İthalat ve İhracata Göre Savunma Harcamaları

Dünya üzerinde en fazla silah satan ülkeler ve bu ülkelerden silah alımı yapan ülkeler sırasıyla Tablo 9'da gösterilmektedir.

Tablo 9. Dünya'daki En Büyük 5 Tedarikçi ve Alıcı Ülkeler (2004–2008)

TEDARİKÇİ	ASKERİ SATIŞLARDAKİ PAYI (%)	ALICI ÜLKELER VE ALIM PAYLARI (%)	
ABD	31	GÜNEY KORE	15
		İSRAİL	13
		BAE	11
RUSYA	25	ÇİN	42
		HİNDİSTAN	21
		CEZAYİR	8
ALMANYA	10	TÜRKİYE	15
		YUNANİSTAN	13
		GÜNEY AFRİKA	12
FRANSA	8	BAE	32
		SİNGAPUR	13
		YUNANİSTAN	12
İNGİLTERE	4	ABD	21
		HİNDİSTAN	14
		ŞİLİ	9

Kaynak: www.sipri.org

Tablo 9'dan da görüldüğü üzere dünyada en fazla silah satan ülkeler sırasıyla ABD, Rusya, Almanya, Fransa ve İngiltere'dir. Dünyada silah satışının %78'i 5 büyük ülke tarafından gerçekleştirilmektedir. Aralarında Türkiye'nin de bulunduğu tüm geriye kalan diğer ülkelerin toplam payı sadece %22 civarındadır.

2004–2008 arasında silah satışı 1999–2004 dönemine göre %21 artış göstermiştir. Dünya silah ticaretinde, 2004–2008 arasında ihracatçı ülke olarak başı çeken ABD dünya silah piyasasının %31'ini elinde tutarak yine birinci sıraya yerleşmiştir. ABD'yi %25 ile Rusya izlemektedir. Diğer üç ülke ise sırasıyla Almanya % 10, Fransa % 8 ve İngiltere %4'tür.

Ortadoğu ülkelerine silah satan ülkelerin liderliğini ABD sürdürmektedir. ABD 1993–1994 senelerinde yalnızca Ortadoğu ülkelerine sattığı silahlardan 18.4 milyar \$ kazanmaktadır. Bu bölgede silah alımlarının % 43'ü AB tarafından karşılanmaktadır. ABD Ortadoğu'da Suudi Arabistan a 10,1 milyar \$'lık, Mısır'a ise 4.1 milyar \$ silah satmıştır. İsrail'e 1,7 milyar \$ Kuveyt'e 1,6 milyar \$ silah satmıştır (Perçin,1999:102).

2008 yılında ABD'nin toplam silah satışında Ortadoğu ülkelerinin payı, %37 olarak gerçekleşmiştir. Silah ihracatının üçte birinden fazlasını Ortadoğu'ya yapmakta olan ABD'nin bu ihracat sevkiyatında 207 savaş uçağı, 5 binden fazla güdümlü bomba bulunduğu ifade edilmektedir. ABD'nin ardından dünyanın şu anda ikinci büyük silah ihracatçısı olan Rusya'nın pazar payı 1999–2004 dönemi silah ihracatı 2004–2008 dönemine göre %26'dan %25'e inmiş, Almanya'nın ise %7'den %10'a yükselmiştir (Yavuz, 2009:104).

Tablo 9'de dikkati çeken konulardan biri de İngiltere'den en fazla savunma sanayii ürünü alan ülkeler arasında, dünyanın en büyük savunma sanayii üreticisi ve satıcısı olan ABD'nin yer almasıdır.

Dünya askeri malzeme üretiminde başı çeken şirketler ve hangi ülkenin bünyesinde buldukları Tablo 10'da görülmektedir.

Tablo 10. Dünya'daki En Büyük Askeri Malzeme Üreticileri**(2007)**

SIRA	ŞİRKET (ÜLKE)	SATIŞ (Milyon \$)	KAR (Milyon \$)
1	Boeing (ABD)	30480	4074
2	BAE Systems (İNGİLTERE)	29850	1800
3	Lockheed Martin (ABD)	29400	3033
4	Northrop Grumman (ABD)	24600	1803
5	General Dynamics (ABD)	21520	2080
6	Raytheon (ABD)	19540	1474
7	EADS (BATI AVRUPA)	13100	-620
8	L-3 Communications (ABD)	11240	756
9	Finmeccanica (İTALYA)	9850	713
10	Thales (FRANSA)	9350	1214

Kaynak: www.sipri.org (24.09.2009)

Savunma harcamaları geliştirmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere göre farklı bir özellik taşımaktadır. Sanayii gelişmiş ülkelerde ekonomik amaçlı yapılan savunma harcamaları yatırım yoğunluklu ve ihracata dönük iken geliştirmekte olan ülkelerde savunma harcamaları ekonomik değil stratejik faktörlerle yapılmakta, güvenlik ihtiyacı askeri bütçenin belirlenmesinde esas olmakta ve harcamalar daha çok silah satın alma yönlü gerçekleşmektedir.

ABD savunma harcamalarının diğer ülkelere göre çok yüksek olmasının en önemli nedeni savunma sanayii alanında dünyadaki en önemli güç olmasıdır. Avrupa Birliği ülkelerinden olan Fransa, İngiltere ve Almanya'nın da savunma harcamalarının diğer ülkelere göre çok yüksek olması yine savunma sanayiilerinin gelişmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Askeri malzeme satışı en yüksek olan ilk 100 şirketin hangi ülkede bulunduğu ve cirosunu gösteren rakamlar Tablo 11'de gösterilmektedir.

Tablo 11. 100 Askeri Üretici Şirketin Bölgesel/Ülkesel Bazdaki Dağılımı (2007)

BÖLGE / ÜLKE	ŞİRKET SAYISI	SATIŞ (Milyar \$)
ABD	44	212,4
BATI AVRUPA	32	107,6
RUSYA	7	8,2
JAPONYA	4	4,8
İSRAİL	3	5,0
HİNDİSTAN	3	3,7
GÜNEY KORE	4	2,9
SİNGAPUR	1	1,1
KANADA	1	0,6
AVUSTRALYA	1	0,5
TOPLAM	100	346,9

Kaynak: www.sipri.org (24.09.2009)

Savunma sanayiinin, dünya ölçüsünde değerlendirilmesi yapıldığı zaman, ileri teknoloji, güçlü ve büyük ölçekli savaş sanayiine sahip olan ülkeler grubunda yalnızca ABD ve Avrupa ülkelerine ait firmalar bulunmaktadır.

Listenin cirosal bazdaki %61'lik payını 44 ABD şirketi oluştururken, 32 Batı Avrupa şirketi %31'ini gerçekleştirmiştir. Diğerleri ise Rus, Japon, İsraili ve Hint şirketlerin satışlarıdır. Bunlar arasında Amerikan havacılık ve savunma devi Boeing, 30,5 milyar \$'lık satışla birinci sırayı onu az bir arayla İngiliz şirket BAE Systems ve Lockheed Martin 30 milyar \$'lık bir satışla izliyor. Sipri raporuna göre 2002'den beri dünyanın en büyük 100 silah ihalesinin değeri, reel olarak %37 artış göstermiştir.

Dünyada güçlü savunma sanayii sektöründeki ilk 100 şirketin bulunduğu ülke ve ciroları Tablo 11'de verilmiştir. Bu 100 şirketin sadece 44'ü ABD'ye ait bulunmaktadır. Bu

firmaların altı tanesi ise dünyanın ilk on şirketi arasındadır(Tablo 10). Geri kalan ve dikkat çeken firmaların bulunduğu diğer ülkeler Avrupa ülkeleridir. Bu gruptaki ülkelerin endüstrileri, dünyanın en ileri teknolojisine, üretim bilgisine, ekonomik gücüne ve Ar-Ge imkanlarına sahip bulunmaktadırlar. Bu sebeple günümüzde ve 21.yüzyılda Amerika-Avrupa dünyanın en güçlü, en ileri silah üreticisi sıfatını koruyacak görünmektedir.

Dünyada en fazla savunma sanayii ürünü alan 5 ülke dünya toplamına göre oranları ve hangi ülkelere alım yaptıkları, Tablo 12’de verilmektedir.

Tablo 12. En Fazla Savunma İthalatı Yapan 5 Ülke (2004–2008)

ALICI ÜLKELER	ALIMLARDAKİ PAYI (%)	SATICI ÜLKELER	SATICI ÜLKELER İÇİNDEKİ PAYI (%)
ÇİN	11	RUSYA	92
HİNDİSTAN	7	RUSYA	71
BAE	6	ABD	54
GÜNEY KORE	6	ABD	73
YUNANİSTAN	4	ALMANYA	31

Kaynak: <http://www.sipri.org> (24.09.2009)

Tablo 12’den de görüldüğü gibi, Asya, Avrupa ve Orta Doğu ülkeleri 2004–2008 yılları arasındaki en büyük alıcı olma konularını sürdürmüştür. Bu ülkelere en fazla savunma ürünü alımı Çin tarafından gerçekleştirilmiştir. Çin’in ardından en fazla silah ithal eden ülkeler sırasıyla, Hindistan, Arabistan, Güney Kore ve Yunanistan olmuş, 2004–2008 arasındaki küresel silah transferi hacminin önceki 4 yıla kıyasla %21 artış göstermiştir. Bu ülkelerin tamamının gelişmekte olan ülkeler olması dikkat çekicidir. Bunun sebebi ise henüz tam olarak savunma sanayii alt yapılarını oturtmamış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Öteden beri silah ithalatçıları arasında ilk beş arasında olan Türkiye ise küresel silah ticaretinde % 3’lük pay ile alt sıraya düşerek yerini Yunanistan’a devretmiştir.

Çin dünyanın en büyük silah ithalatçılarının başında gelmektedir. Fakat 1999–2003 döneminde %12 olan tüm ihracat içindeki payı son 4 yıllık dönemde %11'e gerilemiştir. Bunun sebebi ise Çin'in özellikle 2007 ve 2008 yıllarında yerli üretime ağırlık vererek, Rusya'dan aldığı savaş uçağı ve savaş gemisi gibi pahalı askeri malzeme alımlarını keserek dış harcamaları büyük ölçüde azaltmasıdır. 2007 yılı itibariyle en büyük alıcı konumunda olan Çin'in azalan siparişleri, üretici konumuna geçeceği sinyallerini vermektedir.

SIPRI'nin küresel silah transferi raporunda, 1999–2003 dönemine kıyasla Ortadoğu'ya 2004–2008 döneminde silah ihracatının %38 oranında arttığı belirtildi. Bölgede en büyük silah ithalatçısının BAE olduğu, bu ülkenin Çin ve Hindistan'ın ardından da dünyanın 3. büyük silah ithalatçısı olduğu ifade edildi.

Tablo 13 ve Tablo 14'de 1999–2008 yıllarında en çok silah ihracatı ve ithalatı yapan 15 ülke sırasıyla işlem miktarlarıyla beraber verilmektedir.

Tablo 13. 1999–2008 Yıllarında En Çok Silah Alan Ülkeler**(2005 Sabit Fiyatlarıyla Milyon \$)**

Sıra No	Alıcı Ülke	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	1997–2008
1	Çin	1749	1960	3311	2763	2152	3022	3468	3778	1470	1241	24914
2	Hindistan	1048	822	1021	1680	2862	2305	1175	1414	1445	1847	15618
3	G.Kore	1540	1262	581	349	568	961	661	1568	1834	1898	11221
4	Yunanistan	900	710	730	485	2241	1535	377	639	1745	518	9879
5	BAE	417	310	185	212	693	1262	2176	2014	982	671	8922
6	Türkiye	1699	1148	548	1006	438	184	998	276	858	723	7879
7	İsrail	1237	350	124	322	278	844	1115	1107	967	524	6867
8	Avustralya	633	364	1191	647	816	552	538	734	641	344	6460
9	Mısır	509	810	801	727	636	601	657	797	770	119	6428
10	İngiltere	75	824	1232	730	787	243	27	333	722	590	5564
11	Japonya	1273	431	498	425	433	386	301	459	469	578	5254
12	ABD	205	301	449	470	552	541	515	578	694	904	5210
13	Pakistan	855	158	396	528	592	385	332	262	605	1094	5207
14	Tayvan	1698	582	416	271	96	329	764	625	2		4783
15	Cezayir	410	418	553	237	197	272	156	188	471	1590	4491
	Diğerleri	10027	8160	7085	6278	5471	7541	7674	9666	11695	10039	83636
	TOPLAM	24274	18610	19121	17131	18812	20963	20933	24439	25370	22681	212334

Kaynak: armstrade.sipri.org (29.08.2009)

Tablo 14. 1999–2008 Yıllarında En Çok Silah Satan Ülkeler**(2005 Sabit Fiyatlarıyla Milyon \$)**

Sıra No	Tedarikçi Ülke	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	1999–2008
1	USA	11448	7526	5808	4936	5510	6648	6786	7394	7914	6159	70129
2	Rusya	4027	4302	5824	5602	5249	6353	5485	6186	4559	5953	53540
3	Almanya	1728	1603	823	893	1696	1048	1899	2406	3260	2837	18192
4	Fransa	1787	1052	1261	1306	1287	2224	1617	1541	2639	1585	16300
5	İngiltere	1313	1474	1249	916	621	1169	919	871	1098	1075	10704
6	Hollanda	320	258	190	243	342	208	580	1221	1241	554	5155
7	Ukrayna	764	288	661	244	431	209	308	559	774	233	4471
8	İtalya	509	176	214	402	312	200	806	621	649	484	4374
9	Çin	289	268	496	555	623	253	248	583	396	428	4139
10	İsveç	370	306	830	128	477	286	538	420	388	380	4122
11	İsrail	134	354	360	414	358	593	313	278	414	410	3627
12	İspanya	30	46	7	120	158	56	133	757	554	623	2484
13	Kanada	75	110	129	182	276	300	229	231	348	215	2094
14	İsviçre	90	111	109	110	127	219	203	217	245	378	1809
15	Belarus	476	295	299	56	80	50	24	35	12	72	1400
	Diğerleri	915	442	862	1024	1265	1147	846	1117	879	1297	9795
	TOPLAM	24274	18610	19121	17131	18812	20963	20933	24439	25370	22681	212334

Kaynak:armstrade.sipri.org.(29.08.2009)

Günümüzde ekonomisi güçlü ülkelerin sanayilerine bakıldığında; savunma sanayii alt yapılarının çok sağlam olduğu ve özellikle bazı ülkelerin dünya silah ihracatında büyük bir paya sahip olarak adeta tüm ekonomilerini savunma sanayii ile yönlendirdikleri söylenebilir.

Savunma sanayii, başta gelişmiş ülkeler olmak üzere, dünya genelinde ekonomik faaliyet olarak önemli bir yere sahiptir. G-8 olarak anılan dünyanın en zengin sekiz ülkesinden, silah ihraç etmesi yasak olan Japonya (II. Dünya Savaşı sonrası yapılan anlaşmalar gereği) hariç altı tanesi 2008'de silah ihracatçısı ülkeler içinde ilk on içerisinde yer almaktadır. Son ülke olan Kanada ise bu sıralamada 14. sırada yer almıştır. Ayrıca, yakın dış tehditle karşı karşıya bile olmayan Hollanda, İtalya, İsveç ve İsviçre gibi bazı ülkelerin önemli boyutlarda savunma ürünleri ihraç etmeleri, bu sektörün ekonomik yönden önemini göstermektedir.

G-8 ülkelerinin silah ihracatçıları arasındaki sıralamada ilk ülkeler olmasını, savunma sanayii ürün ihracatının ekonomilerine olan katkılarıyla açıklayabiliriz.

3.1.8. Nükleer Güce Sahip Ülkeler

Savunma harcamaları sıralamasındaki ilk 5 devlet olan ABD, Çin, Fransa, İngiltere ve Rusya nükleer silahlara sahip kıtalararası stratejik savaş yeteneği taşıyan ülkelerdir. Savunma harcamaları sıralamasında 6'ncı ve 7'nci sıralardaki Almanya ile Japonya'nın ise istedikleri anda nükleer silah yapabileceği biliniyor. Atom bombası bulunan diğer iki devlet, İsrail'le Pakistan, savunma harcamalarında ilk 10 içinde değıllerdir.

Nükleer silah listesinin başında ABD ve Rusya bulunmaktadır. 2008 yılı başlangıcı itibariyle 8 büyük ülke yaklaşık 8.392 adet nükleer silaha sahip olmuştur (Tablo 15).

Tablo 15. Nükleer Güce Sahip Ülkeler (2009)

ÜLKE	STRATEJİK BAŞLIKLAR	STRATEJİK OLMAYAN BAŞLIKLAR	TOPLAM NÜKLEER BAŞLIKLAR
ABD	2202	500	2702
RUSYA	2787	2047	4834
İNGİLTERE	160	-	160
FRANSA	300	-	300
ÇİN	186	..	186
HİNDİSTAN	60-70	-	60-70
PAKİSTAN	60	-	60
İSRAİL	80	-	80
TOPLAM	5845	2547	8392

Kaynak: www.sipri.org (24.09.2009), Tüm rakamlar yaklaşık değerlerdir.

Bu adetlerin dışında diğer yan nükleer ateşli silahlarla birlikte bu rakam 23.300'e ulaşmaktadır.(SIPRI Yearbook,2009)

Ortadoğu bölgesinde nükleer silahlanma alanında en fazla gelişme kaydeden ülke İsrail olmuştur. İsrail'in iki nükleer reaktörü bulunmakta ve sahip olduğu nükleer teknolojiyi ihraç ettiği bilinmektedir. İsrail'in nükleer gücünün meydana getirdiği tehdit, bu bölge ülkelerinin nükleer, kimyasal ve biyolojik silahlara sahip olma çabalarına sevk etmiştir.Bu ülkelerin başında İran gelmektedir.

1968'de imzalanan nükleer silahsızlanma anlaşmasına dahil ülkeler arasında Çin, Fransa, Rusya, İngiltere ve Amerika sayılırken, Hindistan ve Pakistan halen bu ülkeler arasında yer almayıp hali hazırda bu tür silahları üretmeye, geliştirmeye ve satın almaya devam etmektedir.

Sonuç olarak bir genel değerlendirme yapacak olursak dünyada savunma harcamalarının son yıllardaki artışının nedenleri; ülkelerin dış politika hedefleri, artan terörist faaliyetlerin küreselleşen dünyayı tehdit etmesi, çıkan savaşlar, ulusal dış politikalar, diğer ülkeler üzerinde hâkimiyet kurma girişimleri, gerçek ya da hayali tehditler, çok taraflı barış operasyonlarına katkıda bulunmaya yönelik politikaların varlığıdır. Savunma harcamalarını günümüzde devamlı arttıran nedenlerin

mevcudiyetinin uzun süreler süreceği hatta bu nedenlerin yeni çatışmalara sebep olacağı şeklinde yapılan yorumlara bakılacak olunursa gelecekte de dünyada savunma harcamalarındaki artışın daha da hızlanması muhtemel olacaktır.

3.2. Türkiye'nin Savunma Harcamaları

Türkiye, dünya sathında tespit edilen en çok çatışma olan üç önemli bölgenin; Balkanlar, Kafkasya ve Orta Doğu'nun tam ortasında bulunmaktadır. Türkiye'nin tüm dünya sathında tespit edilen en çok çatışma olan bölge yakınında yer alması ve yirmi yılı aşkın bir süreçte bölücü terör unsurlarıyla mücadele etmesi Türkiye'nin de savunmaya harcadığı paranın yükselmesini kaçınılmaz kılmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de savunma harcamaları her zaman önemini korumaktadır.

3.2.1. Soğuk Savaş Dönemi Genel Durum

II. Dünya Savaşı'nın patlak vermesi ile birlikte Türkiye zor bir durumla karşı karşıya gelmiştir. Savaş sürecinde Türkiye, yaklaşık altı yıl boyunca tüm komşularının sürüklendiği savaştan kendini korumaya çalışmıştır. Fakat savaşın dışında kalmasına rağmen bu savaştan neredeyse savaşmış ülkeler kadar olumsuz etkilenmiştir.

Soğuk Savaş boyunca Türkiye'nin güvenlik politikası, SSCB tehdidi doğrultusunda belirlenmekteydi. 1945 yılında başlayan Boğazlardan üs ve Doğu Anadolu'dan toprak talepleri ile komünizmin yayılması tehlikesi, SSCB Türkiye'nin ulusal güvenlik gündeminde üst sıralara yerleştirmişti. Türkiye bu tehdide önlem maksadıyla Batı Bloğuna yakınlaşmış, 4 Nisan 1949'da kurulan NATO'ya 19 Şubat 1952'de üye olmuş ve bu tarihten itibaren de kendi güvenlik politikalarını NATO stratejilerine paralel olarak geliştirmişti.

1960'lı yıllardan sonra tüm dünya ülkelerini etkileyen silahlanma yarışından Türkiye'de etkilenmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen silah teknolojileri ve üretimi, birçok dünya ülkesinin askeri harcamalarının artmasında önemli bir etken olmuştur. Türkiye'nin askeri harcamaları da özellikle 1970 yılından itibaren sürekli artmıştır.

Türkiye'nin savunma harcamaları özellikle 1975 ve 1976 yıllarında önceki yıllara göre oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. Bu artışta, 1974 yılındaki Kıbrıs

Harekatı'nda ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunun ve bunun sonrasında ülke için milli bir savunma sanayiinin çok gerekli olduğu kanaatinin yaygınlaşmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Türkiye, 1971–1989 döneminde askeri harcamaları en hızlı artan NATO üyesi ve sayısal olarak Avrupa'da ki en büyük, NATO'da ABD'den sonra ikinci en büyük ordusuna sahiptir.

3.2.2. Soğuk Savaş Sonrası Genel Durum

Dünyada bloklar arası silahlanma yarışının ve Soğuk Savaşın sona ermesiyle savunma harcamalarında önemli azalmalar olacağı beklentisi ile gözlenen düşme eğilimi Türkiye'de gerçekleşmemiştir. Türkiye'nin güvenlik sorunları, Soğuk Savaş sona erdikten sonra da çok boyutlu olmaya devam etmiş, bu bağlamda da güvenlik gereksiniminde önemli bir artış olmuştur. Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye, Batı'daki genel silahsızlanma eğiliminin tersine, silahlanan bir ülke olarak dikkat çekmiştir. Burada ilginç ve çarpıcı olan, bu artışın, soğuk savaşın bitmiş olmasına karşın gerçekleşmesidir. Türkiye'nin güvenlik gereksinimindeki artışın en önemli nedenlerinden biri, bulunduğu coğrafyadaki (Balkanlar-Kafkasya-Orta Doğu) belirsizlik ve istikrarsızlıktır.

SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Doğu Avrupa ve Orta Asya bölgelerinin siyasi ve stratejik görünümünün değişmesinden ve Balkanlar ve Kafkasya gibi bölgelerde yaşanan etnik milliyetçi çatışmalardan en çok etkilenen ülkelerden biri de Türkiye olmuştur.

3.2.3. Türkiye'nin Savunma Harcamalarının Seyri

“2003 yılı verilerine göre, AB'nin lokomotif gücü Fransa ve Almanya'nın toplam askeri gücü 643 bindir. Türkiye ise tek başına ikisinin toplamından yaklaşık 180 bin daha fazla bir askeri güce sahiptir” (Kalaycı,2006:87). NATO verileri, TSK'nın askeri personelinin 1980'li yılların ortasından bu yana azaldığını göstermektedir. Türkiye'nin 1985 yılında 814 bin olan askeri personel sayısı, 1995 yılında 805 bin, 2004 yılında 502 bin, 2008 yılında ise 496 bin olarak azalmıştır.

Savunma harcamalarına bakıldığında Türkiye'nin harcamaları 2008 yılında en fazla harcama yapan ülkeler olan ABD'nin harcamalarının 52'de biri, Çin'in 7'de biri, Fransa ve İngiltere'nin 6'da biri, Rusya'nın 5'te biri, Almanya ve Japonya'nın yaklaşık 4'te biridir. Üstelik kişi başına düşen savunma harcamalarına bakıldığında Türkiye, Batı Avrupa'nın en az harcama yapan ülkesidir. Türkiye diğer ülkelerden daha az savunma harcaması yapmasına rağmen diğerlerinden çok daha büyük bir orduyu besleyip, teçhizatlarını karşılayabilmektedir. Ancak bu ülkelerin savunma sanayii ürünleri ihracatı yoluyla büyük ekonomik kazançlar sağlamaktadır. Bu ise savunmanın ekonominin üzerindeki yükünü azaltmaktadır.

Tablo 16. MSB Bütçesinin Merkezi Yönetim İçindeki Payı (Bin TL)

Yıllar	Merkezi Yönetim	MSB Başlangıç	MSB Bütçesi/ Merkezi
1988	20.707	2.400	11.6
1989	32.733	3.880	11.8
1990	63.925	7.841	12.3
1991	126.408	11.989	9.5
1992	207.545	23.770	11.5
1993	398.710	41.371.	10.4
1994	823.396	77.642	9.4
1995	1.335.978	152.879	11.4
1996	3.588.506	322.630	9.0
1997	6.344.686	647.085	10.5
1998	14.749.475	1.390.263	9.4
1999	27.100.000	2.506.825	9.2
2000	46.702.436	4.136.352	8.9
2001	48.519.156	5.126.585	6.8
2002	98.131.000	8.235.000	8.4
2003	147.230.170	10.209.250	6.9
2004	149.858.129	10.011.848	7.2
2005	153.928.793	10.976.455	7.0
2006	170.156.782	11.877.533	6.8
2007	200.902.066	13.052.398	6.4
2008	218.284.732	13.272.707	6

Kaynak: www.msb.gov.tr (22.10.2008), MSB 2007 Yılı Faaliyet Raporu ve Maliye Bakanlığı BÜMKO Genel Müdürlüğü, 1988–2008 dönemi arası bütçe verilerinden derlenmiştir.

Tablo 16 incelendiğinde ilk tespit MSB ve Merkezi Yönetim Bütçesi arasında doğru yönde bir ilişkinin olduğudur. Ancak 1988–1997 yılları arasında MSB Bütçesinin, Merkezi Yönetim Bütçesine %10,7 olan oranı 1998 yılından itibaren her geçen yıl azalarak 2008 yılında %6 ’lık pay ile şu ana kadar görmüş olduğu en düşük paya sahip olduğu görülmektedir.

MSB Bütçesinin, Merkezi Yönetim Bütçesine olan bu oransal düşüşlerin sebebinin hükümetin uyguladığı politikalardan kaynaklandığı söylenebilir. Dönem hükümeti daha önceden ihmal edilen ve büyük eksiklikleri olan Milli Eğitim ve Sağlık Bakanlığı’na özellikle son yıllarda ciddi kaynaklar aktarmıştır. Aktarılan bu kaynakların, MSB bütçesinden yapılan kısıntılardan nemalandığı söylenebilir.

Tablo 17’de SIPRI kaynaklı 2005 fiyatlarıyla reel hale getirilmiş milyon \$ cinsinden, savunma harcama rakamları ve savunma harcamalarının Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içindeki oranları yer almaktadır.

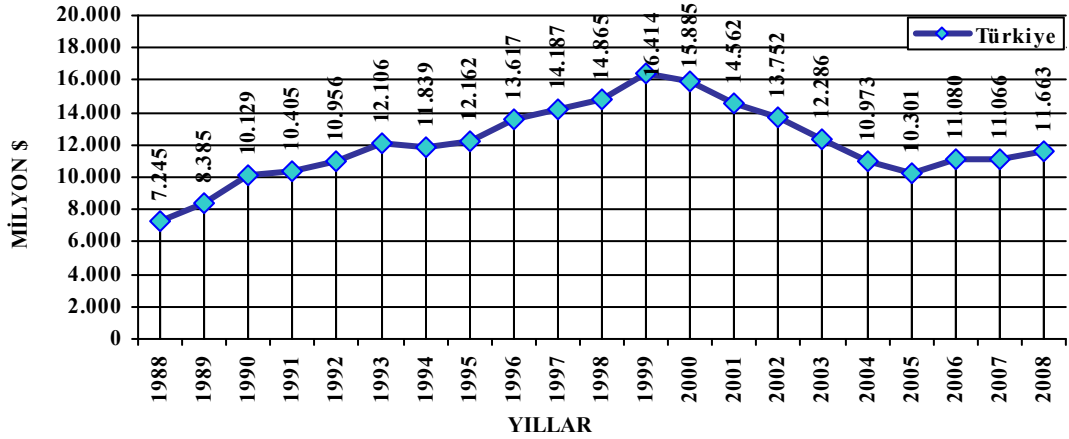
Tablo 17. Türkiye’nin Savunma Harcamaları, (1988–2008/Milyon \$)

Yıllar	Savunma Harcamaları		Yıllar	Savunma Harcamaları	
	Milyon \$	GSYİH (%)		Milyon \$	GSYİH (%)
1988	7.246	2.9	1998	14.866	3.3
1989	8.385	3.1	1999	16.413	4.0
1990	10.129	3.5	2000	15.885	3.7
1991	10.405	3.8	2001	14.562	3.7
1992	10.957	3.9	2002	15.494	3.9
1993	12.107	3.9	2003	13.984	3.4
1994	11.840	4.1	2004	12.762	2.8
1995	12.162	3.9	2005	12.055	2.5
1996	13.618	4.1	2006	[13.016]	[2.5]
1997	14.188	4.1	2007	[11.155]	[2.1]
			2008	[11.663]	1.8

Kaynak: milexdata.sipri.org (13.07.2009)

Not : 2008 yılı GSMH verisi NATO’ya ait internet sayfasından alınmıştır.

Şekil 3. Türkiye'nin Yıllara Göre Savunma Harcamaları, (1988–2008/Milyon \$)

Şekil 3'e bakıldığında Türkiye'nin toplam savunma harcamalarının 1988 yılından 1999 yılına kadar artarak devam ettiği görülmektedir. Fakat savunma harcamaları 1999–2001 yıllarında yaşanan ekonomik krizler ve 1999–2004 yılları arasında terör hadiselerinin nispeten azalması bütçeden savunma harcamaları için tahsis edilen paranın oran olarak düşmesi nedeniyle savunma harcamaları 1999 yılından 2005 yılına kadar düşmüştür. 2005 yılı itibarıyla ise Türkiye'nin savunma harcamaları az artışlarla neredeyse yatay bir seyir izlemiştir.

1988 yılında 7.245 milyon \$ olan savunma harcamaları 1999 yılında 16.414 milyon \$ seviyelerine yükselmiş daha sonra 2005 yılında yaklaşık 10.301 milyon \$ düzeylerine düşmüştür. 2006 yılında ise bir miktar arttıktan sonra 2007 yılında düz bir seyir izlemiş 2008 yılında da Türkiye'nin savunma harcamaları, 11,6 milyar \$ civarına ulaşmıştır.

Türkiye en yüksek seviyeye ulaştığı 1999 yılında yaptığı 16,4 milyar \$ olan savunma harcamaları ile Amerika, Fransa, İngiltere, Almanya ve Fransa'nın ardından gelmektedir.

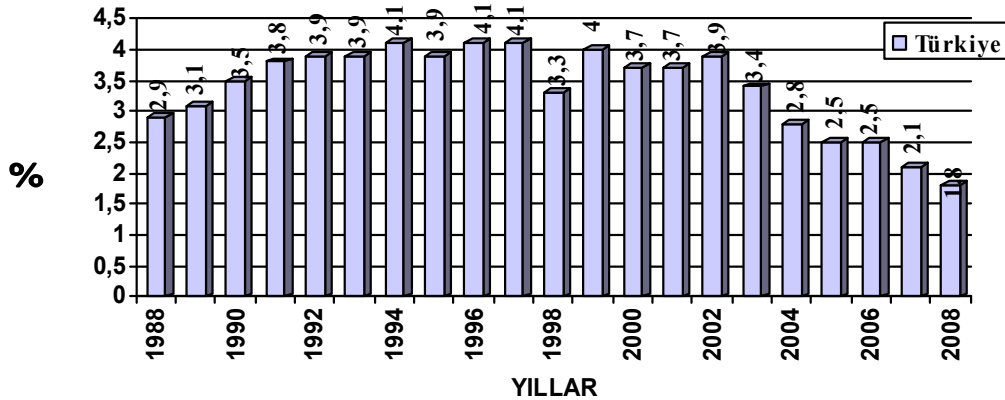
2008 yılında Avrupa'da silahlı kuvvetler mevcudu açısından birinci sırada yer alan Türkiye, Avrupa'da sırasıyla Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya ve İspanya'nın ardından savunma harcamaları açısından 6'ncı sırada bulunmaktadır.

Tablo 16'daki MSB Bütçesinin, Merkezi Yönetim Bütçesine olan oransal düşüş ve Tablo 17 ile Şekil 3' deki özellikle 1999 yılından sonraki negatif trende bakıldığında, savunma harcamalarının arttığı yönündeki gözlemlerle uyummadığı görülmektedir. Fakat bu durum savunma harcamalarında reel bir düşüş olarak yorumlanmamalıdır.

Çünkü 1985’den sonra başlayan ve 1990’lı yıllarda hızlanarak artan bütçe açıklarının borçlanmayla kapatılması sonucu yükselen faiz oranları, faiz şeklindeki ödeme tutarlarını artırmıştır. Dolayısıyla geleneksel bütçe tanımında faiz ödemeleri “harcama” olarak kabul edildiğinden, konsolide bütçenin faizlerden ötürü şişmesi paydayı büyütmemektedir ve bu gerçeğin göz ardı edilmesi ciddi bir yanılgıya neden olmaktadır. 2001 yılında borç faiz ödemelerinin konsolide bütçe içindeki payı yaklaşık % 51 olmuştur. Bu durumda yapılacak bir değerlendirmede, faiz dışı bütçe (birincil bütçe) dikkate alındığında, bütçeden savunma harcamalarına ayrılan payın konsolide bütçeden ayrılan paya benzer bir azalış göstermediği gözlenmektedir (Şenesen, 2002:20).

Savunma harcamalarının büyüklüğü konusunda en çok kullanılan ve belirleyici olan ölçü, o ülke savunma harcamasının o ülkenin toplam GSYİH’ye oranıdır. Bu orana savunma yükü de denmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye, Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkeleri içinde Yunanistan’dan sonra en yüksek rakama sahiptir. Bu gözle bakıldığında Türkiye’nin savunma harcamaları yüksek gibi görünmektedir. Oysa bu tabloyu Türkiye ve bölge ülkelerinin savunma yükü olarak baktığımızda Türkiye’nin savunma yükü ön plana çıkmamaktadır (Sezgin,2003:2).

Şekil 4. Türk Savunma Harcamalarının GSYİH Oranı (1988–2008)

Kaynak: GSYİH verisi sipri ve NATO’ya ait resmi internet sitesinden derlenmiştir.

Şekil 4’den de anlaşıldığı gibi savunma harcamalarında olduğu gibi savunma harcamalarının GSYİH’ye oranında da benzer bir görüntü ortaya çıkmıştır. Şekil 4 göz önüne alındığında Türkiye’nin savunma harcamalarının giderek daha az bir oranda

GSYİH'nın içerisinde yer aldığı görülmektedir. 1997 yılına kadar artan bir seyir izleyen oran, 1998 yılında %3,3 gibi bir orana geriledikten sonra 1999'da tekrardan %4'e çıkmış daha sonra ise 2002 yılı hariç düşmüştür. 2008 yılında ise gördüğü en düşük seviye olan %1,8 düzeyine inmiştir. Savunma harcamalarının rakamsal olarak artmasına rağmen, GSYİH'ye oranının devamlı bir düşüş göstermesi dikkat çekici bir husustur.

MSB'nin değerlendirmesinde; tüm ülkelerin savunma harcamalarındaki gelişmeler ile Türkiye'nin içinde bulunduğu coğrafya ve güvenlik ortamı dikkate alındığında, savunma yeteneklerinde bir zafiyet yaratılmamasının, tüm mali politikaların önünde gelen bir husus olduğuna dikkat çekilerek; "Bu nedenle, savunma harcamalarında süregelen kesintilerin duracağı ve MSB Bütçesinin Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)'ye oranının % 2–2,5 seviyesinde korunacağı değerlendirilmektedir. Aksi halde, TSK'nın modernizasyon faaliyetlerinin olumsuz yönde etkilenmesi kaçınılmaz olacaktır"(Hürriyet,05.10.2009) yorumu yapılmıştır.

Türkiye dünyada 1999–2008 döneminde silah ithal eden ülkeler içerisinde 6'ncı sırada 1989–2008 arası son yirmi yılda ise 3'ncü sırada yer almaktadır.

Türkiye'nin son on yıl içerisinde silah ithal ettiği ülkeler Tablo 18'de gösterilmektedir.

Tablo 18. Türkiye'nin Silah İthal Ettiği Ülkeler (1999–2008/ Milyon \$)

ÜLKELER	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	TOPLAM
ABD	1137	497	191	470	297	110	302	-	-	37	3039
ALMANYA	207	303	-	-	-	21	566	179	586	390	2252
FRANSA	183	171	172	193	14	-	-	-	8	-	740
İNGİLTERE	148	135	120	128	15	15	15	15	15	15	621
İSRAİL	-	-	46	94	48	10	3	6	163	199	568
G. KORE						29	44	44	44	44	204
İSPANYA	-	-	-	103	52	-	-	-	-	-	155
İTALYA	5	14	13	13	13		35	25	10	26	154
HOLLANDA	13	22	-	-	-	-	27	-	27	13	102
ÇİN	6	6	-	-	-	-	7	7	7	-	33
NORVEÇ	-	-	6	6	-	-	-	-	-	-	12
TOPLAM	1699	1148	548	1006	438	184	998	276	858	723	7879

Kaynak: armstrade.sipri.org (29.08.2009)

Tablo 18’ de Türkiye’nin 1999–2008 yılları arasında savunma sistemleri ithalatı yaptığı ülkeler işlem hacmi sırasına göre; ABD, Almanya, Fransa, İngiltere ve İsrail şeklinde görülmektedir.

Askeri harcamaların ülkelerin jeopolitik, jeostratejik konumları ve tehdit algılamalarıyla ilintili biçimde farklılaşabileceğini; ülkelerin coğrafi konumlarına, tehdit algılamalarına ve devlet politikalarına binaen savunma bütçelerini düşük ya da yüksek düzeylerde tutabileceğini yazımızın girişinde belirtmiştik. Türkiye’de sahip olduğu tehdit algılamaları uyarınca kendisini koruyabilecek ve hasımlarını caydırabilecek miktarlardaki askeri harcamaları doğal olarak yapmaktadır.

3.3. Türkiye’ye Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları

Ülkelerin savunma politikası ve harcamalarını etkileyen önemli etkenlerden biri de komşu ülkelerin askeri harcamaları olduğunu daha öncede belirtmiştik. Bu bağlamda, bölge ülkelerinin özellikle silahlanma politikaları ve Türkiye’nin bütünlüğünü ve rejim yapısını hedef alan terör örgütlerine ve siyasi gruplara sağladıkları zımnî destekleri Türkiye açısından önemli bir güvenlik sorunudur.

Özellikle son yıllarda dünyada gözlenen silahlanma yarışında silahlanan bölgeler arasında dikkat çeken bölgelerden biri de Ortadoğu’dur. Türkiye’nin Ortadoğu’dan gelebilecek olası bir tehdit karşısındaki en önemli dayanak noktası ise şüphesiz daha üstün bir askeri kapasitesidir.

Sonuç olarak, Türkiye’nin içinde bulunduğu askeri çevre ve bu çevrede meydana gelen gelişmeler, Türkiye’nin NATO ve ABD ile ortak gözüken çıkarlarının dışında, daha geniş kapsamlı ve öncelikli bir konuma sahiptir. Bu nedenle de, NATO’nun dışında caydırıcı bir silahlı gücün bulundurulması, Türkiye için zorunlu bir ulusal ihtiyaçtır (Şimşek, 1989:147–148).

Tablo 19’da Türkiye’ye komşu olan ülkelerin savunma harcamaları milyon \$ şeklinde verilmektedir.

Tablo 19. Türkiye'ye Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları,

(1988–2008/ Milyon \$)

Yıllar	Rusya	Yunanistan	Bulgaristan	Gürcistan	Ermenistan	Suriye	İran	Irak
1988	[218,436]	6,754	..	..	..	[3,195]	..	..
1989	[202,543]	6,332	[2,565]	..	..	[3,271]	1,238	..
1990	[171,349]	6,402	[2,070]	..	..	[3,040]	1,341	..
1991	..	6,072	[1,123]	..	..	[4,907]	1,304	..
1992	[42,527]	6,310	[848]	..	84.5	[4,544]	1,160	..
1993	[37,569]	6,159	[640]	..	47.1	[3,603]	1,574	..
1994	[36,613]	6,265	[876]	..	..	[3,884]	2,434	..
1995	[21,683]	6,399	[649]	..	79.9	[3,916]	1,753	..
1996	[19,148]	6,783	443	85.9	68.9	[3,638]	1,948	..
1997	[21,246]	7,228	412	[53.6]	87.6	[3,750]	2,171	..
1998	[13,557]	7,876	478	[51.7]	86,4	[3,750]	2,290	..
1999	[14,045]	8,245	542	[39.8]	93	4,124	3,200	..
2000	[19,141]	8,701	559	[27.2]	94,3	5,418	4,731	..
2001	[21,245]	8,508	619	[34.5]	91,5	5,018	5,220	..
2002	[23,604]	8,350	624	49,3	90,5	5,056	3,926	..
2003	[25,111]	[7,097]	637	57,7	104	5,887	4,594	..
2004	[26,119]	[7,765]	622	80,6	115	7,137	5,816	..
2005	[28,492]	[8,480]	641	214	141	7,011	7,213	(1,634)
2006	[31,181]	[8,824]	663	362	157	7,328	7,677	(2,783)
2007	[35,369]	[9,346]	631	592	194	5,703	6,592	(3,313)
2008	[38,238]	[9,706]	713	651	[217]	6,300	6.089	(1,926)

Kaynak : www.sipri.org ,
 [ ] : Tahmini değer,
 ( ) : Şüpheli değer

Tablo 19'a baktığımızda Türkiye'nin komşu ülkelerinin savunma harcamalarında dikkat çeken ülkeler Rusya, Yunanistan, İran, Suriye ve kısmen Irak'tır. Ayrıca Bulgaristan, Gürcistan ve Ermenistan'ın savunma harcamalarının genelde düşük seviyelerde fakat her şeye rağmen artış trendinde olduğu görülmektedir.

Bulgaristan Varşova Paktının dağılması sonucu askeri anlamda eski gücünü yitirmiştir. Özellikle son yıllarda Bulgaristan, NATO standartlarına uyum sağlamaya çalışmakta bu doğrultuda da ufak da olsa savunma harcamalarını arttırma yoluna gitmektedir.

Bulgaristan, Eritre, Etiyopya ve Mali'ye 2004–2008 dönemdeki silah ihraç etmiştir. Bunun yanı sıra silah aldığı ülkeler ise Belçika, Fransa ve İtalya'dır. Bulgaristan son 5 yılda ortalama GSMH'nin %2,5'ini savunma harcamalarına ayırmıştır.

“Savunma ve güvenlik adına Ermenistan Savunma Bakanı Serzh Sarkisyan, ordunun yenilenmesi sürecinde modern silahlar almaya devam edeceklerini söylemiştir. Sarkisyan, yaptığı açıklamada, “2006 bütçesinde savunma harcamaları için ayrılan bölümün en azından ordunun savaş gücünü korumaya olanak vereceğini” belirtmiştir. Mediamax ajansının haberine göre, Ermenistan'ın gelecek yıl savunma harcamaları için ayırmayı planladığı yaklaşık 160 milyon dolar, 2006 bütçesinin yüzde 16,4'ünü oluşturmaktadır. Ermenistan'ın bu yıl savunma harcamalarına ayırdığı yaklaşık 119 milyon dolar ise 2005 bütçesinin yüzde 14,3 'üne karşılık gelmektedir”(Çıkmalar,2006:143–144).

Her şeye rağmen Ermenistan, 45 bin kişiden oluşan bir orduya ve teknolojik açıdan oldukça geri kalmış bir silah donanımına sahip durumdadır. Savunma harcamaları da bu doğrultuda etkisiz denilecek kadar azdır. Ermenistan son 5 yılda ortalama GSMH'nin %3'ünü savunma harcamalarına ayırmıştır. Silah satışı hiç olmayan Ermenistan'ın 2004–2008 döneminde en çok alım yaptığı ülkeler Slovakya ve Rusya'dır.

Gürcistan savunma harcamalarını her geçen gün arttırmaktadır. Bu harcamaların temelinde Rusya'nın kendi ülkelerine yönelik tehditlerin ve saldırılarının artması yatmaktadır. Savunma harcamalarını arttırmalarının diğer bir neden ise NATO'ya girmek için gerekli olan savunma reformlarını gerçekleştirmektedir.

2004–2008 dönemdeki silah satışı yok denecek kadar az olan Gürcistan 2004 yılında sadece Gambia'ya satış yaparken silah aldığı ülkeler Ukrayna, Çek Cumhuriyeti ve Yunanistan'dır. Gürcistan'ın savunma harcamalarının GSMH'ye oranı her geçen yıl

yüksek oranlarda artmaktadır. Bu oran 2004’de %1,4, 2005’te %3,3, 2006’da %5,2 ve 2007 yılında ise %9,2 gibi rekor bir seviyeye ulaşmıştır.

Irak ABD işgalinden önce savunma harcamalarını daha çok Rusya ve Fransa’dan karşılamaktaydı. “Irak 1980–1990 döneminde aldığı konvansiyonel silahların %76’sını SSCB’den ve Fransa’dan temin etmiştir”(Alp,2006:80).

Irak özellikle 1980’de İran ile savaşmaya başladığı zaman savunma harcamalarını arttırmış ve 1985 yılında en yüksek değerine ulaşmıştır. “1980’de savunma harcamaları bir önceki seneye göre %26,5 artış göstermiş ve 1985 yılında en yüksek değerine ulaşmıştır”(Alp,2006:84). Bu tarihten sonra ise savunma harcamaları düşmeye başlamış ve savaşın 1988’de bitimi ile hemen hemen savaş öncesindeki seviyesine düşmüştür. Irak Körfez savaşından sonra sahip olduğu ileri sürülen askeri gücün büyük bölümünü kaybettiği sanılmaktadır.

Irak’ın, ABD’nin 2003 yılındaki saldırısına kadar, sahip olduğu askeri kuvvetler ve savunma harcamaları konusunda yeterli bilgi bulunmamaktadır.“Körfez savaşından (1991) sonra sahip olduğu ileri sürülen askeri gücün büyük bölümünü kaybeden Irak’ın, ABD’nin 2003 yılındaki saldırısına kadar, sahip olduğu askeri kuvvetler konusunda ileri sürülen rakamlar oldukça tartışmalıdır”(Yıldız,2004:93).

İşgalin ardından dağıtılan ordusunun yerine ABD tarafından hafif silahları bulunan yeni bir ordu oluşturmuş ve savunma harcamalarını her geçen yıl büyük oranda arttırmıştır. Silah satışı hiç olmayan Irak’ın 2004–2008 döneminde en çok silah alımı yaptığı ülkeler ABD, Rusya ve Ukrayna’dır. Irak son 5 yılda ortalama GSMH’nin %2,5’ini savunma harcamalarına ayırmıştır.

1973 Arap-İsrail savaşından sonra bölgede, ABD 1973–1977 yıllarında Ortadoğu’daki bazı ülkelere silah satışını arttırmıştır. Bunlar arasında İran’da bulunmaktaydı.

“1972’de ABD, İran’a güvenliği için her türlü modern ve klasik silahı verebileceğini bildirmiştir. 1973–1977 arasında ABD’nin bölgeye yaptığı toplam silah transferi içinde İran’ın payı % 42’ye yükselmiş, İran Basra körfezinde en kuvvetli bölgesel askeri güç konumuna gelmiştir. Böylece Nixon Doktrini çerçevesinde İran bölgesel bir güç olarak ortaya çıkmış ve Körfez petrolünün denetimi ve korunmasında Batı çıkarları doğrultusundaki politikaların gözetimini yüklenmiştir” (Alp,2006:77).

1991 yılı sonrasında ise İran, Rusya ve Çin ile askeri işbirliği içine girmiş ve özellikle Rusya'dan silah-askeri malzeme ithalatı artmıştır.

Ayrıca İran'ın kimyasal silah gücüne sahip olduğu söylenmekte ve Nükleer güç edinme çabasında olduğu bilinmektedir. İran'ın günümüzdeki silahlanma programına ilişkin bilgiler ise çelişkiler ile doludur.

Özellikle son dönemde İran, özellikle Hint Okyanusu ve Basra Körfezinde etkinliği sağlayacak silahları almaya yönelmiştir. İran bugün bölgenin en güçlü ordularından birine sahiptir. 2004–2008 dönemdeki silah satışını en çok Sudan ve Lübnan'a yaparken silah aldığı ülkeler Rusya, Çin ve Kuzey Kore'dir. İran son 5 yılda ortalama GSMH'nin %3,5'ini savunma harcamalarına ayırmıştır.

Rusya'nın Soğuk Savaşın ardından askeri harcamalarının seyrinde 1988 yılından itibaren 1998 yılına kadar çok büyük düşüş yaşanmış ve 1998 yılında en düşük noktaya gerilemiştir. Sovyetler Birliği ve Varşova Paktı'nın dağılmış olmasına rağmen Rusya, dünyanın en önemli askeri gücüne sahiptir. Bugünün Rusya'sı büyük bir ekonomik potansiyele, bilim ve teknolojide de belli bir birikime sahip bulunmaktadır.

Rusya'nın özellikle, "4 Ekim 1993'ten itibaren dikkat çekici bir şekilde eski Sovyet coğrafyası üzerinde yeniden askeri, siyasal ve ekonomik kontrol kurmayı amaçlaması, Doğu bloğu ülkelerinin NATO'ya alınması konusunda Rusya'nın bu konuda duyarlı olduğunu açıklaması" (Arı,1997:146), dünyadaki statüsünü koruması olarak yorumlanmaktadır. 1998–2008 yılları arasındaki savunma harcamalarına baktığımızda askeri harcamalarda ciddi bir artış olduğunu görmekteyiz. Özellikle 2008 yılında ağır ekonomik sorunlara karşın dünya payı içinde Rusya savunma harcamalarında %3,5 ile dünya sıralamasında 5'nci olmuştur. Son on yıl içerisinde savunma harcamaları artışı %173 artmış 2008 yılı için ise kendi bölgesinde % 87'lik bir artış ile dikkatleri eski günlerdeki gibi üzerine çekmiştir. Rusya, günümüzde dikkate alınması gereken askeri bir süper güç olarak varlığını sürdürmektedir.

Rusya ayrıca 2004–2008 döneminde ABD'den sonra en çok silah ihraç eden 2'nci ülkedir. Toplam silah satışının 2004–2008 dönemdeki Rusya'ya ait olan pay %25'tir. Bu dönemdeki silah satışını en çok Çin, Hindistan ve Cezayir'e yaparken alım yaptığı

lkeler Ukrayna ve Almanya'dır. Rusya son 5 yılda ortalama GSMH'nin %3,8'ini savunma harcamalarına ayırmıştır. Rusya, günümüzde dikkate alınması gereken askeri bir süper güç olarak varlığını sürdürmektedir.

SSCB ile askeri işbirliği içerisinde olan Suriye silahlı kuvvetler açısından Ortadoğu'nun en önde gelen glerinden biriydi. Özellikle Suriye'nin silahlanmasında 1973 Arap-İsrail Savaşından sonra, İsrail'e karşı silah dengesini kurmak amacı ile SSCB ve Doğu Bloğu ülkelerinden aldığı silahlarla silahlanmaya hız vermiştir.

1975–1976 yılları arasında Lübnan'da çıkan iç savaşın da bahanesiyle Suriye, özellikle 1976 yılı içinde kısım kısım askerlerini Lübnan'a sokmuştur. Bu durum Suriye'nin savunma harcamalarının 1977 yılından sonra düzenli olarak artmasına neden olmuştur.

Fakat SSCB'nin dağılmasından sonra Suriye eski gücünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Suriye ordusu son yıllarda herhangi bir teknolojik gelişime gitmemesi nedeniyle çok sayıda askeri olmasına karşın bölgede güç olma niteliğini yitirmiş durumdadır. 2004–2008 dönemdeki silah satışını sadece az bir miktarda olsa Lübnan'a yaparken alım yaptığı lkeler Rusya ve Kuzey Kore'dir. Buna rağmen Suriye son 5 yılda ortalama GSMH'nin %5'ini savunma harcamalarına ayırmaktadır.

Yunanistan, Türkiye ile olan Kıbrıs ve Ege anlaşmazlıkları nedeniyle ordusunu sürekli geliştirmektedir. Yunanistan'ın yaptığı askeri harcamaların, istikrarlı bir artış sergilediğini ve 2008 yılı itibariyle de en yüksek seviyesine ulaştığını söyleyebiliriz.

2004–2008 dönemdeki silah satışını en çok Irak ve Gürcistan'a yaparken alım yaptığı lkeler Almanya, ABD ve Fransa'dır. Yunanistan son 5 yılda ortalama GSMH'nin %3,3'n savunma harcamalarına ayırmıştır.

BÖLÜM 4: TÜRKİYE’DE SAVUNMA SANAYİİ

4.1. Türk Savunma Sanayii

Ülkeler, kendi ekonomik ve teknolojik seviyelerine uygun şekilde, silahlı kuvvetlerin ihtiyaçlarını teçhiz etmek üzere, kamu veya özel sektör eliyle bir savunma sanayii kurmakta ve geliştirmektedir.

“Mevcut silah sistemlerinin yapısında diğer sanayi ürünlerinin kullanılabilmesi nedeniyle, ülkede yeterli baz bulunması halinde savunma sanayii ekonomik ve verimli bir şekilde kurulabilmektedir”(MSB,1987:38). Böyle olası bir durumda sanayice gelişmiş bulunan bir ülke, savunma sanayiilerini de çok rahat kurarak idame edebilmektedir.

Türkiye 1950’lere kadar savunma sanayiinde başarılı olmuş bazı girişimleri 1950’li yıllardan sonra bir takım sebeplerden dolayı sürdürmemiştir. 1950’den 1974’e kadar olan süreçte silah ve diğer askeri sistem ihtiyaçları, yabancı ülkelere yapılan kullanılmış malzeme yardımları ve hibeler; kredili veya peşin ödemeli dış alımlarla karşılanmıştır. Türkiye bu süreçte edinmiş olduğu savunma sanayii kabiliyetlerini de yitirme noktasına gelerek silah, askeri malzeme ve sistemler yönünden bütünüyle dışa bağımlı bir hale gelmiştir.

Türkiye’ye Kıbrıs meselesi sebebiyle 1974 yılında uygulanan ambargo, akılları başa getirmiş ve savunma sanayii alanında alt yapı kurma çalışmalarına başlatma kararı almalarına sebep olmuştur.

Askeri teçhizatı alanında kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmeyi hedefleyen ve bu amaçla savunma sanayii alt yapısı geliştirmeye çalışan Türkiye, faaliyetlerini özellikle 2000’li yıllar ile beraber arttırmıştır.

Bu bölümde Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan günümüze Türk savunma sanayiinin gelişimi adına yapılan çalışma ve atılan adımlar, 1921–1950, 1950–1980, 1980 ve 2000’li yıllar sonrası dönemlerine uygun olarak anlatılacaktır.

4.1.1. 1921–1950 Dönemi

Osmanlı Devleti'nin son döneminde, birçok alanda olduğu gibi savunma sanayii alanında da dünyada meydana gelen bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yeterli ölçüde takip edilememesi nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun ilk yıllarında son derece zayıf bir savunma sanayii alt yapısı ile karşı karşıya kalmıştır.

20'nci yüzyılın başlangıcında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik çöküşüne paralel olarak savunma sanayii de tükenmiştir. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne; yeni sınırlar içerisinde kalan tersaneler, Zeytinburnu barut tesisleri, top ve diğer bakım tesisleri, Feshane, Kırkağaç Tapa Fabrikası, Konya ve Kayseri Güherçile fabrikaları ile Anadolu'ya I. Dünya Savaşı sonunda gizlice sokulan makineler ve el tezgahları kalmıştır (Akgül,1985:110). Bu nedenle de Kurtuluş Savaşı son derece zor şartlar altında icra edilebilmiş ve savunma sanayii alanındaki geri kalmışlığın faturası 600 yıllık bir imparatorluğun çöküşü ile son bulmuştur.

Savunma sanayii, kuşkusuz bütünsel olarak sanayileşmenin ve kalkınmanın önemli bir parçasıdır. Türkiye'de kuruluşunun ilk yıllarında karşılaştığı tüm iktisadi ve teknolojik olumsuzluklara rağmen, milli savunma sanayii temelini oluşturacak nitelikte bazı yatırımlar yapmaya çalışmıştır.

“Cumhuriyetle birlikte sanayileşme devlet politikası olarak desteklenmiş ve savunma sanayiinde 1950'li yıllara kadar ulusallık politikası uygulanmıştır”(Şimşek,1989:152). Türkiye'deki mevcut yönetim, ilk planlı dönemde sanayileşmenin ve dolayısıyla savunma sanayiinin devlet eli ve yönlendirmesiyle geliştirilmesini öngörüp bu hedef doğrultusunda girişimlere başlamıştır.

Bu dönemde 1921 yılında Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü kurularak Cumhuriyetin Savunma Sanayii temeli atılmış; Ankara'da, Kırıkkale'de ve Kayaş' ta top, hafif silah, mühimmat, barut, kapsül ve pirinç üretimi yapan fabrikalar kurulmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında özel sektör de savunma sanayii alanına girmiş ve Nuri Kılıgıl, Şakir Zümre gibi müteşebbisler top ve mühimmat üreten tesisler açmışlardır (Akgül,1985: 117). 1924 yılında Ankara'da hafif silah ve top tamir atölyeleriyle fişek fabrikaları, 1927 yılında yeni mühimmat fabrikası, 1928 yılında pirinç fabrikası, 1930 yılında Kayaş Kapsül Fabrikası, 1931 yılında Kırıkkale Elektrik Santrali ve Çelik Fabrikası,

1936 yılında barut, tüfek ve top fabrikaları ve 1943 yılında Mamak Gaz Maskesi Fabrikası kurulmuştur.

Türk Donanmasının oluşturulması konusundaki 1924'te kabul edilen bir yasa ile amacı ve görevi, ülkenin sınırlı mali olanakları içinde donanmayı yeniden kurmak olan Bahriye Vekâleti kurulmuştur. "1924 yılında da Yavuz Zırhlısı'nın bakımı maksadıyla Gölcük Tersanesi kuruldu. 1941 yılında ise Taşkızak Tersanesi yeniden faaliyete geçirildi"(Akgül,1985:117). Bu çerçevede 1924 yılında, öncelikle Yavuz zırhlısının bakımı amacıyla, Gölcük Tersanesi'nin kurulduğunu ve Fatih Sultan Mehmet'in kurduğu Taşkızak Tersanesi'nin 1941 yılında tekrar çalışmaya başladığını belirtebiliriz. Gölcük Tersanesi'nin kısa süre içinde gemi yapımına yöneldiğini ve bu tersanede yapılan 1935'te denize indirilen 59 m'lik Gölcük tankeri Türkiye Cumhuriyet tarihinde inşa edilen ilk gemi olmuştur.

Havacılık sektöründe de temel girişimler bu dönemde yapılan faaliyetler arasındadır. Türk havacılık sanayi faaliyetlerinin kurumsal yapısı, 1926 yılında Tayyare ve Motor Türk A.Ş. (TOMTAŞ)'nin kuruluşu ile ilk somut adımını atmıştır. "TOMTAŞ 1928 yılında uçak üretimine başlamış ve 1939 yılına kadar, toplam 112 uçak üretmiştir"(Karaibrahimoğlu,1997:20). TOMTAŞ'ın Kayseri'de kurduğu tesisler 1928 yılında üretime geçmiş fakat 1939 yılından sonra sadece HVKK'na ait uçakların bakımını yapma vazifesini üstlenerek uçak üretimini durdurmuştur.

Havacılık alanında diğer bir adım, 1936 yılında Nuri DEMİRDAĞ'ın İstanbul'da kurduğu uçak fabrikasının kurulmasıdır. "Özel şirket olarak Nuri Demirağ, 1936 yılında İstanbul'da kurduğu tesislerde 12 adet eğitim uçağı, 72 planör ve bir adet de çift motorlu yolcu uçağı üretmiş ancak özel sektöre ait olan bu fabrika da 1943 yılında kapatılmıştır.

Havacılık sanayiindeki ilk büyük girişim, Türk Hava Kurumu (THK)'nin 1941 yılında Ankara'da kurduğu uçak fabrikası olmuştur. Bu uçak fabrikası, 1944 yılından itibaren üretime başlamış ve Miles Magister eğitim uçağından 80 adet, bir miktar iki motorlu ambulans uçağı, THK-10 hafif nakliye uçağı, 60 adet iki kişilik Uğur eğitim uçağı ve çok sayıda çeşitli planörlerin üretimini gerçekleştirmiştir. 1945 yılında da yine, Ankara'da ilk uçak motoru fabrikası kurulmuş ve bu fabrika 1948 yılında üretime geçmiştir.

1945 yılında da yine, Ankara’da ilk uçak motor fabrikası kurulmuş ve bu fabrika 1948 yılında üretime geçmiştir. Bunların dışında, II. Dünya Savaşı yıllarında İngiltere’den satın alınan uçakların bakım ve onarımını yapmak için 1942–1943 yıllarında Malatya’da uçak onarım atölyeleri kurulmuştur (Karaibrahimoğlu,1997:20).

Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi’nde uçak mühendisliği bölümü açılmış ve test çalışmaları için gerekli rüzgar tüneli inşa ettirilmiştir. Bu dönemde savunma sanayinin ulusallığına o kadar önem veriliyordu ki rüzgar tünelinin 1947’de başlayan inşaatı, 1950’de bittiğinde harcanan para, o günkü devlet bütçesinin üçte biri kadardır (Özerman,1997:375).

4.1.2. 1950–1980 Dönemi

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunu takiben savunma sanayii kuruluş faaliyetleri çerçevesinde, 1921 yılından II. Dünya Savaşı’na kadar olan dönemde, savunma sanayiine de temel teşkil edecek endüstrilere yönelik yatırımlar başarıyla sonuçlandırılmıştır.

“1950’li yıllar, savunma sanayii için bir dönüm noktası olmuş ve bu tarihten itibaren bir süre gerilemiştir. Türkiye’nin NATO’ya girişiyle artan ABD askeri yardımları, Türkiye’de savunma sanayinin gerilemesine neden olan faktörlerden biri olmuştur” (Şimşek, 1989:152). II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde, Truman doktrini ve Marshall planı çerçevesinde ABD tarafından sağlanan dış yardımlar ve ardından da Türkiye’nin 1952 yılında NATO’ya üye olmasıyla başlayan süreçte, ihtiyaç fazlası savunma donanımının diğer müttefik ülkelere hibe edilmesi savunma ürünlerinin yurt içinde üretimini engellemiştir.

Bunun sonucunda da, büyük fedakârlıklar pahasına elde edilen yetenekler, kısa süre içinde artış gösteren askeri yardımlar, henüz kuruluş aşamasında bulunan Türk savunma sanayiinin gelişmesini durdurmuştur. Bu durum neticesinde TSK yurt içi siparişleri azalmış, askeri fabrikalar verimliliklerini yitirmiş ve milli bütçeye önemli bir yük oluşturmuşlardır. Örneğin, 1950 yılında önce Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğü sonra da THK tesislerini bünyesine alarak kurulan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) yılda 50 uçak üretme kapasitesine sahip tesislerini 1962 yılından itibaren kapatmıştır.

1960'lı yıllarla birlikte, Türkiye ve Yunanistan arasında baş gösteren anlaşmazlıklar, 1963 ve 1967 Kıbrıs bunalımı sırasında, müttefik ülkelerden alınan savunma teçhizatının Türkiye'nin ulusal çıkarları doğrultusunda kullanılmasının gündeme getirmişti. Bu konu ile ilgili başta ABD olmak üzere bazı müttefik ülkelere ortaya çıkarılan engeller, savunma gereksiniminin karşılamasında diğer ülkelere mutlak bağımlı hale gelmenin sakıncalarını kuşkuyla yer bırakmayacak bir şekilde gözler önüne sermiştir.

1964 ve 1967 Kıbrıs bunalımında ortaya çıkan amfibi hareket ihtiyacı için gerekli Donanma alt yapısının bulunmaması ve ABD'nin Türkiye'ye karşı uyguladığı engellemeler Türkiye'yi 1974 çıkarmasını yapacak deniz gücünü oluşturmaya sevk etmiştir. Oluşturulan bu deniz gücü ile icra edilen 1974 Kıbrıs Barış Harekati; gelişmeleri tam anlamıyla tırmadılmış, Türkiye ABD ambargosuyla karşı karşıya kalmıştır. Türkiye yaşadığı bu bunalımlar sırasında savunma araç ve gereçlerinde başka ülkelere bağımlı olmanın sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştır.

TSK 1960'lı yılların sonundan itibaren depo seviyesi bakımlarını yavaş yavaş kendi tesislerinde yapabilme ve bazı silah parçalarını kendi başına üretebilme imkanına kavuşmuştur. Ayrıca bu dönemde; MKEK bünyesindeki Kırıkkale Silah Fabrikası ile KKK bağlısı Tuzla Jeep Fabrikası ve Arifiye Ana Tamir Fabrikası modernize edilmiş, kurulan kalibrasyon tesisleriyle kalibrasyon anlayışı pekiştirilmiş ve kurulan bakım tesisleriyle kısıtlı uçak bakım ve cihaz test imkanına kavuşulmuştur. Bunun yanında, gemi topları için bakım ve onarım tesisleri ile askeri tersaneler için montaj teçhizatı ve uçak motorları için ise bakım ve onarım teçhizatı alınmıştır.

1976 yılında bir Savunma Sanayii Stratejisi Kararnamesi çıkarılmıştır. 1976 tarihli Savunma Sanayii Stratejisi Dokümanında; savunmanın önemi, ulusal sanayiye yönelme zorunluluğu, kalkınma ile savunma arasındaki denge, savunma ile sanayileşme arasında sistemli ilişki kurma gereği ortaya konulmuş ve hedefler ile bu hedeflere ulaşmak için gerekli örgütlenme şekli belirlenmiştir.

Savunma Sanayii Stratejisi Kararnamesinin çıkmasını müteakip 1976'da Türk Uçak Sanayi Anonim Şirketi (TUSAŞ) kurulmuştur.

4.1.3. 1980-2000’li Yıllar

1980’li yıllar, TSK ’nın modernizasyonu ve çağdaş teknolojiye dayalı ulusal savunma sanayiinin devlet eliyle ve yönlendirmesiyle oluşturulması çalışmalarının hız kazanmaya başladığı yıllardır.

Bu yıllarda yapılan çalışmaların tek merkezden planlı bir şekilde yürütülmesi maksadı ile öncelikli olarak bazı kuruluşlar teşkil edilmeye çalışılmıştır. İkinci, araştırmaları neticesinde oluşturulmaya çalışılan kuruluşlar hakkında şu bilgileri nakletmiştir; 1983 yılında yerli savunma sanayiinin tesisine yönelik çalışmaların merkezi olarak yürütülmesi ve koordine edilmesi amacıyla Savunma Teçhizatı Teşebbüsleri Genel Müdürlüğü kuruldu. Kuruluş, statüsünün getirdiği sınırlamaların etkisiyle kayda değer bir faaliyet göstermeden tüm yetki ve varlıklarını 3238 Sayılı Kanun ile 13 Kasım 1985 tarihinde MSB’ye bağlı, tüzel kişiliği haiz bir kuruluş olarak ihdas edilen SAGEB’e devretti. 1989 yılında ise, görülen lüzum üzerine çıkarılan Kanun Hükmünde Kararname ile SAGEB, yine MSB’ye bağlı ve tüzel kişiliği haiz “ Savunma Sanayii Müsteşarlığı ” olarak yeniden düzenlendi (Ekinci, 1999:132).

Bu kapsamda yapılan en önemli girişim 3238 sayılı Savunma Sanayii Hakkında Kanun’un oluşturulmuş olmasıdır. Bu kanunun amacı “Modern bir savunma sanayiinin geliştirilmesi ve TSK’nın modernizasyonunun sağlanması” şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca, bu amaçla kullanılmak üzere yapılan önemli girişimlerden bir diğeri ise SSDF’nun oluşturulmasıdır.

1974 yılında kurulan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri’ni Güçlendirme Vakıfları 1987 tarihinde bu vakıflar 3388 sayılı kanunla TSKGV altında birleştirildi. Vakıflar kısa sürede ASELSAN (1975), İŞBİR (1979), ASPİLSAN (1981), HAVELSAN (1982) gibi kurumları oluşturup savunma sanayiinde yatırımlar gerçekleştirilmiş, TSK’ nın güçlendirilmesi için ihtiyaç duyulan silah, araç ve gereçleri yurt içinde üretecek seviyede bir savunma sanayi kurularak, dışa bağımlılığın asgariye indirilmesi hedeflenmiştir.

“1983 yılında ise THK’nın ihtiyaç duyduğu modern bir avcı uçağının gündeme gelmesi ile 1984’de TUSAŞ Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş.(TAI) kurulmuştur”(Karaibrahimoğlu,1997:29).

Türkiye'nin kendi uçağını yapmasına yönelik faaliyetlerin bir sonucu olan TUSAŞ'ın kurulmasından sonra, Türk Hava Kuvvetleri'nin savaş uçağı ihtiyacını karşılamak amacıyla, General Dynamics tarafından üretilmekte olan F-16 uçağının Türkiye'de üretimine karar verilmiş, bu kararı takiben TUSAŞ'ın da iştiraki ile önce F-16'nın gövdesini imal etmek üzere TAI ve daha sonra da motorların üretimi için TEI kurulmuştur (Tümer, 2007:63).

Ayrıca 1990 yılında MSB'nin destek ve teşvikleriyle kurulmuş olan Savunma Sanayii İmalatçılar Derneğı (SASAD), harp, silah, araç ve gereçlerini, yurtiçi ve yurtdışı pazarlar için imal etmek üzere taahhüt almış, imal etmiş, imalatçı kuruluşların bir araya gelerek, Türk Savunma Sanayii'nin bir bütünlük içinde sanayi ile birlikte kurulup geliştirilmesi ve zamanla dünyada mevcut ve kurulmakta olan ileri savunma sanayilerine entegre olabilecek üretim ve teknoloji seviyesine çıkarılabilmesi ve bu suretle savunma araç ve gereçleri ihracatının artırılması amacıyla vazife üstlenmiş önemli bir kuruluştur.

Savunma sanayii sektörünü planlı bir şekilde yürütebilmek için kurulan kuruluşlar kısa süre içinde meyvelerini vermeye başlamıştı. 3238 sayılı kanunla kurulmuş, MSB'ye bağılı ve tüzel kişiliğı olan SSM tarafından kurulan tesislerde daha önceki yıllarda üretimi hiç yapılmayan cihazların üretilmesi sağlanmıştır.

SSM'in hayata geçirdiğı projelerde uygulanan yeni proje modelleri sonucunda; zırhlı araç üretimi için FNSS, F-16 Elektronik Harp sistemleri için MIKES, füze ve roket üretimi için ROKETSAN, mobil radar üretimi için THOMSON-TEKFEN RADAR, HF/SSB telsiz üretimi için MARCONI ve ASELSAN Mikro elektronik/Elektrooptik tesisleri kurulmuştur (Barlas,2007:46-47). Daha da önemlisi bir alt yapı oluşturarak her koldan milli gelire katkıda bulunmuşlardır.

SSDF'nin oluşturulması ile de bütçeden direk harcama yerine SSDF sayesinde ek gelir elde edilmiş ve ekonomiye yük olması bir anlamda önlenmiştir.

Türk Savunma Sanayii, 1980'li yıllarda, TSK'nin savunma ihtiyacının % 20'ler seviyesinde karşılarken 2008'de bu rakam %44,2 olarak gerçekleşmiştir. Türk Savunma Sanayisininin 2010 hedefi TSK'nin savunma ihtiyacının yurtiçi kaynaklardan %50'sini karşılamaktır.

4.2. Türkiye'deki Savunma Sanayinde Yer Alan Kurum, Kuruluş ve Faaliyet Alanları

Türk Savunma Sanayii Stratejisi, ülke güvenliğinin sağlanması amacıyla TSK ihtiyaçlarının güvenilir ve istikrarlı bir şekilde karşılanması, bu amaçla yüksek teknoloji gerektiren sistemlerin dahi (uçak, helikopter, füze, vb.) uzun dönemde de olsa yurt içinde üretilmesidir. Bunun için gerekli teknolojik alt yapının oluşturulması, gerekli görüldüğünde yeni üretim tesislerinin kurulması ve kurulmuş bulunan tesislerin teşvik edilmesi ve desteklenmesi temeline dayanmaktadır.

Yakın zamana kadar, ağırlıklı bir şekilde yurt dışı kaynaklardan alım yöntemiyle gerçekleştirilen silah, araç ve gereç tedariki, yerli savunma sanayii temellerin artmasıyla yerini, giderek artan ölçülerde milli kaynaklardan yararlanmaya bırakılmaktadır. Bu yönde kurulmuş bulunan ve kurulmakta olan savunma sanayiinin aldığı pay, her geçen gün, kısıtlı mali kaynakların yurt içinde kalmasını temin eder bir şekilde yükselmektedir” (Alınak,1997:6).

Günümüzde Türkiye’de TSK’ nın; silah, mühimmat, teçhizat ve diğer ihtiyaçları kamu ve özel sektör firmalarından ihale mevzuatı çerçevesinde, serbest rekabete açık bir şekilde iç ve dış pazarlardan direkt alım veya ortak üretim programlarına katılım yoluyla karşılanmaktadır.

4.2.1. Türkiye'deki Savunma Sanayii Firmaları

Türk Savunma Sanayii ile ilgili olan firmaların büyük bir bölümü, SASAD ile Savunma Sanayicileri Derneği (SADER) çatısı altında toplanmışlardır.

SASAD ve SADER, üretici ile müşteriler arasında bir köprü rolü üstlenmiştir. Topladıkları bilgileri tahlil edip, yorumlamakta, üyelerine ve diğer ilgili taraflara göndermektedir.

SASAD, savunma sanayinin tüm alanlarında faaliyet gösteren 100’den fazla kuruluşu çatısı altında toplayan ve aynı zamanda Avrupa Savunma Sanayi Grubu (EDIG) nun da üyesi olan bir dernektir.

SSM, SASAD ve SADER gibi kuruluşlar çoğunlukla ülke güvenliğinin sağlanması için TSK ihtiyaçlarının güvenli ve istikrarlı bir biçimde karşılanması, bu amaçla

yüksek teknolojiye sahip harp silah ve vasıtalarının yurt içinde üretilmesi, bunun için gerekli teknoloji tabanının oluşturularak savunma sanayii tesislerinin kurulmasını esas almışlardır.

SSM koordinatörlüğünde yürütülen projeler çerçevesinde; kamuya ait tesislerin dışında Türkiye’de kurulu yaklaşık 45 adet ana yüklenici ve 120 adet alt yüklenici firmadan, sistem, alt sistem ve parça bazında tedarik yapılmaktadır. Aynı zamanda bu kuruluşlara 1000’e yakın küçük ve orta ölçekli sanayii işletmesi tarafından giderek artan oranlarda imalat hizmeti sağlanmaktadır (Ekinci,1999:139).

Türk Savunma Sanayii Ürünler Kataloğunda 2007–2008 yılı baskısında kamu / askeri kuruluşlar ile özel firma sayısı 242 olarak yer almaktadır(Tablo 20).

Tablo 20. Savunma Sanayimizde Yıllara Göre Kayıtlı Firma Sayıları

YIL	Savunma Sanayimizde Kayıtlı Firma Sayısı (Kamu - Askeri - Özel Firma)
1993	120
1995	169
1997	235
1999	256
2003	255
2007	242

Kaynak: www.sasad.org.tr

4.2.2. Türkiye’deki Savunma Sanayii Firmalarının Bağlı Olduğu Kuruluşlar

Türkiye’nin savunma sanayii altyapısı incelendiğinde savunma sanayii alanında faaliyet gösteren firmaların bağlı oldukları kuruluşları üç ana grup halinde sınıflandırılabiliriz:

- Kamu ve TSK bünyesindeki Savunma Sanayii Kuruluşları
- Kamu Sermayeli Savunma Sanayii ve Vakıf Kuruluşları
- Yabancı Ortaklı Özel Sektör Kuruluşları

4.2.2.1. Kamu ve TSK bünyesindeki Savunma Sanayii Kuruluşları

Kara Kuvvetleri Kuruluşundaki Ordu donatım, Levazım, İstihkâm, Sıhhiye, Ana Depo ve Fabrika Komutanlıkları ile DZKK'ya ait Tersaneler ve Hava Kuvvetlerinin İkmal Bakım Merkezleri Türk Savunma Sanayiinin önemli unsurlarıdır (MSB,1987:117). TSK'nin harbe hazır bulundurulmasında ana unsurlar olan bu kuruluşlar İç Hizmet Kanunu kapsamında birer askeri kurum niteliğindedir.

Kar amacı güden ticari kuruluşlar olmadıklarından, sanayi işletmeciliğinin gerektirdiği hızlı hareket kabiliyetine sahip değildirlir. Karar alma süreçleri bir hayli uzundur (Tübitak,1998:133).

Yüksek teknolojik imkan ve kabiliyetlere sahip bulunmasına rağmen sivil amaçlı üretimleri düşük seviyededir. Araştırma ve geliştirmeleri yok denecek ölçüdedir. Dışa bağımlılığı azaltabilecek kalifiye personel ile güncel teçhizat yatırımlarından ve teşvikten yoksun fakat istihdam ve kapasite yönünden savunma sanayii alanındaki en büyük milli kuruluşlardır.

Son yıllarda TSK' ya ait tesislerde sürdürülen yedek parça ve malzeme üretiminin, yurt içi sanayinin gelişimine paralel olarak, bir plan dahilinde azaltılması ve bu birimlerin asli görevleri olan bakım ve idame faaliyetlerine dönmeleri teşvik edilmektedir.

4.2.2.2.Kamu Sermayeli Savunma Sanayii ve Vakıf Kuruluşları

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) / SSM /TSKGV bünyesinde bulunan MKEK, ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN vb. kuruluşlardır. Büyük bir bölümü sınırlı parasal güce sahip, sektöre hevesli ancak, elinden tutabilecek teknolojik bilgi ve stratejilere sahip güç ve imkanlardan yoksun bulunmaktadır. TSK bünyesindeki savunma sanayii kuruluşlarının yapamadıklarına değil de yaptıklarına daha fazla ilgi duymaktadır.

4.2.2.3. Yabancı Ortaklı Özel Sektör Kuruluşları

FNSS, TİSAŞ, TUSAŞ TAI, TEI, FMC-Nurol, MKAŞ, THOMSON TEKFEN, NETAŞ, SİMKO vb. gibi kuruluşlardır. Bu tesislerin tamamı belirli bir proje için kurulmuş ve sadece projede öngörülen üretimi yapmak üzere faaliyet gösteren kuruluşlardır Bu kuruluşlar, amaçlanan teknoloji üretimine yeterli ilgi

gösterememekte, güç ve gayretini sözleşmelerdeki montaj ağırlıklı sayısal üretim misyonları ile sınırlı tutmaktadır. Yatırım tutarları dikkate alındığında istihdam ve yurt dışı satış oranları pek fazla olmayan kuruluşlardır. İç ve dış pazarlar için gerçekleştirdikleri sivil amaçlı üretimleri, ekonomik boyutlara ulaşamamaktadır.

4.2.3. Türkiye’de Savunma Sanayii Kuruluşların Faaliyet Alanları

SSM’ in kuruluşundan itibaren büyük ölçekli projeler ve özel sektörün savunma sanayii alanında faaliyet göstermesiyle birlikte, her projede belirli bir teknolojik altyapı kazanımı hedeflenmiş ve bu hedef büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir.

Türk savunma sanayiinin ana sektörleri (MSB,2000:127);

- Havacılık ve Uzay Sanayii,
- Roket ve Füze Sanayii,
- Elektronik Sanayii,
- Silah ve Mühimmat Sanayii,
- Askeri Gemi İnşa Sanayii,
- Askeri Otomotiv ve Zırhlı Araç Sanayii,
- Askeri Giyim Sanayii,

şeklinde sınıflandırılmıştır.

Türkiye özellikle 2000’li yıllarla beraber çok geniş bir teknolojik yelpazede kara, deniz ve hava araçlarından çeşitli silahlara elektroniğe, optiğe ve yazılıma çok farklı teknolojik alanlarda çalışan tasarımcı ve üreticileri savunma sanayii çatısı altında toplanmaktadır.

Türk Savunma Sanayii sektörü çok geniş bir alana yayılmış çok sayıda kuruluşu ile yeterli bir şekilde değerlendirilmesi kapsamlı bir incelemeyi gerektirmektedir. Bu sebepten dolayı fazla derinlere inmeden altyapısı geliştirilen savunma sanayii alanları ve ilgili ürünler hakkında aşağıdaki başlıklarda öz bilgiler verilecektir.

4.2.3.1. Elektronik ve Elektro-Optik Donanımlar

Bu sektör Türk Savunma Sanayisinin en gelişmiş alanlarından biridir. TSK'nın modernizasyonunun ve ihtiyaçlarının sağlanabilmesi amacıyla, yerli sanayi imkan ve kabiliyetlerinden azami ölçüde yararlanmak suretiyle, çeşitli düzeylerdeki iletişim sistemleri, kripto, elektronik harp gibi özel cihazların tasarım ve üretimi yurdumuzda gerçekleşmektedir.

Sınır gözetlemesinden başlayarak, hava savunma sistemlerine uzanan bir alanda radarlar, dürbünler, gece görüş cihazları, kızıl ötesi, termal elektro-optik sistemler ülkemizde tasarlanıp üretilmektedir.

Tablo 21. Elektronik Firmaları

FİRMA	FAALİYET ALANI	MERKEZİ
ALCATEL LUCENT TELETAŞ	Telekomünikasyon	İSTANBUL
ANELTECH	Elektronik kart imalatı	İSTANBUL
ANTENSAN	Uydu, askeri-sivil haberleşme sistemleri	ANKARA
ASELSAN	Elektronik harp, termal kamera, dürbün, telsiz, gece görüş sistemleri, radar, yazılım	ANKARA
ATEL TELEKOMÜNİKASYON	Telekomünikasyon	ANKARA
BAŞARI TELEKOM	Elektronik sistemler üretimi	ANKARA
DELTA ELEKTRONİK	Elektronik sistemler	ANKARA
EAS ELEKTRONİK	Elektronik sistemler	ANKARA
ELEKTROLAND	Bomba imha robotu, kart onarımı	ANKARA
ESDAŞ	Servis destek sistemleri	ANKARA
ETA ELEKTRONİK	Otomatik test sistemleri ve yazılım	ANKARA
GATE ELEKTRONİK	Elektronik sistem bakım yenileme, otomatik test sistemleri, test ve hata bulma sistemleri	ANKARA
GENETLAB	Kablosuz sensör ağı tespit sistemleri	İSTANBUL
HAVELSAN TEKNOLOJİ RADAR	Uzun menzil 3-D radarı, radarlar	ANKARA
KAREL	Haberleşme üretim ve sistemleri	ANKARA
MIKES	Elektronik harp	ANKARA
NETAŞ	Haberleşme ve güç sistemleri, dost düşman tanıma (IFF) sistemleri	ANKARA
SAVRONİK	Yazılım, elektronik sistemler, bakım ve onarımı, haberleşme emniyeti	ANKARA

Tablo 21'in devamıdır.

SELEX KOMÜNİKASYON	Radyo sistemleri, HF/SSB radyo sistemleri, sırt telsizleri	ANKARA
SIEMENS	Elektrik ekipmanları, sahra telefonları	İSTANBUL
VESTEL SAVUNMA	Elektronik	ANKARA
YALTES	Sistem tasarımı ve yazılım geliştirme	İSTANBUL
YÜKSEK TEKNOLOJİ	Elektrik, elektronik	İZMİR

Kaynak: www.sasad.org.tr (03.01.2009)

4.2.3.2.Kara Araçları / Platformları

Türkiye'nin savunma ve güvenliğine yönelik TSK ve kamu kuruluşlarının kara konumlu sistem ihtiyaçları, paletli ve tekerlekli zırhlı araç, tekerlekli taktik araç, taktik amaçlı diğer araçlardır.

Yürütülen projeler arasında milli imkanlar kullanılarak ve mülkiyet hakları tamamen ülkemize ait olacak "ALTAY" milli tank geliştirme projesi, Ar-Ge çalışmaları neticesinde ülkemizde geliştirilen "Nükleer Biyolojik Kimyasal (NBC) Koruyucu Elbise Takımı" ve yine bir ilk olarak Türk mühendisleri tarafından yurt içi tasarım, geliştirme ve seri üretim yoluyla tedarik edilecek olan "Seyyar Yüzücü Hücum Köprüsü" yer almaktadır.

Tablo 22. Kara Araçları Firmaları

FİRMA	FAALİYET ALANI	MERKEZİ
BMC	Zırhlı araç motorları, taktik tekerlekli araçlar, M113 modernizasyonu	İZMİR
FNSS	Zırhlı araçlar	ANKARA
KOLUMAN	Askeri ve kamu servis araçları	ANKARA
MERCEDES-BENZ TÜRK	Taktik tekerlekli araçlar	İSTANBUL
NUROL MAKİNA	Zırhlı araç, taret, M113 modernizasyonu	ANKARA
OTOKAR	Taktik tekerlekli araçlar, hafif zırhlı araçlar	İSTANBUL

Kaynak: www.sasad.org.tr (03.01.2009)

4.2.3.3.Hava Araçları /Platformları

Türkiye bu alt sektörde, Avrupa ve ABD endüstrisi ile ortak üretim programlarında başarılarını sürdürmektedir. TSK ve diğer kamu kurumlarının ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak tüm havacılık projeleri, Hava Araçları Daire Başkanlığı'nın sorumluluğunda bulunmaktadır. Müşterek Taarruz Uçağı (JSF/MTU) ve askeri nakliye uçağı (A400M) gibi programlarda Türk firmaları önemli tasarım ve üretim sorumlulukları üstlenmişlerdir.

ATAK Taarruz Helikopteri programında kritik uçuş yazılımı ve tank savar füzeler sanayicilerimizin imzasını taşıyacaktır. Ayrıca bu alt sektörde ülkemiz çeşitli amaçlar için kullanılan İnsansız Hava Araçları (İHA) tasarlayıp üretmektedir.

Tablo 23. Hava Araçları Firmaları

FİRMA	FAALİYET ALANI	MERKEZİ
AEROMAC HAVACILIK	Jet motoru, uçak test sistemleri	İSTANBUL
ALP HAVACILIK	Helikopter parçaları	ESKİŞEHİR
DELTA EKO HAVACILIK	Yazılım geliştirme, Ar-Ge projeleri	ANKARA
GLOBAL TEKNİK	İnsansız hava, kara, deniz araçları	ANKARA
INTA SPACETÜRK	Avrasya'nın uzaydan görüntülenmesi	ANKARA
TEI	Uçak ve helikopter motorları	ESKİŞEHİR
TUSAŞ	Uçak ve diğer hava araçları, yazılım, kompozit malzemeler	ANKARA

Kaynak: www.sasad.org.tr (03.01.2009)

4.2.3.4.Deniz Araçları / Platformları

Temel görevi, ülkemizin güvenliğine ilişkin deniz platformu ihtiyaçlarını, zamanında, uygun maliyetle, etkin bir şekilde karşılamak ve ulusal savunma sanayi altyapısının güçlendirilmesini sağlamaktır.

Deniz Araçları Daire Başkanlığı, mevcut gemi inşa ve yan sanayinin; ülkemizin güvenlik ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde geliştirilmesi ve ihracat potansiyeline

sahip, denizde ikmal gemisi, yüksek teknoloji ürünü denizaltı, bot, muharip ve yardımcı sınıf gemileri yurt içi tasarım yoluyla inşa edebilecek düzeye ulaşabilmesine yönelik çalışmalar da yürütmektedir. Bu çerçevede, Deniz Araçları Daire Başkanlığı; amfibi gemi, bot, harp gemisi ve destek gemisi olmak üzere dört grup bünyesinde toplam 25 adet proje yürütmektedir. Ayrıca gemi iletişimi, muharebe yönetimi, radar, hava savunma gibi alanlarda Türk tasarım ve üretimi hızla artmıştır.

MilGem projesi ile başlayan korvet tasarımı bu alanda ulaşılan teknolojik düzeyin göstergesidir.

Tablo 24. Deniz Araçları Firmaları

FİRMA	FAALİYET ALANI	MERKEZİ
DEARSAN	Gemi ve tekne tasarımı, yapımı, onarımı	İSTANBUL
İSTANBUL DENİZCİLİK	Gemi inşaa, tamir, bakım ve işletme	İSTANBUL
RMK MARINE	Gemi inşaa	İSTANBUL
YONCA-ONUİK	Yüksek süratli botlar, kargo gemileri, kompozit malzeme, destek gemileri	İSTANBUL

Kaynak: www.sasad.org.tr (03.01.2009)

4.2.3.5.Silah/Mühimmat-Roket/Füze

Bu alandaki gelişmeler TSK'nın roket ve roket motoru tasarımı, güdüm teknolojisi, karadan karaya füze teknolojisi, akıllı bomba, konvansiyonel silah ve mühimmat, modern mühimmat, silah aksamı tasarım ve geliştirme maksadıyla faaliyet göstermektedirler. Ayrıca 2008 yılı sonunda Modern Piyade Tüfeği projesi ile askerimizin temel silahının Türkiye'de geliştirilmesine başlanılmıştır.

Bu alanda Hava Savunma, Mühimmat ve Tanksavar olmak üzere üç grup tarafından toplam 18 adet proje yürütülmektedir.

Tablo 25. Silah/Mühimmat-Roket/Füze Firmaları

FİRMA	FAALİYET ALANI	MERKEZİ
GİRSAN	Makine ve hafif silah	GİRESUN
HATSAN	Savunma amaçlı pompalı tüfek ve silah	İZMİR
MKEK	Silah, mühimmat, roket ve patlayıcı maddeler	ANKARA
ROKETSAN	Roket ve hava araçları imalatı	ANKARA
SAMSUN YURT SAVUNMA	Tabanca imalatı	SAMSUN
SARSILMAZ	Tabanca ve av tüfekleri	ANKARA
TAPASAN	Mühimmat tapa üretimi	ANKARA
TİSAŞ	Tabanca üretimi	ANKARA
TÜBİTAK SAGE	Savunma sanayi Ar-GE	ANKARA

Kaynak: www.sasad.org.tr (03.01.2009)

4.2.3.6.Bilişim

Türkiye’de bu alt sektör büyük hızla gelişmektedir. Helikopter, uçak ve her çeşit eğitim simülatorü, muharebe yönetim sistemleri, görüntü işleme, veri tabanı uygulamaları giderek sektörün ağırlıklı uygulamaları halinde gelişmektedir.

Tablo 26. Bilişim Firmaları

FİRMA	FAALİYET ALANI	MERKEZİ
AYDIN YAZILIM	Radar, yazılım, telefon, radyo, aviyonik, alıcılar	ANKARA
BİLGİSİS	Coğrafi bilgi sistem yazılımı	ANKARA
BİMSA	Bilgi teknolojileri, yazılım	ANKARA
BTT	Sayısallaştırıcı kart yazılımı ve elektronik	ANKARA
ETC	Yazılım, simülator yazılımları	ANKARA
GANTEK	Yazılım	İSTANBUL
HAVELSAN	Simülator eğitimi, yazılım	ANKARA

Tablo 26.'nın devamıdır.

KATRON	Yazılım ve simülasyon	ANKARA
KOÇ BİLGİ ve SAVUNMA	Elektronik, yazılım	ANKARA
LOGO YAZILIM	Yazılım	KOCAELİ
METEKSAN SAVUNMA	Simülasyon ve modelleme algılama ve komuta kontrol sistemleri, uydu ve uzay teknolojileri, deniz sistemleri	ANKARA
MİLSOFT	Yazılım	ANKARA
MİLSOFT ICT	Yazılım	ANKARA
SDT	Uzay teknolojileri	ANKARA

Kaynak: www.sasad.org.tr (03.01.2009)

4.2.3.7. Diğer Faaliyet Alanları

Savunma sektöründe yer alan kurum ve kuruluşların alt sektörler bazında, diğer faaliyet alanları;

Tablo 27. Diğer Faaliyet Alanları ve Firmalar

FİRMA	FAALİYET ALANI	MERKEZİ
ELEKTRİK		
AKSA MAKİNA	Jeneratörler ve güç sistemleri	ANKARA
GENPOWER	Jeneratör imalatı	ANKARA
İŞBİR ELEKTRİK	Jeneratörler ve güç sistemleri	ANKARA
Ar-Ge ve MÜHENDİSLİK		
C2TECH	Yazılım, Ar-Ge, danışmanlık, destek hizmetleri	KOCAELİ
FİGES	Tasarım ve ileri mühendislik ve analizleri	BURSA
STM	Yazılım ve proje etüt hizmetleri	ANKARA
TEMSA ARGE	Araştırma, teknoloji, tasarım	KOCAELİ
TÜBİTAK MAM	Ar-Ge ve sıfır kâfilesi üretimi, yazılım	KOCAELİ
TÜBİTAK UEKAE	Bilgi güvenliği ve ileri elektronik teknolojiler	KOCAELİ

Tablo 27'nin devamıdır.

MALZEME, KALIP VE PARÇA		
AÇA OTOMOTİV	Askeri ve ticari şanzıman, dişli, miller üretimi	ANKARA
ASİL ÇELİK	Namlu ve mermi çelikleri	BURSA
ATARD	Kompozit parça üretimi, motor tasarım	ESKİŞEHİR
AVCI SAVUNMA SANAYİİ	Talaşlı ve talaşsız imalat	ANKARA
BARIŞ ELEKTRİK	Roket lançerleri, kompozit malzemeler	ANKARA
BGMS DENİZCİLİK	Deniz platformları tasarımı	KOCAELİ
COŞKUNÖZ	Makina ve kalıp imalatı	BURSA
HEMA ENDÜSTRİ	Zırhlı araçlar, hidrolik sistemler	ANKARA
HİPAK	Uçak, roket ve zırhlı araç parçaları	İSTANBUL
HİSAR ÇELİK	Zırh çeliği dökümü, paletler ve yürüyüş takımları	İSTANBUL
MEGE TEKNİK	Kablo takımları, elektromekanik	ANKARA
MES MAKİNA	Roket parçaları, roket lançerleri	KOCAELİ
MTU TÜRK	Tank ve zırhlı araç motorları	İSTANBUL
PARSAN	Çelik dövme ve işleme	ANKARA
SAVAR KOMPOZİT	Balistik koruyucu ürünler	KAYSERİ
TEKNO KAUÇUK	Kauçuk tasarım ve üretimi	KOCAELİ
TİBET MAKİNA	Döner tabla, dizli rulman ve ekipman	İZMİR
TİMSAN	Havaalanlarında kullanılan çeşitli araçlar	İSTANBUL
TTAF ELEKTRONİK	Kablo donanımları	İSTANBUL
GİYİM-KUŞAM		
AVS SARACİYE	Askeri giyim	ANKARA
DEMA DERİ	Askeri ayakkabı	İSTANBUL
ÖZTEK TEKSTİL	Mühendislik kumaşları, tekstil teknoloji sistemleri	TEKİRDAĞ
YAKUPOĞLU	Askeri giyim, bot ve teçhizat	ANKARA

Tablo 27'nin devamıdır.

DİĞER ÜRETİCİLER		
GÜVENLİ YAŞAM	Koruma ve emniyet cihazları	ANKARA
IDC AŞ	Araştırma, teknoloji, yazılım	ANKARA
ÖZTİRYAKİLER	Askeri kışla teçhizatları	İSTANBUL
PAGATEL SİSTEM	Taşınabilir askeri muhabere sistemleri	İZMİR
TÜRK TIPSAN	Parenteral Solüsyon ve BİO Ürünler	ANKARA

Kaynak: www.sasad.org.tr (03.01.2009)

Tablolarda da görüldüğü gibi, Türkiye’de savunma sanayii sektöründe faaliyette bulunan firmaların ve kuruluşların büyük bir kısmı Ankara’da toplanmıştır. Bunun başlıca sebebi, karar ve tedarik makamlarının Ankara’da bulunmasıdır. Ankara’yı ise sırasıyla İstanbul, Kocaeli ve İzmir izlemektedir.

Ayrıca sektörde yer alan firma ve kurumların istihdam rakamları “Tablo 28 Türk Savunma Sanayii Toplam İşgücünün Alt Sektörlere Dağılımı” ile gösterilmektedir.

Tablo 28. Türk Savunma Sanayii Toplam İşgücünün Alt Sektörlere Dağılımı

ALT SEKTÖRLER	İŞGÜCÜ	İŞGÜCÜ (%)
Kara	1515	8.5
Deniz	191	1.1
Havacılık-Uzay	2323	13
Bilişim	1593	8.9
Elektronik	3656	20.5
Elektrik	46	0.3
Silah-Mühimmat	6273	35.2
Ar-Ge-Müh.	1080	6.1
Malzeme-Kalıp	132	0.7
Giyim-Kuşam	947	5.3
Diğer Üreticiler	85	0.5
TOPLAM	17841	100

Kaynak: Savunma ve Havacılık, 2009/1,s.114.

Savunma sanayiisi iş gücü rakamları % 35,2'lik bir oranla Silah-Mühimmat, % 20,5 payıyla Elektronik ve % 13 ile Havacılık-Uzay alt sektörlerinin istihdam yönünden öncülük etmektedir.

4.3.Türkiye'nin 2000'li Yıllardaki Projeleri

Türkiye'de savunma sanayii kuruluşları ve özellikle SSM 2000 yılından itibaren TSK modernizasyon ihtiyaçlarını öncelikli olarak, tasarım ve geliştirilmesi Türk Savunma Sanayii tarafından yapılan ürünlerle sağlamayı hedeflemiştir.

Son yıllarda Türkiye, savunma sanayii sektöründe önemli projelere imza atmıştır. Bu çerçevede, geçtiğimiz dönemlerde başlatılan bazı önemli projeler TSK' nın modernizasyonu kapsamında (www.msb.gov.tr 14.11.2009) ;

- Türkiye'nin tüm fikri, mülkiyet ve ihracat haklarına sahip olacağı ilk milli tasarım tank prototipinin geliştirilmesi amacıyla başlatılan ALTAY Milli Tank Projesi sözleşmesi 29 Temmuz 2008 tarihinde imzalanmıştır. Projede, atış kontrol sisteminin ASELSAN, 120 mm topun MKEK, zırhın ise ROKETSAN tarafından üretilmesi öngörülmektedir.
- Taarruz Taktik/Keşif Helikopteri (ATAK) Projesinin, yurt içi sanayimizin etkin şekilde kullanılacağı bir model çerçevesinde yürütülmesi amacıyla, helikopterlerin uluslararası iş birliği ile TUSAŞ tesislerinde üretimine karar verilmiştir. Görev bilgisayarı, yazılımları ve aviyonik mimarisinin tamamen Türk tasarımı olması planlanmaktadır. Böylece ilk defa bir Türk Firması en gelişmiş helikopter ihalesini ve üretimini üstlenmiştir.
- Türkiye'nin ilk milli tasarım korvet tipi savaş gemisi (MilGem) projesi kapsamında, ilk gemi olan Heybeliada Gemisi, Preveze Deniz Zaferi'nin yıldönümü olan 27 Eylül 2008 tarihinde denize indirilmiştir. Geminin tasarımı İstanbul Tersanesi Komutanlığı tarafından yapılmış olup savaş sistemleri ASELSAN ve HAVELSAN tarafından geliştirilecektir.
- TÜBİTAK-TUSAŞ ortaklığı ile gerçekleştirilecek Yüksek Çözünürlüklü Görüntüleme Amaçlı Bilimsel Araştırma ve Teknoloji Uydusu Geliştirme Projesi (GÖKTÜRK-2); uydu sistemini millî olarak geliştirmek, üretmek ve

yörüngeye yerleştirilmesini sağlamak, TSK' nın keşif ve gözetleme, diğer kamu kurum ve kuruluşlarının gözlem ve araştırma çalışmalarını desteklemek, Türkiye'de uydu ve uydu teknolojileri alt yapısını oluşturmak ve Türkiye'nin uzay alanında söz sahibi olan ülkeler arasında yer almasına katkı sağlamak üzere başlatılmıştır. Söz konusu proje, dünyadan yaklaşık 700 km yükseklikte, güneşe es zamanlı yörüngede görev yapacak, gerçek zamanlı görüntüleme ve kriptolama kabiliyetine sahip olacaktır.

- ASELSAN tarafından özgün bir tasarımla, Türk Hava Kuvvetleri Komutanlığının vuruş gücünü artıracak, ASELPÖD Hedefleme Podu, F-16 ve F-4E/2020 savaş uçaklarına takılacaktır. Sistem, pilotun yükünü asgariye indirirken, uçakların harekât kabiliyetini artıracak, termal ve gündüz kameralarla otomatik olarak çok sayıda hedefi izleyebilecektir. Benzer sistem, dünyada birkaç ülke tarafından üretilip, kullanılmaktadır.
- 3 yıllık çalışma sonucu teknolojik bakımdan en ileri ülkelerin sırlarını hassasiyetle sakladıkları Uçuş ve Atış İdare Görev Programları ile Görev Bilgisayarı Türk mühendislerince geliştirilmiştir.
- KILIÇ-II Sınıfı Hücumbot Projesi kapsamında; İstanbul Tersanesi Komutanlığı'nda inşa edilen üçüncü gemi TCG İMBAT ve dördüncü gemi TCG ZIPKIN 2007 yılında teslim alınmış, böylece teslim alınan gemi sayısı dörde çıkmıştır. Beşinci ve altıncı gemilerin teslimi 2009 yılı içerisinde planlıdır.
- GÜR Sınıfı Denizaltı Projesi kapsamında; Gölçük Tersanesi Komutanlığı'nda inşa edilen dördüncü ve son gemi olan TCG LİNÖNÜ (S-360) 27 Haziran 2008 tarihinde teslim alınmıştır.
- İlk defa gelişmiş Çift Pilotlu Temel Eğitim Uçağının tasarımı TUSAŞ'ta yapılmaktadır. 2005 yılında başlatılan projede uçağın ilk uçuşunu 2009 yılında gerçekleştirmesi ve 2011 yılında teslim edilmesi planlanmaktadır.
- İç güvenlik ihtiyaçlarına yönelik olarak yürütülen ve geleceğin havacılık teknolojisi olarak görülen İnsansız Hava Aracı Sistemlerinin milli imkânlarla geliştirilerek TSK ihtiyaçlarının karşılanması hedeflenmiştir. Tamamen milli

imkânlar ile tasarlanan ve üretilen Mini İnsansız Hava Aracı Sistemleri K.K.K.'ye teslim edilmiştir. Döner Kanatlı Mini İHA (İnsansız Helikopter) Sistemlerinin geliştirme çalışmaları devam etmektedir. Taktik İnsansız Hava Aracı Sistemi geliştirilmesi için hâlihazırda iki özel sektör firmamız ana yüklenici adayı olarak belirlenmiş olup tasarım çalışmalarına devam etmektedirler.

- Envanterimizdeki F-16 uçaklarının modern mühimmat, elektronik harp ve gelişmiş aviyonik sistemler ile modernize edilmesi için 2005 yılında imzalanan projelerin 2014 yılında tamamlanması planlanmıştır. Proje kapsamında test ve prototip uçaklarının modifikasyonu TUSAŞ'ta gerçekleştirilecek, ayrıca ASELSAN ve MIKES firmalarınca geliştirilen Modern Elektronik Harp Sisteminin entegrasyonu TUSAŞ'ta yapılacaktır.
- 2006 yılında nihai sözleşmesi imzalanan Yeni Nesil Savaş Uçağı (F-35) Projesinde, Şubat 2007 tarihinde üretim ve destek safhasının katılımına ilişkin 9 ülkenin yer aldığı konsorsiyuma iştirak edilmiştir. Proje için yapılacak harcamanın en az %50'sine tekabül eden yaklaşık 5 Milyar ABD Dolarlık bir is payının, savunma sanayi sektörümüzün projeye ortak olan diğer 8 ülke sanayii ile birlikte üretim safhasında üstlenilmesi hedeflenmektedir.
- KKK'lığının Ara Nesil Tank Tedariki Projesi kapsamında Almanya'dan Leopard 2A4 Tankı alınmaktadır.
- SSM ile ABD Savunma Bakanlığı arasında imzalanan anlaşma ile; toplam 30 adet "F-16 Blok 50+" modeli uçak ve ilgili destek sistemleri, ABD Hükümeti'nden, Yabancı Askeri Satışlar yöntemiyle tedarik edilecektir. Alınacak Blok 50+ modeli uçakların teslimatları, 2011 yılı ortasından başlayacak ve 2012 yılı sonunda 30 uçak da envantere girmiş olacaktır. Uçakların üretim, montaj, uçuş test ve teslimat işlemleri TUSAS tarafından Ankara'da gerçekleştirilecektir. Yedekleriyle beraber 46 adet motorun üretim ve montajı TUSAŞ Motor Sanayii (TEI)'nin Eskişehir'deki fabrikasında yapılacaktır.

- 2003 yılında sözleşmesi imzalanan A400M Modern Ulaştırma Uçağı Geliştirme Projesinde, konsorsiyum kapsamında üretilecek olan 180 uçağın tamamının orta gövde ve bazı alt sistemlerinin tasarım ve imalatından TUSAŞ sorumlu olup, ilk orta gövde teslimatını başarıyla tamamlamıştır. Proje kapsamında ilk uçak teslimatının 2010 yılında gerçekleştirilmesi planlanmaktadır.
- CN-235-CASA Nakliye Uçağı pilotlarına, gerçek ortamda uçuş eğitimleri, hava radar eğitimi ve acil durum eğitimleri sağlamak amacıyla, HAVELSAN tarafından geliştirilen Tam Uçuş Simülatörünün tasarımı, yazılımı, entegrasyonu ve testi tamamlanarak 30 Milyon ABD Dolarına Güney Kore'ye satılmıştır.
- 2005 yılında başlatılan ve HAVELSAN ana yükleniciliğinde yürütülen, Helikopter Simülatörleri Projesi ile tamamen yerli imkânlar ile geliştirilecek simülatörler üzerinde pilotların Skorsky helikopterlerinde intibak, tazeleme, harbe hazırlık eğitimleri yapılacaktır.
- 2005 yılında başlatılan Yeni Tip Karakol Botu Projesinde, botların ilk kez tamamen yerli imkânlarla tasarlanması ve inşa edilmesi planlanmaktadır.
- 2004 yılında başlatılan Sahil Güvenlik Arama Kurtarma Gemisi Projesinde ilk kez askeri amaçlı bir gemi, özel sektör tersanesinde inşa edilecektir. Geminin komuta kontrol sistemi, elektronik sistemlerinin geliştirilmesi ve gemiye entegrasyonu ASELSAN tarafından yapılacaktır. Özel sektör tersanelerimizde inşa edilecek ilk muharip gemi olan Sahil Güvenlik Arama Kurtarma Gemisinin ilk kaynağı 2008 Mayıs ayında yapılmıştır.
- Orta ve Uzun Menzilli Silah Sistemlerinin milli olarak üretilmesi amacıyla, 2003 yılında Orta Menzilli Modern Tanksavar ve Uzun Menzilli Tanksavar Projeleri başlatılmıştır. Söz konusu projeler ROKETSAN ana yükleniciliğinde gerçekleştirilmektedir. ,
- TSK' nın füze ihtiyacını karşılamak amacıyla başlatılan çalimsalar kapsamında ROKETSAN tarafından geliştirilen füze projeleri, ilk defa gerçekleştirilerek kadroya alınmıştır.

- Modern topçu silahlarına olan ihtiyacımızın özgün tasarımlarla karşılanması amacıyla, 40 km menzilli PANTER ve FIRTINA Obüs Projeleri başlatılmış, proje kapsamında üretilen silah sistemleri KKK'lığı envanterine girmiştir.
- Yeni Tip Denizaltı Tedariki Projesi kapsamında; Havadan Bağımsız Tahrik (HBT) Sistemine sahip denizaltı tedariki için 22 Temmuz 2008 tarihinde alınan Savunma Sanayii İcra Komitesi kararı ile bir Alman firmasıyla sözleşme görüşmelerine başlanmıştır.

2008 yılında gerçekleştirilen diğer önemli modernizasyon faaliyetleri kapsamında gerçekleştirilen projeler (Gönül, 2009:20);

- TAI firmasının F-16 modernizasyonu,
- Otokar'dan Cobra Zırhlı Personel Taşıyıcı alımı,
- ASELSAN'dan termal silah dürbünü, gece görüş cihazı, manga içi haberleşme telsizi,
- MKEK'den 5.56mm Piyade Tüfeği, 155mm Panter Obüsü,
- Roketsan'dan 122mm ÇNRA mühimmatı alımı vs.

Savunma sanayiinde, eskiden ağırlıklı olarak, SSM portföyündeki kuruluşlar ihracat gerçekleştirirken, son yıllarda, savunma sanayiindeki milli katılımın teşvik edilmesiyle de özel şirketler, yurt dışına özgün savunma sanayii ürünleri ihraç etmeye başlamışlardır.

Modernizasyon projeleri, başta TUSAŞ, ASELSAN, ROKETSAN, HAVELSAN olmak üzere TÜBİTAK, üniversiteler ve sanayi kuruluşları ile müştereken yürütülmektedir.

Türk Savunma Sanayii ihtiyaçlarının yurtiçinden karşılanma oranı 2006 yılında %36,7, 2007 yılında %41,6, 2008 yılında ise %44,2 gibi artan bir seyirde olması Türkiye'nin savunma sanayii geleceği için umut vericidir.

4.4. Türk Savunma Sanayiinde Ciro, İhracat ve Ar-Ge Verileri

Türk Savunma Sanayii açısından çok önemli bir gösterge SSM' in yayınladığı TSK savunma sanayii ürünlerine olan ihtiyacının yurt içinden karşılanma oranıdır. Yıllık TSK satın alım verilerine ve SASAD' ın sektörden derlediği ciro ve ihracat verilerine dayanarak ilan edilen bu oran, sektördeki üretici, kullanıcı ve tedarik makamı açısından önemli bir performans kriteri oluşturmaktadır.

Türkiye'nin savunma sanayii ihracat, ciro ve Ar-Ge rakamları Tablo 29'da verilmiştir.

Tablo 29. Türkiye Savunma Sanayii İhracat-Ciro ve Ar-ge Verileri, (\$)

TÜRK SAVUNMA SANAYİİ RAKAMLARI			
Yıl	Ciro	İhracat	Ar-Ge
1997	1.205.000.000	138.000.000	34.000.000
1998	968.401.000	80.034.000	40.794.000
1999	1.074.614.189	84.408.551	41.632.518
2000	851.852.000	123.442.000	43.081.000
2001	848.897.075	134.064.179	24.411.819
2002	1.062.375.000	247.727.000	48.912.000
2003	1.301.000.329	331.135.000	58.428.250
2004	881.220.000	196.341.000	63.860.000
2005	1.591.000.000	337.422.000	78.511.000
2006	1.720.405.000	351.989.000	90.089.000
2007	2.010.604.165	420.408.813	120.193.753
2008	2.317.000.000	576.000.000	228.000.000
2008 Artışı (%)	%15	%37	%90

Kaynak: www.sasad.org.tr (28.12.2008)

Türkiye'nin savunma sanayine ait; ciro, ihracat ve Ar-Ge rakamları ve bu konudaki açıklayıcı bilgileri alt başlıklarda, elde edilen veriler ışığı altında izah etmeye çalışacağız.

4.4.1. Ciro Verileri

Tablo 29'dan Türk Savunma Sanayiinin yıllar itibariyle cirosuna baktığımızda, 1997 yılındaki düzeyin ancak 2003 yılında aşılabildiğini, 2000 ve 2001 ekonomik kriz yıllarında ekonomideki olumsuz havadan etkilenecek oldukça düşük seviyelere gerilediğini ve 2002 yılında yaşanan artışın, 2004 yılı hariç en yüksek seviyenin yaşandığı 2008 yılına kadar devam ettiğini görmekteyiz.

Türk Savunma Sanayii şirketlerine aktarılan projeler kapsamında toplam cirolarının; 2001 yılından itibaren tutarlı bir artış göstererek, 2008 yılında 2,3 milyon dolar düzeyine ulaşarak bir önceki yıla göre %15 artışla 2.317 milyar \$ olarak gerçekleşmiştir. Savunma sektörünün 2008 yılında gösterdiği bu performans ile ihtiyaçların yurt içinden karşılanma oranı % 44,2 seviyesine ulaşmıştır. Türk Savunma Sanayii sektörünün cirosu konusunda ilk gözlem, 2008 yılı ile şiddetini devam ettiren krize rağmen büyümenin sürdürülebilmesidir.

Savunma sanayii 2008 yılı cirosu 2.317 milyar \$ olan Türkiye'ye ait cironun savunma sektörünün alt sektörlerine dağılımlarına baktığımızda %28 payla Elektronik sektörünün başı çektiğini, Silah-Mühimmat alt sektörünün %20 ve Kara Araçlarının ise %19'luk paylarla onu izledikleri görülmektedir(Tablo 30).

Tablo 30. Cironun Alt Sektörlere Dağılımı (2008)

ALT SEKTÖR	YÜZDELİK PAY (%)
ELEKTRONİK	28
SİLAH-MÜH.	20
KARA ARAÇLARI	19
HAVA ARAÇLARI	12
BİLİŞİM	5
DİĞER	16

Kaynak: Havacılık ve Savunma,Sayı 2009/02,s.105

2008 yılına ait toplam cironun, sektörde yer alan Kamu Kurulularının payı % 31, Vakıf kuruluşlarının payı %33 ve Özel kuruluşların payı ise %36'dır (www.sasad.org.tr, 05.03.2009). Bu duruma baktığımızda özel kuruluşların vakıf ve kamu tesislerine göre sayıca çok daha fazla olmasına rağmen, vakıf ve kamu kuruluşları sektörde oldukça büyük bir satış hacmine sahip oldukları söylenebilir.

2007 yılında SASAD tarafından yapılan ankette, 2,011 milyar \$ ciroda, ilk 10 sırayı paylaşan firma ve kuruluşlarımız, 2006 yılı ile mukayeseli olarak "Tablo 31, Türk Savunma Sanayisi Firmaları Ciro Değerleri" ile verilmiştir.

**Tablo 31. Türk Savunma Sanayi Öncü Firmaların Ciro Değerleri
(2006-2007)**

Firma	Ciro x 1000 ABD \$			
	2007	Sıra	2006	Sıra
ASELSAN	416.572	1	289.687	1
TEI	188.072	2	136.100	2
MKEK	164.563	3	126.816	3
OTOKAR	157.839	4	118.955	4
HAVELSAN	147.264	5	95.444	5
YAKUPOĞLU	93.582	6	84.285	6
ROKETSAN	80.105	7	60.925	7
TAI	72.141	8	40.793	8
MERCEDES	28.696	9	32.996	10
SIEMENS	-	10	27.015	9

Kaynak: Savunma ve Havacılık, 2009/1,s.114.

Not : Değerler sadece Savunma Sanayii ürünlerini kapsamaktadır.

2008 yılına ait Türk Savunma Sanayii'nde faaliyet gösteren öncü firmaların ciro değerleri Tablo 32'de gösterilmektedir.

Tablo 32. Türk Savunma Sanayii Öncü Firmaların Ciro Değerleri (2008)

FİRMA	CİRO (Milyon TL)
ASELSAN	525.7
MKEK	269.5
TEI	184.3
OTOKAR	168.6
ROKETSAN	132.5
FNNS	121.0
STM	85.8
MTU-TR	83.2
HAVELSAN	78.1
TAI	63.7
MERCEDES	60.9
YONCA-ONUİK	52.5
BMC	44.5
TÜBİTAK-UEKAE	39.6

Kaynak: Savunma ve Havacılık, 2009/2,s.104.

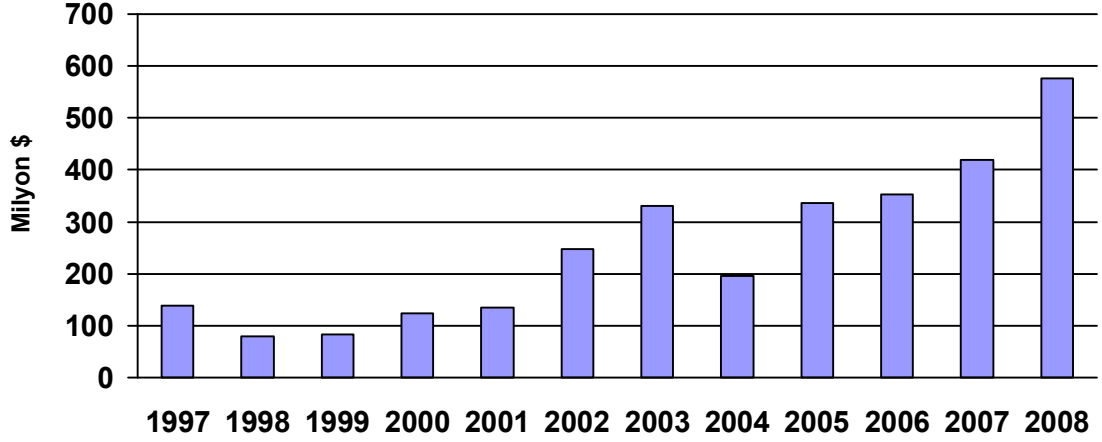
4.4.2. İhracat Verileri

Seksenli yıllardan sonra ihracata yönelik kalkınma stratejisinin benimsendiği dönemlerde de savunma sektörünün ihracat potansiyeli yeterince değerlendirilememiş ve sektördeki atılım istenilen ölçülerde gerçekleştirilememiştir. Fakat son yıllarda denizaltı gibi bazı ürünlerde Uzak Doğu pazarına girme çabaları bu eksikliğin geçte olsa fark edilmiş olduğunu göstermektedir”(Davudoğlu,2007:43).

Türk Savunma Sanayii ihracatının 2008 yılında gerçek bir atılım yaptığını söyleyebiliriz. 2008 yılında savunma sanayi sektörünün gerçekleştirdiği 576 milyon \$ ihracatı ile ulaştığı %37'lik yıllık artışın, Türkiye ortalamasının (%23) üzerinde olması dikkat çekicidir.

Türk Savunma Sanayii ihracatı 1997–2008 yılları arasında Şekil 5'de görüldüğü gibidir.

Şekil 5. Savunma Sanayii Sektörü İhracatı

Kaynak: www.sasad.org.tr (03.01.2009)

Şekil 5'e göre; ihracat rakamları, 1998 ve 2004 yıllarında düşüşler yaşamıştır. Bu iki yıl dışında artışların gözlemlendiği Türk Savunma Sanayii ihracatı, 2004 yılındaki düşüşten sonra büyük bir sıçrama yaparak en yüksek seviyesine 2008 yılında ulaşmıştır.

Savunma sanayiinde özgün yurtiçi çözümlerin son yıllarda göstermiş olduğu artış, savunma sanayii firmalarımızın ihracat performanslarına da olumlu yansımış, ihracat rakamı bir önceki yıla göre %37 gibi yüksek bir oranda artış göstererek 576 milyon \$'a ulaşmıştır. Türk Savunma Sanayi firmaları tarafından 1997–2008 yılları arasında yapılan ihracat toplamı 3 milyar \$'ı aşmıştır.

SIPRI kaynaklı elde edilen veriler, Türkiye'nin savunma ürünü ihracatında, 2001–2005 döneminde dünya sıralamasında 33'ncü, 2002–2006 döneminde 26'ncı, 2003–2007 ve 2004–2008 döneminde 21'nci sırada olduğunu göstermektedir. İthalatta ise 2001–2005 döneminde dünya sıralamasında 7'nci, 2002–2006 döneminde 9'ncü 2003–2007 10'ncü ve 2004–2008 döneminde 8'nci sıraya yerleşmiştir. Türkiye SIPRI'nin verilerinde görüldüğü üzere ithalatçı ülkeler sıralamasında aşağılara inme, ihracatçı ülkeler sıralamasında da yukarılara çıkma eğilimi içindedir.

Türkiye'nin savunma sanayi ihracatını doğrudan etkileyen husus, ihraç ürününün yurt içi kullanım seviyesidir. Silahlı kuvvetlerin ve diğer güvenlik güçlerinin bir ürünü kullanımı, dış pazarda o ürünün satış şansını önemli ölçüde etkilemektedir. Nitekim

Türkiye’de savunma sanayii alanında elde edilen yetenekler öncelikle TSK’nın eksikliklerinin giderilmesi maksadı ile yurt içine adapte edilmektedir.

2006 ve 2007 yıllarında en fazla ihracat yapan 10 kuruluşumuzun ihracat rakamları Tablo 33’ de verilmektedir.

**Tablo 33. Türk Savunma Sanayi Öncü Firmaların İhracat Değerleri
(2006-2007)**

Firma	İhracat X 1000 ABD Doları			
	2007	Sıra	2006	Sıra
OTOKAR	75.929	1	100.000	1
TEI	59.742	2	50.900	2
TAI	55.805	3	36.272	3
HAVELSAN	52.272	4	26.442	4
ROKETSAN	30.501	5	19.046	5
FNSS	19.742	6	11.817	6
ASELSAN	19.300	7	8.422	7
YAKUPOĞLU	17.048	8	5.906	8
MKEK	12.196	9	4.946	9
MERCEDES	9.566	10	76	10

Kaynak: Savunma ve Havacılık, 2009/1,s.114.

**Tablo 34. Türk Savunma Sanayii Öncü Firmaların İhracat Rakamları
(2008)**

FİRMA	İHRACAT
FNNS	85.8
TAI	79.0
TEI	72.8
ASELSAN	62.0
OTOKAR	55.7
HAVELSAN	47.3
MKEK	33.5
ALP-HAVACILIK	24.0
YONCA-ONUK	20.8
ROKETSAN	12.1
YAKUPOĞLU	10.2

Kaynak: Savunma ve Havacılık, 2009/2,s.104.

Tablo 35. Türk Savunma Sanayii İhraç Ürünleri

FİRMALAR	ÖZGÜN TASARIM		İHRACAT	İHRACAT POTANSİYELİ
ASELSAN	Kaideye Monteli Stinger	Alçak İrtifa Hava Savunma Sistemi	Hollanda	-----
	9600 Frekans AtlamalıTelsiz	Uluslar arası Standartlarda	Pakistan	-----
ROKETSAN	122 mm Çok Namlulu Roketatar	Sınıfının En Gelişmiş Uzun Menzil Yüksek Vuruş Yeteneği	BAE	Malezya S. Arabistan
FNSS	Zırhlı Muharebe Aracı	Uluslar arası Standartlarda	BAE Malezya Filipinler	S. Arabistan
YONCA ONUK	Ani MüdahaleBotu	Kompozit Teknoloji Yüksek Sürat ve Manevra Kabiliyeti Yüksek Denizcilik Özellikleri	Pakistan BAE Gürcistan	ABD Arnavutluk Malezya
HAVELSAN	Simülator	Gelişmiş Eğitim İmkânı	Kore Cumhuriyeti	-----
	Elektronik Harp Test ve Eğitim Sahası (EHTES)	Gelişmiş Test ve Tatbikat İmkânı İleri Teknoloji Komuta Kontrol	Pakistan	Kore Cumhuriyeti
OTOKAR	Cobra	Uluslararası Standartlarda Modüler	BAE Cezayir Bahreyn	Cezayir
MKE	120 mm Havan	-----	Kolombiya	-----

Kaynak: www.sasad.org.tr (28.12.2008)

Nitekim Tablo 35’de görülen savunma sanayii ihraç ürünleri, büyük miktarlarda uzak doğu ülkelerine ve körfez ülkelerine gitmektedir.

Herhangi bir savunma sanayii ürününün, bir ülkeye ihraç edilmesi, yavaş da olsa bölge pazarına girmeyi, mal ve hizmet satışını kolaylaştırmaktadır. Bu bakımdan Uzak Doğu ve Körfez ülkeleri, Türk Savunma Sanayii firmalarının ihracatında ilk sırayı almaktadır. Bu bölgeleri Türk Cumhuriyetleri ve Kuzey Afrika ülkeleri takip etmektedir.

Türkiye’nin 1999–2008 yılları arasında savunma sistemleri ihraç ettiği ülkeler; Afganistan, Cezayir, Azerbaycan, Bahreyn, Gürcistan, Irak, Ürdün, Kazakistan,

Malezya, Nijerya, Suudi Arabistan, BAE ve Pakistan'dır. İhracat cirosu olarak ise Malezya, Irak, BAE ve Pakistan başı çeken ülkeler olarak göze çarpmaktadır. (armstrade.sipri.org 29.08.2009).

Tablo 36. İhracatın Alt Sektörlere Dağılımı(2008)

ALT SEKTÖR	YÜZDELİK PAY (%)
HAVA ARAÇLARI	33
KARA ARAÇLARI	29
ELEKTRONİK	13
SİLAH-MÜHİMMAT	9
BİLİŞİM	9
DİĞERLERİ	7

Kaynak: Havacılık ve Savunma,Sayı 2009/02,s.105

Savunma sektörünün hangi alt sektörlerinin ihracata katkısı olduğuna baktığımızda Hava Araçlarının %33'lük ve Kara Araçlarının %29'luk payı azımsanmayacak derecede olması önemlidir.

4.4.3. Ar-Ge Verileri

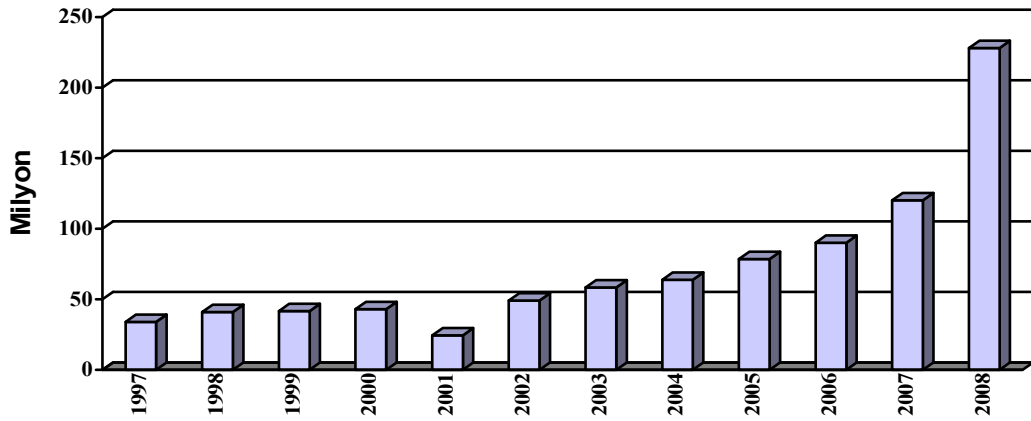
TSK, Türkiye'de birçok alanda olduğu gibi Ar-Ge'de de öncülük rolünü üstlenmiştir. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) 1963'te, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi 1976'da kurulmasına karşın TSK ilk AR-GE birimini 1954 yılında oluşturmuştur.

Savunma harcamalarına büyük kaynaklar ayrılan Türkiye'de, hem bilimsel araştırma, yeni teknoloji üretme ve yeni ürün geliştirme süreçlerinin entegrasyonu, hem de çalışmaları toplumsal refaha dönüştürebilecek mekanizmaların kurulabilmesi için, savunma sanayiini temel platform olarak belirlemesi doğru bir yaklaşım olacaktır (Zaim,2000,44).

Dünya silah ihracatında öncü ülkelerde, savunma sanayiinin kurulması oldukça gerilere gitmektedir. Öncelikle kendi ülkelerinin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bu firmalar, uzun dönemli Ar-Ge ve yatırımlarının meyvelerini daha sonra diğer ülkelere

ihracat yaparak elde etmişlerdir. Ayrıca bu ülkelerden ABD, Fransa, İngiltere, Rusya, İsrail ve Çin ithalatçı ülkelere çeşitli krediler ve finansman imkanları ve hatta zaman zaman ürün takasıyla pazarlarını genişletmişlerdir.

Şekil 6. Savunma Sektöründe Öz Kaynaktan Yapılan Ar-Ge Harcamaları,
(Milyon \$)

Kaynak: www.sasad.org.tr (03.01.2009)

Türkiye, 2005 yılından itibaren Ar-Ge'ye önemli miktarlarda ek kaynak ayrılmakta ve bu kaynak TÜBİTAK'ın koordinasyonunda kullanılmaktadır.

Global savunma sanayinin en önemli rekabet faktörü olan Ar-Ge' te ayrılan kaynaklar her geçen gün artmaktadır. Öz kaynaktan yapılan Ar-Ge harcamaları 2007'de yıllık % 33 artmış, 2008 yılı verilerin göre ise %90'lık büyük bir artışlar 228 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir (www.sasad.org.tr, 23.08.2009).

Son 2 yıldır belirgin bir şekilde tasarıma ağırlık veren savunma sanayimiz, Ar-Ge harcamaları açısından dünyada artış hızı bakımından Çin'den sonra ikinci sıraya yerleşmiştir.

Diğer bir taraftan birçok sektörde sanayiciler cirolarının ancak %1–2 tutarındaki öz kaynaklarını Ar-Ge harcamalarına ayırırken savunma sektöründe bu oran %5–6 düzeyindedir. Bu özelliği sektörün başarılı geleceğinin bir teminatı olarak değerlendirilmektedir (Yazgan, 2009:112).

Türk firmalarının gerek öz kaynaklardan gerekse de dış kaynaklardan Ar-Ge faaliyetleri kapsamında sağladıkları finanslar Türk Savunma Sanayii sektörünün geleceği açısından önem taşımaktadır. Devlet politikası olarak Ar-Ge ve özellikle savunma sanayii projelerinde sağlanan Ar-Ge desteğinin artarak devam edecek olması Türk Savunma Sanayiinin gelişmesi, kendine özgün ürün ve teknolojilere sahip olabilmesi açısından önemli bir gelişme ve fırsat olacaktır. Çünkü Ar-Ge ile kazanılan teknolojik güç ihracat ile ekonomik güce dönüşecek, bunun sonucunda ise daha kolay kaynak ayırabilecek savunma harcamaları ile daha büyük ve daha caydırıcı bir askeri güce kavuşulabilecektir.

Türk Savunma Sanayii sektörünün 2008 performansına kısaca baktığımızda gelişmelerin Türkiye'nin geleceği açısından ümit verdiği, fakat savunma sanayii sektörü gelişmiş olan ülkeler ile mukayese edildiğinde yeterli olmadığı ve sektörde faaliyet gösteren bütün kurumların üzerine önemli görevler düştüğü açık olarak görülmektedir.

Sonuç olarak bazı uyarı işaretleri gözlenmekle birlikte, uzun vadeli programlara dayanan sektörün 2008 mali performansının başarılı olduğu belirtilebilir.

BÖLÜM 5: SAVUNMA HARCAMALARININ EKONOMİK ETKİLERİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

5.1. Savunma Harcamaları ve Savunma Sanayinin Ekonomi Üzerine Etkileri

Ülkelerin savunma harcamalarının ekonomik etkileri üzerine birçok araştırmacı savunma harcamalarıyla ekonomik büyüme, işsizlik, enflasyon, dış ticaret, sanayileşme arasında hatta refah, sağlık ve eğitim harcamaları arasındaki ilişkileri araştırmaya çalışmışlardır. Gelişmekte olan ülkelerdeki savunma harcamalarının genellikle önemli bir bölümünü oluşturan silah alımı ve üretimi faaliyetlerinin ekonomik etkileri konusunda, olumlu ve olumsuz yönde çeşitli görüşler bulunmaktadır.

Savunma harcamalarının ekonomik etkileri, bu harcamaların şekli, hükümet politikaları, ülkenin ekonomik durumu, seçilen dönem gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak değişmektedir. Yıllardan beri savunma harcamalarının iktisadi etkileri ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki etkileri, kısa ve uzun dönemde ortaya çıkmaktadır.

Şüphesiz savunma sanayii kapsamında yapılacak yatırım ve harcamalar kısa vadede ekonomik daralmayı tetikler gibi görünse de uzun vadede ekonomik açılımlarda olumlu etkiler yaratmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde; savunma sanayinin ülkenin ekonomik değerlerinde yarattığı etkilerden bahsedilmektedir.

5.1.1. İstihdam Yönünden Ekonomiye Etkileri

Bir çok iktisatçı savunma harcamalarındaki artışların istihdam üzerinde olumlu etkiler meydana getirdiğini kabul etmektedir. Buna karşın bazı iktisatçılar da savunma harcamalarının diğer yatırım fonlarını çekerek, yatırımları ve istihdam olanaklarını azalttığını ileri sürmektedir.

Savunma harcamaları ile istihdam arasındaki araştırma sonuçları ülke ve zaman dönemleri bakımından farklılık göstermektedir.

Savunma harcamaları ile istihdam arasındaki ilişkiyi 1973 yılında 8 sanayileşmiş ülke için inceleyen Smith, bu iki değişken arasında yüksek bir korelasyon katsayısı elde etmiştir. Aynı verileri kullanan Chester, ABD'yi örnekten çıkardığı çalışmasında, savunma harcamaları ile istihdam arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı sonucuna varmıştır (Uçar, 2003:48).

Szymanski, savunma harcamalarının istihdam üzerinde pozitif bir etki yarattığını öne sürmektedir. Chester, 1960–1970 dönemi arası yaptığı çalışmada, düşük oranda yapılan savunma harcamalarının Almanya ve Japonya'da işsizlik oranını azalttığı, İngiltere ve ABD'de yüksek savunma harcamaları yüksek işsizlik oranına neden olduğunu ortaya koymuştur. Dunne ve Smith, 11 OECD ülkesi için yaptıkları çalışmada askeri savunma harcamaları ile işsizlik arasında herhangi bir ilişki ortaya koyamamışlardır. Roth, ABD'de savunma harcamalarındaki azalışın istihdam üzerinde meydana getireceği etkileri inceleyerek, istihdamın bundan çok fazla etkilenmeyeceği ve işten çıkarılmalar olsa bile ekonominin bunu karşılayabileceği kısılan savunma harcamalarının özel sektöre yöneltilerek istihdam olanağının artacağını belirtmiştir (Kaya,2006:116–117).

Savunma sanayiinde üzerinde çalışılan projelerin ve bunların üretim sürecinde emek-yoğun ya da sermaye-yoğun üretim yapılması da istihdamı etkilemektedir. Savunma sanayi nitelikli işgücü ve ileri teknoloji kullandığı için, sermaye yoğun bir sanayiidir. Aslında her bir ürünün emek ihtiyacı farklılık gösterir. Dolayısıyla istihdam hacmine etkisi üretilecek ürünün cinsine göre değişecektir.

Savunma sanayiinin en önemli özelliklerinden bir tanesi ileri teknoloji kullanmasıdır. Bu özelliğinden ötürü savunma sanayii alanında faaliyet gösteren firmalar sermaye yoğun üretim yapmakta ve istihdam ettikleri işgücünün de nitelikli işgücü olması oldukça doğal gözükmektedir. Bununla beraber, bazı karmaşık ve ileri teknoloji gerektiren savunma sanayii kolları kısmen emek yoğun bir üretim süreci ile yapılabilmektedir. Dolayısıyla, savunma sanayiinin oluşturacağı istihdam imkanları aynı zamanda üretilecek silahların türüne de bağlı bulunmaktadır (Şimşek, 1989:197–198). Yani savunma sanayiinin istihdam hacmine olan katkısı üretim sürecine bağlanmıştır.

Bu konuyla ilgili olarak Okur (1992:80), savunmayı oluşturan Hava, Deniz ve Kara Kuvvetleri'ne ait fabrikalarda sivil personelin istihdam edildiğini, bunun da işsizliği azaltıcı yönde bir etkide bulunduğunu belirtmiştir.

Türkiye'de savunma sanayiinin gelişmesi nitelikli işgücü sayısını da arttıracaktır. Bugün Türkiye'de savunma sektöründe mevcut bir çok kuruluş ve firmalar modern teknoloji ile çalışılmaktadır. Son yıllarda savunma sanayii alanında faaliyet göstermekte olan firmaların sayısındaki artışa paralel olarak sektördeki nitelikli eleman istihdamında da hızlı bir artış kaydedilmiştir. Yeni kurulan ve kurulmakta olan savunma sanayii firmaları yeni iş olanakları yaratmaya devam etmektedir.

Savunma sanayii, doğrudan istihdam yanında, yan sanayinin de gelişmesine yol açarak istihdam hacmini artırıcı etki yapmaktadır (Tübitak,1998:31).

Çelik ise Türkiye için analiz ettiği ve 1980–1995 yılları arası verilerini kullandığı savunma harcamaları-işsizlik basit regresyonu ile ikisi arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu sonucuna varmıştır. Bununla beraber Çelik, “Savunma harcamalarının istihdama etkisinin sanıldığı kadar büyük olmadığını da ileri sürmüştür” (Çelik, 1999:94).

Yapılan çalışmalara bakıldığında savunma harcamalarının topluma bir maliyeti olmasına rağmen, istihdam açısından da bir getirisi bulunmaktadır. Ayrıca savunma sanayii ve savunma harcamalarının istihdam üzerindeki etkisinin olumlu sonuçlar vermesini belli şartlara bağlanmasının yanı sıra ortaya çıkan genel kanı kısmen de olsa istihdama olumlu katkıları olmaktadır.

5.1.2. Ödemeler Dengesi Üzerine Etkisi

Az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkeler, güvenli ortamı sağlamak adına iktisadi kalkınmayı ikinci plana attıkları müddetçe, güvenliğin oluşumunda etkin bir araç olan silah ve savunma sanayilerini ithalata bağımlı kılmışlardır. Ülkenin sahip olduğu kıt kaynaklar hem iktisadi yönden getirisi olmayan silah alımına yönlendirilirken hem de savunma sanayiinin yapısı kırılğan hale getirildiğinden, dışa bağımlılık ve dış ödemeler dengesizlikleri gibi, bir ülkenin iktisadi ve askeri geleceğini tehdit eden sonuçlar ile karşı karşıya kalabilmektedir (Davutoğlu, 2007:39). Yani ülkelerin gereksinim duyduğu silah sistemlerini elde etme ve kullanabilme yönündeki çabaları

ithalatın artması ve bedelinin genellikle peşin ödenmesi gibi ülkeleri ödemeler dengesi yönünden olumsuzluğa doğru yönlendirir.

Savunma harcamaları, bir ülkenin dış açığını farklı şekilde etkileyebilir. İlk olarak, savunma harcamaları bütçe gelirleri üzerinde baskı yaratarak, borçlanma gereksinimini artırabilir. Bu borçlanma gereksiniminin özellikle uluslararası mali piyasalardan karşılanması sonucu oluşan dolaylı etkidir. İkinci etki ise, savunmaya yönelik silah ve diğer askeri teçhizat edinmede ülkenin silah ithalatçısı olması ve bunun için gereken finansmanın da dış kaynaklardan sağlanması durumunda ortaya çıkan doğrudan etkidir (Karagöl, 2005:117).

Gelişmekte olan ülkelerin savunma harcamaları, diğer kamu harcamalarına göre daha fazla ithalat yönlüdür. Bu nedenle, savunma amaçlı yapılan harcamaların ödemeler dengesine etkisi, daha olumsuz yönde olmaktadır (Chan,1985:34).

Türkiye' nin içinde bulunduğu durumu Şenesen'in (2002:101) şu sözleri özetlemektedir: Güçlü bir milli savunma sanayiine sahip olabilmek için yapılan tüm hamlelere karşın Türkiye'nin silah, teçhizat ve modernizasyon kapsamındaki alımlarının büyük kısmı halen dış kaynaklıdır. Bunun anlamı; eldeki döviz rezervinin yurt dışına aktarılması ve dış borç stokunun yükseltilmesidir. Zira yerli silah üretiminde bile önemli miktarda ithal girdisi bulunmaktadır. Böylelikle, artan harcama ile beraber dışa olan borçlanma da artmaktadır. Dış piyasalara yapılan her birim borçlanmanın borç servisi (vadesi dolan borçların ve faizlerin ödenmesi) üzerine getireceği etki vesilesiyle yeni bir borçlanmayı tetikleyeceği ve kaynak aktarımını uyarabileceği düşünüldüğünde bu durumun ekonomi üzerindeki olası menfi etkileri yadsınamaz bir gerçektir.

Savunma harcamalarının Türkiye'deki seyri incelendiğinde, Türkiye'nin modernizasyon programı kapsamında yaptığı silah donanımı yenilemelerinin bir bölümünü yurtiçinden, daha büyük bir bölümünü ise yurtdışından karşılanmaktadır. Ayrıca yurtiçi üretimin girdileri de önemli ölçüde yurtdışından sağlanmaktadır. Buna karşın yurtdışına yapılan askeri teçhizat ihracatı çok daha düşük düzeylerde seyretmekte olduğundan dış ticaret ve cari işlemler açığı askeri işlemler nedeniyle de büyümektedir.

Savunma sanayiine yönelik yapılan harcama ve yatırımların etkileri ödemeler dengesi üzerinde kısa ve uzun dönemde farklı etkilere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu sektöre yapılacak yatırımlar, kısa dönemde üretim ve Ar-Ge tesislerinin kurulması ve verimli olarak işletilebilmesine kadar geçecek süre içerisinde oldukça olumsuz bir yük getirirken, uzun dönemde ise olumlu etki yapar. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde yapılan araştırmalar, başlangıçta dövize çok fazla ihtiyaç gösteren yatırımların, izleyen yıllarda, ilk yılların aksine ülkenin döviz açığını kapatmada yararlı olduklarını göstermiştir (Şimşek, 1989:195). Kurulacak yerli savunma sanayiinin ayrıca ihracata da yönelik olması, bu olumlu etkiyi daha da artırmaktadır.

Savunma sanayii sektörüne yapılan yatırım ve harcamaların kısa vadede ödemeler dengesine baskı fakat uzun vadede ise ödemeler dengesinde olumlu etkiler olacağı işaret edilmiştir. Fakat bu durum ülkenin ekonomik durumuyla yakın ilişkilidir. Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler açısından bakıldığında savunma sanayiine yapılan yatırım ve harcamaların etkileri ödemeler dengesine etkisi farklı olmaktadır. Gelişmiş ülkelerin savunma sanayiine yapmış olduğu harcamalar ödemeler dengesini çok fazla etkilemeyebilir fakat durum Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere daha önce bahsettiğimiz gibi kısa vadede baskı fakat uzun vadede ise olumlu sonuçlar doğurabilecektir.

Gelişmekte olan ülkeler, yapacakları ithalatın ülkenin ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkisini asgari düzeye indirmek için telafi edici işlem uygulamasına başvurumaktadırlar. Ülkelerin silah sistemleri ithalatında telafi edici işlem uygulamalarına yönelmelerinin başlıca sebepleri şunlardır (Gençtürk, 1991:22):

- Silah ithalatının ülkenin ödemeler dengesine olumsuz etkisini azaltmak,
- İhracat artışı sağlamak,
- Yeni iş imkânlarının yaratılarak istihdam sorununun çözümüne yardımcı olması,
- Yurtiçi savunma sanayii üretim kapasitesini artırmak yoluyla dış bağımlılıktan kurtulma olanağının olması,
- Makul olmayan borçlanmaları önlemek,

- Ticaret ve döviz kontrollerini ortadan kaldırmak,
- Fiyat dışı rekabeti yaratmak,
- İşlem maliyetini azaltmak,
- Sermaye transferi sağlamak,
- Teknoloji transferi için firmalar arası işbirliğini artırmak.

Sonuç olarak, ithalata dayalı savunma harcamalarının ve bunun paralelindeki savunma sanayiinin ödemeler dengesi üzerindeki olumsuz etkilerinin olduğu açıktır. Bu durumun giderilmesi için yerli üretimin ağırlıklı olacağı, ihracata dayalı bir savunma sanayinin geliştirilmesinin gerekliliği ortadadır.

5.1.3. Enflasyon Üzerine Etkisi

Savunma harcamaları ile enflasyon arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacıların bir kısmı, askeri harcamaların enflasyona neden olduğunu, diğer bir kısmı ise savunma harcaması ile enflasyon değişkenleri arasında dolaysız bir etki olduğunu, diğer kısmı ise savunma harcaması ile enflasyon arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını ileri sürmüşlerdir.

Askeri harcamaların enflasyona neden olduğunu öngören iktisatçılara göre savunma harcamaları verimsiz olduğu için diğer kamu harcamalarına göre daha fazla enflasyondur. Savunma harcamaları, arzda herhangi bir değişme yaratmadan toplam talepte bir artış yaratmaktadır. Askeri sektörde kullanılan girdiler de enflasyona neden olmaktadır (Kaya,2006:108).

Enflasyon konusunda yapmış olduğu çalışmada yüksek savunma harcamalarının düşük oranda enflasyona neden olduğunu söyleyen Benoit, bu enflasyonist etkinin savunma harcamalarını da uyararak talep artışı meydana getirdiğini belirtmiştir. Bunun ise ülkenin mevcut üretim kapasitesinin çok büyük bölümünün kullanılmasını teşvik ettiğini belirtmiştir (Kaya,2006:109).

Savunma harcamalarının finansman şekli ekonomi üzerinde enflasyonist etkinin derecesini belirlemektedir. Hükümetler artan savunma harcamalarını karşılamak amacıyla kaynak bulmak için, vergileri yükseltme veya diğer harcamaları azaltmada

genelde isteksiz davranırken, bütçe açıklarını ve kamu borçlarını kullanmaları da gelecekteki enflasyonist baskıları arttırmaktadır.

Ülkelerin giderek artan silah sistemlerinin ve silahlanma programlarının maliyetleri, hükümetlerin vergileri artırmalarıyla karşılanmaktadır. Diğer taraftan bütçe açıklarında da, askeri harcamaların payı bulunmaktadır. Bütçe açıklarının açık finansman yoluyla kapatılması ve silahlanma programları yüzünden artan vergiler, enflasyonist gidişi hızlandıracaktır (Türk, 2007:45).

Savunma sistemlerine olan talebin enflasyon üzerindeki etkisi ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir. Ülkenin elinde mevcut olmayan savunmaya yönelik bir sistemin, cihazın ya da silahın ihtiyacı duyulduğu dönemlerde diğer ülkelere tedarik edilmesi ülke ekonomisi güçlü ise sorunlar kolaylıkla atlatılmaktadır. Ancak eğer ülke ekonomisi bu masrafları karşılayamıyorsa ülkede diğer sektörlerde talep aynı olmasına rağmen kaynaklar savunma sektörü tarafından emildiği için bir sıkıntı yaşanacak ve bu da talep enflasyonuna sebep olacaktır. Örneğin dünyada en çok silah alımı yapan ülke ABD olmasına karşın elde ettiği silahların fiyatları çok ucuz olmaktadır. Bunun nedeni de silahların bu ülkede üretilmesidir. Silah üretimiyle diğer malların üretimi arasında bir denge kurulur ve üretilen silahlar diğer ülkelere satılabilirse, enflasyonist baskı azalacaktır.

Askeri harcamalardaki çok büyük ve ani bir artış, ekonomide fazla talebe yol açabilir. Hatta işsizliğin oldukça yüksek ve ekonomideki genel talep baskısının da oldukça düşük olduğu dönemlerde bile askeri harcamalardaki ani bir yükselme enflasyonist darboğazlara yol açabilir. Bu durum, özellikle gelişmekte olan ülkelere, yeni silah programları için gerekli olan özel nitelikli işgücü ve malzemelerin yetersizliğinden oluşabilir. Buna karşılık, eğer silah üretimiyle diğer malların üretimi arasında bir denge kurulur ve üretilen silahlar diğer ülkelere satılabilirse, enflasyonist baskı azalacaktır. Fakat aksine ihracat imkanları yokken silah üretimine ayrılan kaynaklar giderek arttırılırsa, ekonomide arz kısılacak ve fiyatlar yükselecektir. Ancak buna kural dışı bir olayı eklemek gerekir. O da enflasyonun aşırı olmamak koşuluyla, savunma sanayii ile birlikte talebi uyararak, hiç kullanılmamış ya da yeterince kullanılmamış kaynakları, kullanıma itmeyi başarabilmesidir (Şimşek,1989:199–200).

Savunma harcamaları enflasyon arasındaki ilişki ülkenin ekonomik koşullarına da bağlıdır. Yükselen enflasyon savunmanın alım gücünü azaltır dolayısı ile savunma harcamalarının reel düzeyini koruyabilmek için nominal harcamalarını artırmasına gereksinim duyulur. Ayrıca ittifak ve itilaf halindeki dış devletlerden yaşanan enflasyon, içerideki savunma harcamalarını da etkileyebilir (Kaya,2006:109).

Savunma harcamaları-enflasyon ilişkisini Türkiye açısından 1980–1995 yıllarına ait verilerle inceleyen Çelik, (1999:95–96) savunma harcamaları ile enflasyon arasında negatif bir ilişki olduğunu ancak bu ilişkinin anlamlı olmadığını ve Türkiye’de fiyatların artmasında savunma harcamalarının diğer faktörlerle birlikte etkili olduğunu ileri sürmüştür.

Erdem ise, Türkiye’de askeri harcamalarla enflasyon arasında ters yönde bir ilişkinin olduğunu belirtmektedir. Ona göre (1997:151), askeri harcamalardaki bir artış, diğer kamu harcamalarında bir azalmaya yol açmakta ve askeri harcamaların büyük bir kısmı da ithalat yoluyla yurtdışına aktığı için, iç talebi daraltıcı bir etki ortaya çıkarmaktadır. Bu yönde bir etki de, enflasyon düşüşüne yol açacaktır.

Üretimi yapılan silah ve diğer mamullerin ihracatı mevcudiyetinde ise enflasyon üzerindeki baskılar kalkacaktır. Yani üretilen silah ve mamullerin iç piyasaya ya da dış piyasaya yönelik olup olmaması enflasyonu etkilemektedir.

5.1.4. Kaynak Dağılımı Üzerine Etkileri

Gelişmekte olan ülkelerdeki savunma harcamalarının genellikle önemli bir bölümünü oluşturan silah alımı ve üretimi faaliyetlerinin ekonomik etkileri konusunda, olumlu ve olumsuz yönde çeşitli görüşler bulunmaktadır. Savunma sanayiinin gelişmekte olan ülkelerdeki en olumlu etkisi, yeni yatırımların uyarılması ve atıl kaynakların harekete geçirilmesidir

Savunma sanayii ile ilgili yapılan çalışmaların birçoğunda, ulusal savunma sanayii kurulması düşünülen ülkelerde, imalat sanayiinde kapasite kullanımı düşükse, diğer bir deyişle atıl kapasite varsa, ulusal savunma sanayii kurulmasının ekonomi üzerinde olumlu etki yaratacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Türkiye’de de savunma sanayii yatırımları sonucunda kaynak kullanımına olumlu etki yapıldığı görülmüştür. Bugüne kadar var olup da kullanılmayan bilgi, beceri ve bazı sistemlerin altyapıları optimum seviyede kullanılmaktadır. Ayrıca bu sahada uzmanların yetişmesine katkıda bulunulmuştur. Ortalama olarak projelere %50 bazı projelere ise %80’e varan oranda yurtiçi katılım sağlanmıştır (Keskin,2007:63).

Gelişmekte olan ülkelerde de, savaş gücünü artırıcı akılcı bir planlama ile gerçekleştirilen askeri amaçlı yatırımlar, kaynakların optimale yakın kullanımına hizmet edebileceği gibi, yeni teknolojileri ekonomiye kazandırarak ekonomik gelişmeye katkıda bulunabilecektir. Ancak; bu olumlu sonucun elde edilebilmesi, söz konusu yatırımların ekonominin alternatif yatırım alanları içindeki öncelik sırasına uygunluğu ölçüsünde olacaktır. Aksi takdirde, bir taraftan kaynakların ekonomik hedeflere uygun olarak optimum kullanımı gerçekleştirilmemiş, diğer taraftan da söz konusu yatırımların diğer sanayi kolları ile bütünleşme imkanları azaltılmış olacaktır (Şimşek, 1989:189).

Savunma sanayiinin yenilik bulucu özelliğinden yararlanma yönü ise, daha çok gelişmiş ekonomilerde görülmektedir. Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerde aynı durumun söz konusu olabileceğini belirtmek pek mümkün değildir. Şüphesiz gelişmekte olan ülkelerde de, savaş gücünü arttırıcı, akılcı bir planlama ile gerçekleştirilen askeri gayeli yatırımlar, kaynakların optimala yakın kullanımına hizmet edebileceği gibi, yeni teknolojileri ekonomiye kazandırarak da, ekonomik gelişmeye katkıda bulunabilecektir (Şireli, 1985).

Türkiye’deki savunma sanayii yatırımları sonucunda 4’ncü bölümde de bahsettiğimiz SSM’in koordinesinde bugüne kadar var olup da kullanılmayan bilgi, beceri ve bazı sistemlerin altyapıları optimum seviyede kullanılmaktadır.

Türk Savunma Sanayii alanında faaliyette olan firmaların yerli projelerde %50 bazı projelere ise %80’e varan oranda yurtiçi katılımın hedeflenmesi ve kısmen de gerçekleşmesi atıl durumda bulunan kaynakların kullanımında olumlu sonuçlar doğurmaktadır.

5.1.5. Araştırma-Geliştirme (Ar-Ge) ve Teknolojik Gelişmeye Etkileri

Ekonomik kalkınmanın en önemli göstergelerinden birisi, teknolojik gelişme ve bunların kaynağını oluşturan Ar-Ge kapasiteleridir.

Savunma sanayii içinde iş gücünden tasarruf, ateş gücü, hareket yeteneği, lojistik, istihbarat ve eğitimde etkililik ve verimlilik sağlayan bir kuvvet çarpanı olarak bilinen teknoloji, artık günümüz bilgi çağında kendi başına bir silah olmaktadır. Ayrıca Savunma sanayii alanında en gelişmiş silah sistemlerine sahip olursa dahi bu sistemler birkaç yıl sonra kullanım dışı olabilmektedir. Böylece geleceğin silahlı kuvvetleri için Ar-Ge çalışmaları bir gereksinim olmaktan öte bir zorunluluk haline gelmektedir.

Savunma sanayii kuruluşlarının başarılı olabilmesi için varlık ve faydalarını zaman içinde sürdürebilmelerine imkân verecek aktif Ar-Ge birimlerine sahip olmaları gerekmektedir. Bu birimler sayesinde gelişmekte olan ülkeler, zorluk çektikleri ürün geliştirme ve teknoloji adaptasyonu konularında ilerleme sağlayabileceklerdir. Ancak Ar-Ge çalışmaları uygulamalı olarak yapıldığında son derece masraflıdır. Bu nedenle Ar-Ge çalışmalarının etkin olarak yürütülmesi için öncelikli faktör, uygulamaya yönelik faaliyetlerin desteklenmesi ve bu maksatla gerçekçi yatırımlara gidilmesidir (Ergin, 1991: 38–40).

Savunma harcamalarının teknolojik gelişmelere olumlu ve pozitif etki yaptığı araştırmacılar tarafından da kabul edilmiştir.

Chan, ihracata dayalı büyüme modeli tarafından öne sürülen teknolojik rant kavramı, savunma harcamaları bir ülkenin uluslararası ticaretteki rekabet gücünü ve endüstriyel verimlilik artışlarının azalmasına neden olacağını öne sürmüştür. Petter ve Bjerkholt'a göre ortaya çıkan teknolojik gelişmeler ve yeniliklerin askeri AR-GE'yi geliştirdiğini ortaya koymuşlardır. Reich, 1950'den sonra uzay, elektronik ve iletişim sektörlerinin savunma ile desteklenen Ar-Ge'yi olumlu etkilediğini, Brazoska ise, savunma sanayii malzemesi üretiminin üstün teknoloji gerektirdiğini, bunun ise teknolojik gelişmeye canlandırıcı ve olumlu etki yaptığını belirtmiştir. Ball, savunma harcamaları sayesinde, ülkenin endüstrileşerek teknolojik yönden geliştiğini, zaman içerisinde savunma sektöründe kazanılan bilgi ve becerinin özel sektöre aktarıldığını öne sürmüştür (Kaya,2006:112-113).

Ülkelerin mevcut sanayi alt yapısı ile yeterli ihracat yapamaması ve ihtiyaçlarının temininde büyük oranda dışa bağımlı olmasının en önemli nedenlerinden biri yetersiz Ar-Ge yatırımlarıdır. Dolayısıyla sanayileşmiş ülkelerde savunma sanayii alanındaki Ar-Ge faaliyetleri devletçe desteklenmekte ve teşvik edici önlemler alınmaktadır. Ar-Ge'nin devletçe desteklenmesinin bir sebebi de bu sektörde yapılan harcamaların çok masraflı olmasıdır.

Birçok önemli teknolojik buluş ilk önce askeri ihtiyaçlar dolayısıyla geliştirilmiş ve bu anlamda savunma sanayii teknolojik gelişmenin motor gücünü oluşturmuştur. Örneğin, “Özellikle uçak üretiminde II. Dünya Savaşı süresince sağlanan gelişmelerin daha sonra önemli teknolojik unsurlar olarak günlük hayata girmiş olduğu da bir gerçektir” (Davudoğlu,2007:40). II. Dünya Savaşı yıllarında ABD bilimsel araştırmalara ağırlık vermişti. Bu sayede sivil sektörde de kullanımda olan radar, sonar (denizaltıları saptamaya yarayan cihaz) ve 1944'te, bugünkü bilgisayarların atası olan ilk otomatik hesap makinesini geliştirmişlerdir(Tarih,2004:34).

Şimşek, savunma alanındaki Ar-Ge çalışmalarında teknolojik gelişmeye önemli katkıları olduğunu öne sürmüştür. Savunma sanayiinin gelişmesiyle hızlanacağı düşünülen Ar-Ge faaliyetlerinin ekonomiye sağlayacağı yararları şöyle sıralayabiliriz (Şimşek, 1989:193–194):

- Kaynakların daha etkin kullanımı,
- Beyin göçünün önlenmesi ve araştırmacı insan gücünden yararlanılması,
- Üretim, kalite ve standardizasyon artışlarının sağlanması,
- Yeni teknolojilerin kullanımının yaygınlaşmasıyla yeni yatırımlarla beraber mevcut kapasitenin de daha etkin kullanılması,
- Dış piyasalardaki rekabet gücü ve ihracat imkânlarının artması

Savunmaya yönelik AR-GE faaliyetleriyle elde edilen teknolojilerin tamamının ekonomik ve sosyal yapıda kullanılmaya elverişli olmadığı şeklinde değerlendirmeler de yapılmaktadır. Bunun sebebini Çınar ; “silah üretiminde kullanılan teknolojilerden bazılarının, nitelik bakımından ekonominin diğer kesimlerindeki teknolojilerden oldukça farklı olmaları nedeniyle diğer alanlarda uygulanabilme imkânları çok az ya

da hiç yoktur. Diğer taraftan, yeni geliştirilen savunma teknolojilerinin genellikle güvenlik ihtiyacı nedeniyle diğer sanayi dallarına aktarılma süresi gecikmektedir”(Çınar, 2002:60) şeklindeki sebeplere bağlamaktadır.

5.1.6. Sanayileşmeye Etkileri

Dünyadaki gelişmiş ülkelere bakıldığında, bu gelişmişliğin temelinde yatan unsurun sanayileşme olduğu görülmektedir. Bu ülkelerin endüstriyel geçmişlerine bakıldığında da savunma sanayiinin bu ülkelerin gelişmişliğinde önemli bir payının olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, I. Dünya Savaşı sonrası Hitler Almanya’sında, savunma sanayii yatırımlarıyla işgücü ve diğer atıl kaynakların harekete geçirildiği ve diğer sanayi kollarının da aktive edilerek geliştirildiği gözlenmiştir. Aynı şekilde Almanya’nın II. Dünya Savaşı sonrasında gelişmiş batı ülkelerini yakalamasında, özel kesime dayalı savunma sanayii faaliyetleri önemli rol oynamıştır (Ergin, 1991:30–31).

Savunma harcamalarının endüstrileşme ve teknolojik gelişmeye olumlu katkısının olduğu birçok araştırmacı tarafından genel kabul görmüştür. Özellikle bu harcamaların sanayileşmenin temelini oluşturan alt yapı yatırımlarını hazırladığı ve imalat sanayi üretimini arttırdığı vurgulanmaktadır.

Benoit, savunma harcamaları ile yapılan alt yapı yatırımları ve uzmanlaşan insan gücünün ülkenin endüstrileşmesinde ve modernizasyonunda etkisi olduğunu belirtmiştir. Kaldor, savunma harcamalarının yüksek endüstriyel büyümeye neden olduğunu ve demir-çelik, havacılık sanayi gibi önemli sektörlerde modernizasyon etkisinin olduğunu belirtmiştir. Smith ve Değer, savunma harcamalarında modernizasyon etkisinin teknolojiye etkisi olduğunu fakat savunma harcamalarının yatırım ve tasarruf üzerindeki olumsuz etkisinin modernizasyon etkisinden daha fazla olduğunu ileri sürmüşlerdir. Looney, İran için 1955–1972 dönemi arası yaptığı çalışmada savunma harcamaları ile yıllık üretim artışı arasında pozitif ilişki ve sanayileşme ve ekonomik büyüme arasında da pozitif bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Park, savunma harcamalarının sanayileşmenin ilk dönemlerinde olumlu etki yarattığı ve üretim artışına yol açarak sanayileşmeyi hızlandırdığını ortaya koymuştur. Petter, Bjerkholt ve Cappelen, savunma harcamalarının imalat sanayisine olumlu etki yaparken özel sektör yatırımlarını azaltarak sanayinin ilerlemesine negatif etki yarattığını ileri sürmüşlerdir (Kaya,2006:114-115).

Şimşek, silah üreten ve üretmeyen ülkeler üzerine yaptığı çalışmada savunma harcamalarında % 9'luk bir artışın yatırımları % 1 oranında bir artırdığını ve savunma üretiminde kullanılan yerli parçaların oranında zaman içerisinde meydana gelecek artışın, diğer sektörlerde de canlandırıcı etki meydana getirdiğini ileri sürmüştür (Şimşek,1994:332–334).

Savunma sanayii yatırımlarının ülke sanayine kattığı avantajları şu şekilde sıralayabiliriz (Türk, 2007:47–48):

- Ara ve yatırım malları sanayilerinin geliştirilmesine olumlu yönde katkıda bulunacaktır. Silah sistemlerinin bünyesinde irili ufaklı birçok parça vardır. Bu parçaların üretimi, imalat sanayine hem teknoloji kazandıracak ve hem de yukarıda da belirtildiği gibi ara ve yatırım malı sanayine olumlu katkılar sağlayacaktır.
- Savunma sanayii, Türkiye’de halen mevcut olmayan sanayi kollarının kurulmasını ve yan sanayinin gelişimini hızlandıracaktır. Ayrıca, silah sistemlerinin binlerce parçadan ve çok sayıda alt sistemden oluşması, bu parçaların üretimi için de çok sayıda firmaya gereksinim göstermektedir. Böylece, uyarılan her yeni sanayi kolunun ülkenin genel sanayi yapısına katılmasıyla, genel sanayileşme düzeyi yükselecektir.
- Sanayi firmalarıyla işbirliği sonucu girdi talebi artacak, bununla birlikte atıl kapasite, sürüm tıkanıklığı ile finansman güçlükleri bir nebze olsun giderilecektir.
- Savunma sanayiinin parça ve malzeme sağlanmasında, kalite ve standardizasyon bakımından çok duyarlı oluşu ve aynı zamanda yeterli kalitede malzeme tedarik edebilmek için yan sanayiye yeni teknoloji aktarması, Türkiye’nin sanayi ürünlerinin kalite ve standardizasyonlarının artmasında önemli bir rol oynayacaktır.
- Nitelikli işgücü savunma sanayiinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Böylece nitelikli işgücü yetişmesi sağlanacaktır. Üretim tesisleri ve performanslar gelişecektir.

Savunma sanayii, bu olumlu etkilerinin yanı sıra bazı olumsuz etkilere de neden olmaktadır. Bu olumsuz etkiler şunlardır:

- Yetersiz pazar imkanları nedeniyle sivil sanayide fazla kullanım alanı olmayan bazı ürünleri üreten sanayi kollarının gelişmesiyle çarpık bir sanayi yapısının oluşarak kaynak israfına yol açma ihtimali de bulunmaktadır (Hima, 1997:52).
- Savunma sanayiinin bazı alanlarında uzmanlaşan işgücünün, diğer sanayi kollarında kullanılma imkanları sınırlı ya da hiç yoktur.
- Savunma sanayii, yapısı itibariyle teknolojik eskimenin daha hızlı yaşandığı bir sanayi dalıdır. Bu yüzden silah sistemlerindeki gelişmelere ayak uydurabilmek için kaynakların artan oranda Araştırma-Geliştirme (AR-GE)'ye ayrılması gerekecektir. Bu da diğer sanayi kollarının gelişimini sınırlayacaktır.
- Bazı savunma sanayii dallarının sivil üretime dönüşüm imkanlarının sınırlı veya tamamen imkansız oluşu çok önemlidir. Çünkü dönüşüm imkanının sınırlı olduğu veya hiç olmadığı durumlarda savunma sanayii olarak inşa edilmiş binaların, kurumların ve tesis edilmiş üretim kapasitesinin kalkınma için gerektiği gibi kullanılmıyor olması kaynakların israfı gibi bir etki yaratır (Çınar, 2002:57).

Savunma sanayii yatırımları daha çok sermaye ağırlıklı yatırımlardır ve bu yatırımların büyüklüğü çoğu zaman girişimcileri korkutmaktadır. Ancak bu sektörde büyük yatırımlarda başarılı sonuçlar elde edilmesi diğer sektörlerin de büyük yatırımlara girmelerini ve risk almalarını teşvik edecektir.

Türkiye'nin savunma sanayii sektörüne ağırlık vermesinin askeri strateji sebeplerinden başka bir diğer sebebi ise; ekonomik kalkınmayı sanayileşmeye bağlamış olan Türkiye'nin, savunma sanayii sektörünün lokomotif olma özelliğinden yararlanabilmek için savunma sanayiine ağırlık vererek, bu amacını gerçekleştirme gayreti içinde olmasıdır. Bu gayretler neticesinde ise elde edilen önemli kazanımlar da mevcuttur. Örneğin TSK modernizasyonu kapsamında Türkiye FNSS ve OTOKAR firmalarının öncülüğünde zırh teknolojisi kazanmış ayrıca firmalar bu sayede ihracat yapabilme potansiyelini elde etmişlerdir.

Alt yapı yatırımları ile sanayileşmeyi hızlandıran ve imalat sanayinin artması yönünde olumlu etkileri olan savunma harcamalarının diğer yatırımları azaltması ve özel sektörün savunma sektöründen daha verimli olmasından dolayı endüstrileşmeyi yavaşlatması savunma sanayinin sanayileşmeye ola önemli etkilerindedir.

5.2. Savunma Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi

Hem ulusal ve bölgesel, hem de küresel olarak çok önemli etkilere sahip olan savunma harcama ve yatırımlarının ekonomik etkileri üzerinde önemle durulmaktadır. İktisatçıların üzerinde özellikle durdukları husus ise, savunma harcama ve yatırımları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkidir. Bu ilişkinin çok önemli ve kuvvetli olduğu kabul edilmekle birlikte, içeriği ve etkileri konusunda çok değişik sonuçlara ulaşılmıştır. Savunma hizmetlerine tahsis edilen ulusal kaynakların, ülkelerin ekonomisini olumlu ya da olumsuz etkilediği sonucuna ulaşanların yanında herhangi önemli bir etkisi olmadığı fikrini öne sürenler de mevcuttur.

Şimdi savunma harcama ve yatırımlarının ekonomik büyüme arasındaki ilişkisi üzerine çalışma yapanların elde etmiş oldukları sonuçları inceleyelim.

5.2.1. Teorik Yaklaşımlar

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında iki temel yaklaşım ortaya konmuştur. Bunlar savunma harcamalarının canlandırma ve dışsallık etkisiyle büyümeye pozitif etkisinin olduğunu ileri süren Arz Yanlı “Askeri Keynesci” Yaklaşım ile ülkelerin sahip olduğu sermaye ve mal varlıklarının yatırıma alternatif olarak savunmaya aktarılması nedeniyle, savunma harcamalarının büyümeye negatif etkisinin olduğunu savunan Talep Yanlı “Neo-Klasik Teorik” Yaklaşımıdır. Ayrıca bazı çalışmalarda da, savunma harcamalarının büyümeye etkisinin anlamlı olmadığı yani ikisi arasında bir ilişkinin olmadığı ileri sürülmüştür (Özmucur, 1995:1). Şimdi kısaca bu yaklaşımlardan bahsedelim;

5.2.1.1. Arz Yanlı (Askeri Keynesci) Yaklaşım

Askeri Keynesci Yaklaşımına göre savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi, pozitif dışsallıklara dayanarak arz yanlı faktörlerle açıklayan bir yaklaşımdır.

Bu yaklaşıma göre, daha fazla askeri harcama önemli bir çarpan etkisine sahip olabilir. Savunma harcamalarının yarattığı talep, kapasite kullanımını artırır ve çıktı düzeyini büyütür. Özellikle alt yapı, teknolojik gelişme açısından savunma harcamaları pozitif dışsal etkiye sahiptir ve tüketim yatırım ve ekonomik büyümeye doğrudan katkıda bulunmayan kaynaklardan savunma yatırımları sayesinde istifade edilir.

5.2.1.2. Talep Yanlı (Neo-Klasik Teorik) Yaklaşım

Neo-Klasik Yaklaşım ise, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini, negatif dışsallıkları temel alarak talep yanlı faktörlerle ortaya koyan bir yaklaşımdır. Savunma harcamaları kıt kaynakları, doğrudan üretime yönelik yatırımlardan uzaklaştırır ve ülkenin gelişmesini ve ekonomik büyümesini hızlandıracak faaliyetlerin ihmal edilmesine sebep olur. Savunma harcamaları belli bir düzeyde olsa dahi tüketim yatırım ve çıktılardaki azalma ve artma açısından savunma maliyetlerini değerlendirmek faydalı bir yaklaşımdır(Kaya,2006:110)

5.2.1.3. Diğer Görüşler

Literatürde, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında sanıldığı kadar önemli bir ilişkinin olmadığını ileri süren görüşler de mevcuttur.

Bunlar arasında en dikkat çeken, Mintz ve Stevenson'un çalışmalarıdır. Mintz ve Stevenson, 103 ülkenin verilerini analiz ettikleri ve ekonomik teoride oldukça ses getiren çalışmalarında, çoğu ülkede askeri olmayan harcamaların büyümeye pozitif ve önemli bir etkisinin olmasına rağmen, askeri harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin genelde önemsiz olduğu sonucuna varmışlardır (Türk,2007:53).

Sala-i Martin'in 2004 yılında yaptığı diğer bir literatür çalışmasında ise savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi açıklama etkisi üzerine bir çalışma yapılmıştır. Yaptığı çalışmada ekonomik büyümeyi etkilemesi muhtemel olan 67 değişkeni içeren çalışmasında, savunma harcamaları %2,1 payla 45. sırada yer alarak önemli bir faktör olmadığını yorumlanmıştır.

5.2.2. Literatürdeki Ampirik Çalışmalar

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen bir çok çalışma yapılmıştır.

Günümüze kadar yapılan çalışmalarda savunma harcamalarını ekonomik büyüme üzerinde negatif etkilerinin mi, yoksa pozitif etkilerinin mi daha baskın olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Fakat bu konuda yapılan çok sayıdaki araştırmaya rağmen, savunma- ekonomik büyüme ilişkisi hakkında güçlü bir yargıya varılamamış olsa da savunma harcamalarının ekonomiler üzerinde önemli etkiler meydana getirdiği bir gerçektir. Ancak bu çalışmalar da gerek kullanılan analiz yöntemleri gerek dönemsel farklılıklar gerekse konjonktürel ve ülkesel farklılıklar nedeniyle tutarlı sonuçlar elde edilememiştir.

Savunma harcamalarının ekonominin büyümesine ne yönde bir etkisi olduğu sorusuna yanıt bulmaya çalışan iktisatçıların başında Emile Benoit (1973, 1978) gelmektedir. 1973 yılında Benoit tarafından 44 az gelişmiş ülke için yapılmış ve savunma harcamalarının ekonomiyi olumsuz etkilemediği aksine olumlu bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Benoit'in çalışmasından itibaren savunma ekonomisi literatürüne, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koymayı amaçlayan oldukça fazla ampirik çalışma girmiş ve bugüne kadar yapılan çalışmalar sonucunda bu konuda tam bir görüş birliği sağlanamamıştır.

Tablo 37'de, savunma harcamaları ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen araştırmacıların, nasıl bir model kullanarak ne gibi bir sonuç elde ettiği verilmiştir.

Tablo 37. Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisini İnceleyen Araştırmalar

ARAŞTIRMACILAR	MODEL/ÖRNEK/DÖNEM	SONUÇLAR
Benoit (1973–1978)	Geleneksel model, 44 Gelişmekte Olan Ülke(GOÜ), 1950–1965	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi pozitif ve anlamlıdır.
Smith (1980)	Yatırım talebinin Keynesyen modeli, 14 OECD ülkesi, 1954–1973	Savunma harcamalarının yatırım üzerindeki etkisi negatiftir.
Değer ve Smith (1983)	Geleneksel 3 Eşanlı denklem modeli, 50 GOÜ,1965–1973	Savunma harcamalarının büyümeye doğrudan pozitif etkisi mevcut ancak dolaylı ve toplam etkisi negatiftir.
Frederiksen ve Looney (1983)	Benoit'in modeliyle kaynak bolluğu yaşayan 24 ülke ve kaynak sıkıntısı içinde olan 9 ülke	Savunma harcamaları kaynak bolluğu yaşayan ülke grubunda büyümeye pozitif etkili; kaynak sıkıntısı içindeki ülke grubunda ise negatif etkilidir.
Lim (1983)	Harrod Domar Büyüme Modeli, 54 GOÜ,1965–1973	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi negatiftir.
Faini, Annez ve Taylor (1984)	Talep yanlı geleneksel model, 69 Ülke, 1952–1970	Savunma harcamalarının genel olarak büyümeye etkisi negatiftir.
Biswas ve Ram (1986)	Geleneksel ve Feder tipi 2-sektör modelleri, 58 GOÜ, 1960–1970 ve 1970–1977	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi anlamlı değildir.
Değer (1986)	Geleneksel 3 Eşanlı denklem modeli, 50 GOÜ, 1965–1973	Savunma harcamalarının büyümeye doğrudan pozitif etkisi mevcut ancak dolaylı ve toplam etkisi negatiftir.
Joerding (1986)	Granger-nedensellik testleri, 57 GOÜ, 1962–1977	İlişkinin yönü, büyümeden savunma harcamalarına doğrudur.
Landau (1986)	Çok değişkenli geleneksel model, 65 GOÜ,1960–1980	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi küçüktür.
Lebovic ve Ishaq (1987)	Geleneksel 3 Eşanlı denklem modeli, 20 GOÜ, 1973–1982	Savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi negatiftir.
Rasler ve Thompson (1988)	Talep yanlı yatırım modeli	Savunma harcamalarının yatırım üzerindeki ters etkisiyle ilgili bazı kanıtlara rastlanmıştır.
Alexander (1990)	Feder Tipi 4 sektörlü model, 9 Gelişmiş Ülke (GÜ), 1974–1985	Büyümeye etkisi yoktur.
Ateşoğlu ve Mueller (1990)	Feder tipi 2-sektör modeli, ABD, 1949–1989	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi küçük, pozitif ve anlamlıdır.

Tablo 37'nin devamıdır.

Mintz ve Huang (1990).	Esnek yatırım modeli, ABD	Savunma harcamaları yatırımları düşürerek büyümeyi negatif etkiler.
Adams, Behrman ve Boldin (1991)	Feder tipi 3- sektör modeli, Gelişmekte Olan Ülke(GOÜ), 1974–1986	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi yoktur.
Chowdhury (1991)	Granger-nedensellik testleri, 55 GOÜ, Zaman serileri verileri	Çoğu ülkede savunma harcamaları ile büyüme arasında nedensellik yoktur.
Huang ve Mintz (1990, 1991)	Feder tipi 3- sektör modeli, ABD, 1952–1988	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi anlamlı değildir.
Scheetz (1991)	Değer tipi 3 denklemlili model, Arjantin, Şili, Paraguay, Peru, 1969–1987	Savunma harcamalarının yatırım üzerindeki etkisi negatiftir.
Stewart (1991)	Keynesyen talep modeli, GOÜ	Savunma harcamaları, büyümeye yardımcıdır. Ancak savunma dışı harcamalar daha fazla yardımcıdır.
Ward ve Diğerleri (1991)	Feder tipi 3- sektör modeli, Hindistan, 1950–1987	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi pozitifdir.
Adams, Behrman, Boldin (1991)	Feder Tipi 3-sektörlü model, GOÜ, 1974–1986	Büyümeye etkisi yoktur.
Chowdhury (1991)	Granger nedensellik testleri, 55 GOÜ, zaman serileri verileri	Çoğu ülkede savunma harcamaları ile büyüme arasında nedensellik yoktur.
Ward, Davis (1992)	Feder Tipi 3 sektörlü model, ABD, 1948–1996	Dışsallık etkisi pozitif, büyümeye net etkisi negatiftir.
Biswas (1993)	Geleneksel ve Feder Tipi 2 sektörlü modelleri, 74 GOÜ, 1981–1989	Büyümeye etkisi pozitif ve anlamlıdır.
Landau (1993)	Geleneksel büyüme modeli, 71 GOÜ, 1969–1989	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi pozitif; ancak yüksek savunma yükü halinde negatiftir.
Ram (1995)	Geleneksel ve Feder tipi 2-sektör modelleri, 71 GOÜ, 1965–1973, 1973–1980 ve 1980–1990	Geleneksel modelde savunma harcamalarının büyümeye etkisi negatiftir. Feder tipi modelde ise aralarındaki ilişki anlamsızdır.
Assery (1996)	Granger-nedensellik testi, Irak, 1950–1980	Savunma harcamaları, büyümeye yol açıyor.
Mintz, Stevenson (1995)	Feder Tipi 3 sektörlü model, 103 ülke, 1950–1985	Büyüme ile arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
Roux (1996)	Geleneksel 4 EDM, Güney Afrika, 1960–1990	Büyümeye etkisi negatiftir.
Dunne ve Vougas (1999)	VAR metodu içeren Granger-nedensellik testi, Güney Afrika, 1964–1996	Askeri yükün, ekonomik büyüme üzerinde önemli negatif etkisi vardır.

Tablo 37'nin devamıdır.

Kollias ve Makrydakıs (1999)	Granger-nedensellik testi, Yunanistan, 1955–1993	Askeri harcamalar ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi söz konusu değildir.
Dakura, Davies ve Sampath (2001)	Granger-nedensellik testi, 68 GOÜ, 1975–1995	İncelenen GOÜ'ler arasında, savunma harcamaları-büyüme nedensellik ilişkisi farklı şekillerde ortaya çıkmıştır.
Macnair (2001)	Feder Tipi Model, 10 NATO ülkesi, 1951–1985	Büyüme ile arasında anlamlı bir ilişki yoktur.
Dritsakıs (2004)	Eşbütünleşme analizi, Türkiye ve Yunanistan, 1960–2001	Her iki ülkede de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur.

Kaynak: Uçar, 2003:38, Türk 2007:63-64

Tablo 37'ye baktığımızda; araştırmacıların, üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda ortak bir düşünceyi benimseyemediklerini görmekteyiz.

Talep yanlı yaklaşımla savunma harcamalarının büyümeye etkisini inceleyen araştırmacılar (Benoit 1973; Ateşoğlu ve Mueller 1990 ve 1993; Ward ve Diğerleri 1991, Biswas 1993), savunma harcamalarının toplam talepte yarattığı artışın bir sonucu olarak ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini çalışmalarlarıyla ileri sürmüşlerdir.

Arz yanlı yaklaşımı benimseyen araştırmacılar (Smith 1980; Frederiksen ve Looney 1983; Lim 1983 Değer ve Smith 1983; Faini, Annez ve Taylor 1984; Değer 1986; Lebovic ve Ishaq 1987; Rasler ve Thompson 1988; Stewart 1991;) ise savunma harcamalarının büyümeye negatif etkide bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bu çalışmaların dışında diğer bir grup araştırmacı, (Biswas ve Ram 1986; Alexander 1990; Adams, Behrman ve Boldin 1991; Mintz ve Stevenson 1995; Macnair 2001) savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı yönünde açıklama yapmışlardır.

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar, Türkiye'de de yapılmış ve çeşitli sonuçlar ortaya konmuştur.

Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini incelemeye yönelik yapılmış çalışmalarla ilgili bilgiler Tablo 38’de özet şeklinde sunulmuştur.

Tablo 38. Türkiye’de Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisini İnceleyen Araştırmalar

ARAŞTIRMACILAR	MODEL/ÖRNEK/DÖNEM	SONUÇLAR
Benoit (1973)	Geleneksel model, Türkiye’nin de içinde bulunduğu 44 GOÜ, 1950–1965	Savunma harcamalarının büyümeye etkisi pozitif ve anlamlıdır.
Cappelen, Petter ve Bjerkholt (1984)	Karşılaştırmalı kesit analizleri, 17 OECD ülkesi, 1960-1980	Bazı Akdeniz ülkeleri hariç savunma harcamalarının büyümeye etkisi negatiftir.
Ergin (1991)	Çoklu Regresyon, 1975–1990	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitif yöndedir.
Çelik (1995)	Basit Regresyon, 1980–1995	Büyümeye etkisi güçlü pozitif, işsizliğe etkisi negatif, yatırım ve enflasyona anlamlı değildir.
Karaçay (1995)	Çoklu Regresyon, 1971–1989	Büyümeye etkisi pozitif ancak anlamlı değildir.
Özmucur (1995)	Panel Data, 1981–1991	Büyümeye etkisi negatiftir.
*Özsoy (1996)	Talep yanlı geleneksel model, Türkiye ve Yunanistan, 1950–1992	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi pozitif yöndedir.
Kollias, Makrydakı (1996)	Granger Nedensellik Analizi, 1954–1993	Büyüme ile arasında nedensellik ilişkisi yoktur.
Sezgin (1997 ve 2001)	Feder Tipi Arz Yanlı Model, 1950–1993 Değer Tipi 4 EDM, 1956–1994	Büyümeye etkisi pozitif, tasarrufa ve dış ticaret dengesine etkisi anlamlı değildir.
Sezgin (2000a)	Granger-nedensellik analizi, 1924–1996	Aralarındaki nedensellik ilişkisi büyümeden savunma harcamalarına doğrudur.
Sezgin (2000b)	Zaman Serisi Analizi	Savunma harcamalarından teçhizat harcamalarının büyümeye etkisi kısa ve uzun vadede pozitiftir.
Özsoy (2000)	Beşeri sermayeli Feder tipi model	Savunma harcamalarının büyüme üzerinde önemli bir etkisi yoktur.

Tablo 38'in devamıdır.

Dunne, Nikolaiodu ve Voguas (2001)	Granger-nedensellik analizi, Türkiye ve Yunanistan	Savunma harcamaları büyüme üzerinde negatif etkiye sahiptir.
**Uçar (2003)	Değer ve Feder Tipi Arz ve Talep Yanlı Model 1970-2001	savunma harcamaları ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu
Candar (2003)	Engle-Granger Eşbütünleşme analizi, 1950-2001	Hem uzun dönemde hem kısa dönemde savunma harcamalarının büyümeye etkisi olumludur.
Karagöl ve Palaz (2004)	Johansen ve Juselius Eşbütünleşme analizi, 1955-2000	Savunma harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
*Halıcıoğlu (2004)	Makro ekonomi teorisi ve çok değişkenli eş-bütünleşme yöntemi	Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki vardır.
Dritsakis (2004)	Eşbütünleşme analizi, Türkiye ve Yunanistan , 1960-2001	Her iki ülkede de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur.
*Yıldırım, Sezgin, Öcal (2005)	Dinamik Panel Veri Analizi Ortadoğu ülkeleri ve Türkiye 1989-1999	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi Pozitifdir.
*Erdoğan (2006)	VAR metodu 1968-2004	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi Pozitifdir.
*Kalyoncu ve Yücel (2006)	Engle-Granger Eşbütünleşme yöntemi ve Granger nedensellik analizi, Türkiye ve Yunanistan, 1956-2003	Türkiye için ekonomik büyümeden savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik bulunmamıştır.
**Türk (2007)	Johansen Eşbütünleşme 1970-2005	Uzun dönemli ve küçükte olsa pozitif bir ilişki mevcuttur
**Doruk (2008)	Eşbütünleşme analizi 1980-2006	Savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisi Pozitifdir.
*Özsoy (2008)	VAR modeli, Granger nedensellik analizi, 1933-2004	Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemli bir nedenselliği desteklemektedir.

Kaynak: Uçar, 2003:38,Türk 2007:63-64,* Görkem ve Işık,2008 ve ** Kendi buldukları.

Türkiye’de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını ve varsa ne yönde olduğunu açıklamaya yönelik çalışmalar, özellikle son yıllarda kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır.

Türkiye’de savunma harcamaları-büyüme ilişkisi basit regresyon, çoklu regresyon, Feder tipi model, Değer tipi model, talep yanlı model ve Granger Nedensellik analizi yöntemleriyle incelenmeye çalışılmıştır.

Yapılan çalışmalar sonucunda, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi nasıl ve ne şekilde etkilediği soruları hakkında bir görüş birliği oluşmamıştır.

Ergin, 1991 yılında Türkiye için 1975–1990 dönemi arası Çoklu Regrasyon Modeli uygulayarak, savunma harcamalarının büyümeye etkisinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Çelik, 1995 yılında Türkiye için 1980–1995 dönemi arası Basit Regrasyon Modeli uygulayarak, savunma harcamalarının büyümeye etkisi güçlü pozitif, işsizliğe negatif, yatırım ve enflasyona anlamlı olmadığı sonucuna varmıştır (Çelik,1999).

Karaçay, 1995 yılında Türkiye için 1971–1989 dönemi arası Talep Yanlı Model uygulayarak, savunma harcamalarının büyümemeye etkisinin pozitif ama anlamlı olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Kaya,2006:123).

Özmucur, 1995 yılında (Türkiye, İran, Irak, Suriye, Yunanistan, SSCB ve Bulgaristan) 7 ülkenin 1981–1991 yıllarına ait verilerini, 1991 sabit fiyatları ve döviz kuru ile panel data analizi ile büyüme (bağımlı değişken), savunma harcamalarının milli gelire oranı ve kişi başına milli gelir değişkenlerini kullanarak incelemiş ve savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğunu ileri sürmüştür (Özmucur,1995:9).

Makrydakı ve Kollıas, 1996 yılında Türkiye için 1954–1993 dönemi arası Granger Nedensellik Analizini uygulayarak, savunma harcamaları ile büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını ortaya koymuştur (Kaya,2006:123).

Özsoy (1996); 1950–1992 döneminde Türkiye ve Yunanistan’da savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi amprik olarak analiz etmiştir. Bu ilişki neo-

klasik büyüme modeli çerçevesinde incelenmiştir. Türkiye için iki değişken arasında pozitif bir ilişki bulunmuştur (Görkem ve Işık, 2008; 412).

Erdem'in 1997'deki çalışmasında; Türkiye'de GSMH'dan aldığı pay ile askeri harcamaların, yatırımları kısıtığını ve ödemeler dengesini olumsuz yönde etkilediğini, sonuç olarak da ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna varmıştır (Erdem, 1997:4).

Sezgin, 1997 yılında Türkiye'ye ait savunma harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisini 1950–1994 dönemi için beşeri sermayeli Feder tipi (arz yanlı) modeli kullanarak incelemiş ve savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu bulmuştur (Sezgin,2003:2).

Sezgin (2000b); Türkiye'ye ait 1924–1996 dönemini ele alarak, zaman serisi analizini kullanmış ve savunma harcamalarından teçhizat harcamalarının büyümeye etkisinin kısa ve uzun vadede pozitif ilişkisi sonucuna ulaşmıştır.

Özsoy'un 2000 yılındaki modelinde yine Türkiye'ye ait savunma harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisini incelemiş ve Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna varmıştır.

Sezgin (2000a); Granger nedensellik testini kullanarak savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkinin varlığını analiz etmişler ve büyüme üzerinde savunma harcamalarının negatif etkisi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Sezgin (2001); Türkiye'nin savunma harcamaları-büyüme ilişkisini 1956–1994 yılları için büyüme denklemi, tasarruf denklemi, dış ticaret dengesi denklemi ve savunma harcamaları denkleminde oluşan 4 denklemlilik eşanlı denklem modeli kurmuştur. Elde ettiği sonuçlara göre; Türkiye'de savunma harcamaları büyümeyi olumlu etkilerken, savunma harcamalarının tasarrufa ve dış ticaret dengesine önemli bir etkisi olmadığını tespit etmiştir (Sezgin,2001: 69–86).

Dunne, Nikolaiodu ve Voguas'ın 2001'deki Granger nedensellik analizinin uygulandığı bu çalışmada, Türkiye ve Yunanistan için aynı ilişkiyi incelemiş Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde önemli ölçüde negatif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Görkem ve Işık, 2008; 413).

Uçar, 2003 yılında Türkiye için 1970–2001 Dönemini ele alarak Değer ve Feder Tipi Arz ve Talep Yanlı Model uygulayarak, savunma harcamaları ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır (Uçar,2003).

Candar'ın 2003'deki çalışmasında; Türkiye'de 1950–2001 yılları arasında savunma harcamalarındaki artışın, büyümeye olumsuz etkide bulunduğunu iddia edenlerin aksine, Türkiye'nin ekonomik büyümesine olumsuz bir etkisinin olmadığını ileri sürmüştür. Aksine savunma harcamalarının analiz edilen zaman süresince ekonomik büyümeyi iyileştirdiği sonucu bulunmuştur (Candar, 2003:43).

Dritsakis (2004); 1960–2001 döneminde Türkiye'de ve Yunanistan'da savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Johansen Eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik analizi ile silahlanma yarışını VAR modeliyle incelemiştir. Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında eş-bütünleşik bir ilişki olmadığı kanıtlanırken, Granger nedensellik sonuçları her ülke için ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisini (ekonomik büyümeden savunma harcamalarına) göstermektedir. Her iki ülke için ekonomik büyüme ve savunma harcamaları ile iki ülkenin savunma harcamaları arasında uzun dönemli bir ilişki yoktur (Türk, 2007: 78).

Halıcıoğlu (2004), 1950–2002 dönemi için Türkiye'de ekonomik büyüme düzeyi ile savunma harcamaları arasındaki ilişkiyi yeni makro ekonomi teorisi ve çok değişkenli eş-bütünleşme yöntemi kullanarak incelemiştir. Toplam savunma harcamaları ile toplam çıktı arasında uzun dönemli pozitif bir ilişki bulmuştur (Görkem ve Işık, 2008: 412).

Karagöl ve Palaz (2004), 1955–2000 dönemi için Türkiye'de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönem ilişkinin tespiti için Johansen ve Juselius eşbütünleşme testini kullandığı çalışmasında, savunma harcamalarından büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur(Türk,2007:70)

Yıldırım, Sezgin, Öcal (2005), dinamik panel veri analizini kullanarak 1989–1999 dönemi için Türkiye'nin de içinde yer aldığı Ortadoğu ülkeleri için yaptıkları çalışmalarında savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi arttırdığını tespit etmişlerdir (Görkem ve Işık, 2008:412).

Erdoğdu (2006), 1968–2004 döneminde Türkiye’de politik istikrar, savunma harcamaları ve büyüme arasındaki ilişkileri VAR modeliyle analiz etmiştir. Sonuçlar, GSYİH’nin büyüme oranı üzerinde savunma harcamalarının pozitif etkisi olduğunu ileri sürmüştür (Görkem ve Işık, 2008; 412–413).

Kalyoncu ve Yücel’in 2006, 1956–2003 döneminde Türkiye ve Yunanistan’ın savunma harcamaları ile GSYİH arasındaki ilişkiyi Engle-Granger Eşbütünleşme yöntemi ve Granger nedensellik analizi ile inceledikleri çalışmalarında, Türkiye için ekonomik büyümeden savunma harcamalarına tek yönlü nedensellik bulunmamıştır (Görkem ve Işık, 2008;414).

Türk (2007); Türkiye’de savunma harcamalarının GSMH içindeki oranı ile reel milli gelir arasındaki ilişkiyi ortaya koymak maksadıyla oluşturduğu ve Johansen Eşbütünleşme analizini kullanıldığı modelden elde ettiği sonuçlara göre; bu iki değişken arasında uzun dönemli ve küçükte olsa pozitif bir ilişki mevcuttur (Türk,2007:72–75).

Özsoy (2008); 6 değişkenli bir VAR modeli kullanılmıştır. 1933–2004 dönemindeki verileri etki tepki fonksiyonları ve Granger nedensellik analizi kullanarak Türkiye için analiz etmiştir. Sonuç savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında kısa dönemli bir nedenselliği desteklemektedir (Görkem ve Işık, 2008:414).

Görüldüğü gibi, savunma harcamaları ile büyüme arasındaki ilişki konusunda Türkiye’de de tatmin edici ortak bir teorik yapı oluşturulamamıştır.

Savunma harcamalarının büyümeye etkisinin ne şekilde olduğunu araştıran çalışmaların sonuçlarındaki bu bölünmüşlüğe neden olarak, model için seçilmiş ülkelerin gelişmiş, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere olması; ampirik analizin türü; model ve teorik altyapı farklılıkları vs. etkenler gösterilmektedir (Candar, 2003:18).

Bazı çalışmalar ise, savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin kısa ve uzun dönemde değişebileceğini belirtmektedirler. Mesela Bobin’e göre savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi, kısa dönemde sıfır hatta negatif olabilirken, uzun dönemde pozitif olabilmektedir (Looney,1994: 22).

Sonuç olarak bu ilişkiyi inceleyen literatüre bakıldığında, yapılan ekonometrik uygulamalar ülkeden ülkeye, ele alınan döneme ve uygulanan ekonometrik yönteme göre farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ancak genel itibariyle yapılan çalışmaların büyük bir kısmında, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

5.3. Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi Üzerine Bir Uygulama

5.3.1. Model ve Veri Seti

Çalışmanın temel amacı, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmek ve olası ilişkinin yönünü ortaya koymaktır.

Çalışmamızda savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi 2 ayrı dönem için ayrı ayrı yapılacak regresyon ile araştırılacaktır. Ele alacağımız ilk dönem Türkiye’nin özellikle iki kutuplu dünya düzeni içerisinde batı blok ülkelerinin yanında bulunduğu, savunma ürünlerini yine bu ülkelere askeri yardım ya da dış alım yoluyla gerçekleştirdiği 1950–1974 yılları arası dönemi kapsamaktadır. Diğer dönem ise 1974 Kıbrıs Barış Harekatı neticesinde başta ABD ve diğer batı bloğundaki müttefik ülkelerin Türkiye’ye silah ambargosu uyguladığı dönemle başlayıp ve dolayısıyla Türk Savunma Sanayiinin alt yapısının sağlanmaya başlandığı bu yıllardan günümüze kadar olan dönemi kapsamaktadır (1974–2008).

Kurduğumuz model aşağıda gösterildiği gibi oluşturulmuştur.

$$LY = \beta_0 + \beta_1 LSH + \beta_2 LKH + \beta_3 LX + \mu_t \quad (1)$$

Modelde yer alan LY değişkeni reel GSMH serisinin doğal logaritmasını, LSH değişkeni reel savunma harcamalarının doğal logaritmasını, LKH savunma harcamaları haricindeki kamu harcamalarının reelleştirilmiş doğal logaritmasını ve LX ise reel ihracat rakamlarının doğal logaritmasını ifade etmektedir. β_0 , β_1 , β_2 ve β_3 modelde tahmin edilecek parametreleri μ_t modelin hata terimini göstermektedir. Logaritmaları alınmış seriler daha kolay durağan hale geldiği için serilerin logaritmaları alınarak testlere dâhil edilmiştir.

1950–2008 dönemine ait savunma harcaması verileri, NATO'nun her yıl yayınladığı savunma harcamaları verilerinden derlenmiştir. Modelde cari savunma harcama verileri, GSMH deflatörü kullanılarak reel hale getirilmiştir. GSMH, savunma harcamaları haricindeki kamu harcamaları ve ihracat rakamları ise, Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) resmi internet sitesinden alınmıştır. Yine bu her üç değişkende 1987 yılı deflatörü kullanılarak reel hale getirilmiştir.

5.3.2. Modele Uygulanacak Testler

5.3.2.1. Durağanlık Kavramı ve Birim Kök Testi

Zaman serisi modellerinde, gerçek dünyanın nedensellik ilişkileri hakkında yapısal bilginin olmadığı bir durumda, bir değişkenin öngörüsü yapılmaktadır. Zaman serilerinin en önemli yönlerinden biri, bu serilerin durağan ya da durağan olmamalarıdır.

Ekonometrik modellerde anlamlı ilişkilerin elde edilebilmesi için eldeki değişkenlere ait serilerin durağan seriler olması gerekmektedir. Yani durağanlık, bir zaman serisi modeli açısından olmazsa olmaz bir önkoşuldur. Bir serinin uzun dönemde sahip olduğu özellik, bir önceki dönemde değişkenin aldığı değerinin, bu dönemi ne şekilde etkilediğinin belirlenmesiyle ortaya çıkartılabilir. Bu nedenle, serinin nasıl bir süreçten geldiğini anlamak için, serinin her dönemde aldığı değer daha önceki dönemdeki değerleriyle regresyonun bulunması gerekmektedir. Bunun için değişik yöntemler geliştirilmiş olmakla birlikte, ekonometride birim kök analizi olarak bilinen yöntemle, serilerin durağan olup olmadıkları belirlenebilmektedir (Tarı, 1999:368).

Bir zaman serisi, ortalamasıyla varyansı zaman içinde değişmiyor ve iki dönem arasındaki ortak varyansı bu ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı ise durağandır (Gujarati, 2003). Durağan olmayan serilerin varyansı ve ortalaması zaman içinde değişmektedir ve zaman sonsuza gittikçe varyans da sonsuza gitmektedir.

Makroekonomik zaman serileri genellikle durağan değildir. Bu özelliğe sahip olan seriler birinci veya ikinci farkları ya da logaritmaları alınarak durağan hale getirilmektedir.

Durağanlığın saptanabilmesi için kullanılan pek çok test bulunmaktadır. Bu çalışmada değişkenlere ait verilerin durağanlığı Genişletilmiş Dickey-Fuller birim kök testi (ADF) kullanılarak test edilecektir.

Dickey-Fuller (DF) testi, hata terimlerinin otokorelasyon içermesi halinde kullanılamamaktadır. Zaman serisinin gecikmeli değerleri kullanılarak hata terimindeki otokorelasyon ortadan kaldırılabilir. Dickey-Fuller bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini, bağımsız değişken olarak modele dahil eden yeni bir test geliştirmiştir. Bu test Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testidir. ADF testi DF denklemlerine bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin ilave edilmesiyle yapılmaktadır.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \sum_{i=1}^m a_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Burada ΔY_t , durağan olup olmadığı test edilen değişkenin birinci farkını, t genel eğilim değişkenini, ΔY_{t-i} ise gecikmeli fark terimlerini ifade etmektedir. Denklemden $\delta = 0$ olup olmadığı test edilmektedir. Boş hipotez $\delta = 0$ dır. Yani Y_t serisi birim kök içermektedir. Boş hipotez reddedilirse serinin durağan olduğu, kabul edilirse serinin durağan olmadığı sonucuna varılmaktadır.

5.3.2.2.Eşbütünleşme Testi

Son zamanlarda yapılan zaman serilerine ait ekonometrik çalışmalarda “eşbütünleşme” adı verilen teknik ile durağan olmayan değişkenler ile ilgili sorun aşılmıştır. Eşbütünleşme ile ilgili çalışmalar Engle-Granger’in (1987) makalesi ile başlamıştır. Bu makaleden sonra düzeyde durağan olmayan zaman serilerinin doğrusal bileşimlerinin durağan olup olmadığı test edilebilir ve uzun dönemli denge ilişkileri araştırılabilir hale gelmiştir. En basit anlamda eşbütünleşme, iki serinin birlikte hareket edip etmediklerinin istatistiksel olarak araştırılmasıdır.

Durağan olmayan serilerde durağanlığı sağlamak için, serilerin birinci, ikinci, üçüncü, vd. farkları; logaritmaları, logaritmalarının birinci farkları gibi işlemler yapılmaktadır. Ancak farklarının alınması, sadece değişkenin geçmiş dönemlerde maruz kaldığı kalıcı şokların etkisini yok etmekle kalmayıp, aynı zamanda dönemler arasında, bu şoklar

dışında var olabilecek, uzun dönemli ilişkilerin de ortadan kalkmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, bu şekilde durağanlaştırılmış seriler arasında bulunacak bir regresyon ise, uzun döneme ait tüm bilginin de yok edilmesi nedeniyle, bir uzun dönem ilişkisi vermeyecektir.

İşte, eşbütünleşme analizi iktisadi değişkenlere ait durağan olmasalar bile, bu serilerin durağan bir doğrusal kombinasyonunun var olabileceğini ve eğer varsa bunun ekonometrik olarak belirlenebileceğini ileri sürmektedir. Başka bir ifade ile sistemdeki her değişken kendilerini ayrı ayrı etkileyen her biri kendine özgü dışsal, kalıcı şoklara değil, bunları beraberce etkileyen ortak stokastik trendlere sahip olmalarıdır. Durağan olmayan iki zaman serisi aynı dereceden entegre iseler, bu durumda iki seri arasında bir ko-entegrasyon olabilir ve aralarındaki regresyon yanıltıcı olmaz. İki serinin aynı dereceden entegre olması ikisindeki trendin birbirini götürmesi ve trend faktöründen arındırılmış bir ilişkinin bulunmasını sağlar (Tarı, 1999:370).

Ancak gerek Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen Engle-Granger Eşbütünleşme testi, gerekse daha sonra Johansen (1988), Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilen Johansen Eşbütünleşme testi, ele alınan tüm serilerin düzeyde durağan olmamasını ve aynı derecede farkı alındığında durağan hale gelmelerini gerektirmektedir.

Eşbütünleşme analizimizde, Johansen ve Juselius tarafından geliştirilen, maksimum olabilirlik yöntemi ile tahmin edilmesine imkân veren çok değişkenli eşbütünleşme tekniği kullanılmıştır. Johansen eşbütünleşme testi, durağan olmayan serilerin farkları ile seviyelerini içeren VAR tahmininden oluşur. Bu teknik, çeşitli hipotezlerin sınanmasına olanak vermesi ve daha geniş uygulama alanına sahip olması sebebiyle diğer yöntemlere göre daha kullanışlıdır.

Düzeyde durağan olmayan iki seri (X, Y) için Z, X ve Y serilerini içeren tek vektör ise Johansen-Juselius tahmini açısından VAR modelinin şu şekilde olması gerekir:

$$\Delta Y_t = \Gamma_1 \Delta X_{t-1} + \dots + \Gamma_{k-1} \Delta Y_{t-k+1} - \Pi Y_{t-k} + \varepsilon_t \quad (3)$$

Burada, $\Gamma_i = I - \Pi_1 + \dots + \Pi_i$, $(i = 1, 2, \dots, k-1)$, $\Pi = I - \Pi_1 - \dots - \Pi_k$

Π matrisi değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiler hakkında bilgi vermektedir. Π matrisinin rankının sıfır olması Y vektörünü oluşturan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olmadığını gösterir. Aksi takdirde yani Π matrisinin rankının bir olması Y vektörünü oluşturan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin olduğunu gösterir. Π matrisinin rankının birden büyük olması halinde ise seriler arasında birden fazla eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir.

Çalışmamızda uzun dönem ilişkisini belirlemek amacıyla Johansen eşbütünleşme tekniği kullanılmıştır. Johansen sürecinde eşbütünleşik vektör sayılarının tahmini, İz (Trace) istatistiği ve Maksimum Özdeğer (Max Eigenvalue) istatistiği yardımıyla yapılmaktadır.

5.3.2.3. Nedensellik Analizi

Seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Granger (1969) tarafından geliştirilen nedensellik testi ile sınanmaya başlanmıştır. Standart Granger nedensellik testi, iki (veya daha fazla) değişken arasında nedensellik ilişkisinin varlığının belirlenmesinde genel bir yaklaşımdır.

Nedensellik testinin kullanılmaya başlandığı dönemlerde durağanlık kavramı önemli olmadığından tüm seriler düzey halleriyle modellenmişlerdir. Daha sonra serilerin durağanlık düzeyleri incelendiğinde birçok makroekonomik serinin düzeyde durağan olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu soruna çözüm olarak Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilen hata düzeltme modeli (VEC-Vector Error Correction Model) nedensellik sınamalarında yaygın olarak uygulanmaya başlamıştır. Düzeyde durağan olmayan ancak aynı derecede farkı alındığında durağan hale gelen seriler arasında eşbütünleşme olması durumunda, geliştirilen bu yöntem ile nedensellik sınaması yapılabilmektedir.

Çalışmada söz konusu test, Granger nedensellik testi kullanılarak yapılacaktır. Granger nedensellik testine göre X ve Y değişkenleri $I(1)$ ve eşbütünleşik değişken olsunlar. Bu durumda standart F-testi ile nedensellik ilişkisi test edilebilir. Granger nedensellik testi, aşağıdaki regresyonların tahminini içermektedir.

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \beta_i X_{t-i} + \sum_{i=1}^n \alpha_i Y_{t-i} + \varepsilon_i \quad (4)$$

$$X_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \alpha_i Y_{t-i} + \sum_{i=1}^n \beta_i Y_{t-i} + \varepsilon_i \quad (5)$$

Burada test edilen hipotez örneğin; X'ten Y'ye doğru nedensellik ilişkisi için;

$$H_0 : \sum \beta_i = 0 \quad (X'den Y'ye nedensellik yoktur)$$

$$H_0 : \sum \beta_i \neq 0 \quad (X'den Y'ye nedensellik vardır)$$

şeklindedir.

5.3.3. Ampirik Sonuçlar

5.3.3.1. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Genişletilmiş Dickey Fuller testi bir zaman serisinin birim kök içerip içermediğini öğrenmek amaçlı yapılan ve standart Dickey Fuller testine ek olarak daha geniş kapsamlı olup serinin birinci dereceden öte daha yüksek derecelerde otoregresif modellenmesini sağlar. Her türlü DF testinde boş hipotez birim kökün varlığını ve alternatif hipotez ise birim kökün olmadığını belirtir. Eğer ADF test istatistiği kritik veriden büyükse boş hipotezi kabul edebiliriz ve birim kökün varlığından bahsedebiliriz. Eğer ADF test istatistiği kritik veriden küçük ise o zaman boş hipotezi reddederiz ve birim kök yoktur diyebiliriz.

Çalışmamızda ilk önce modelde yer alan değişkenlerin durağanlık düzeylerini belirlemek için ADF birim kök testleri yapıлып çıkan sonuçlar Tablo 39'da gösterilmiştir.

Tablo 39. Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Testi Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği
LY	-1.300.742
LSH	-1.298.773
LKH	0.068802
LX	0.246343

ADF Kritik Değerler; %1 -3.5478; % 5 -2.9127; %10 -2.5937

Dört değişkenin de test istatistikleri her seviye güven aralığında kritik verilerden büyük olduğu için boş hipotezi reddedemeyiz ve birim kökün her dört değişken için de varlığından bahsedebiliriz. Sonuç olarak, dört zaman serisi için de şunu söyleyebiliriz; değişkenin t periyodundaki değeri, $t-1$ periyodundaki değeriyle birebir bağlantılıdır ve seride bir trendin varlığı söz konusudur. Aynı zamanda çıkan sonuç 4 serinin de durağanlık problemini göstermektedir.

Kısacası Tablo 39'daki sonuçlara göre milli gelir, savunma harcamaları, savunma dışı diğer kamu harcamaları ve ihracat serileri yani tüm değişkenlerimizin düzeyde durağan olmadığı tespit edilmiştir.

Genişletilmiş Dickey Fuller testi birim kökün varlığını tespit ettiği takdirde değişkenlerin birinci farklarının durağanlıklarına bakılır. Birinci farkları incelemekteki amaç değişkenlerin durağanlık göstermeden regresyonda kullanılabilir bir şekilde değiştirilmesidir. Dolayısıyla zaman serisinin (Z) durağanlığa erişinceye kadar farklarını ($\Delta=Z_t-Z_{t-1}$) alırız.

Verilerin kendisi durağan olmadığı için birinci farklarını alarak tekrar durağanlık testini yaptığımızda aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 40. Birinci Fark İçin Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) Test Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği
Y	-5.232.975
LSH	-5.992.921
LKH	-6.722.769
LX	-5.469.708

ADF Kritik Değerler;%1 -3.5501 ; % 5 -2.9137; % 10 -2.5942

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi her dört değişken için de test istatistiği, her seviye kritik değerden düşük olduğundan boş hipotezi reddedebiliriz. Yani her dört değişken için birinci fark alındığında seriler durağan hale gelmiştir. Sonuç olarak, her değişken birinci farkları durağanlık göstermediğinden dolayı regresyonda kullandığımız şekliyle sağlıklı sonuçlar verecektir.

Bu sonuçlara göre seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisini Johansen eşbütünleşme testi ile araştırabilmek için gerekli durağanlık şartları sağlanmıştır.

5.3.3.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Johansen eşbütünleşme testi zaman serileri arasında ortak bir trendin var olup olmadığını test eder. Johansen testini uygularken önemli noktalardan biri serilerin hangi gecikme derecesine kadar test edileceğidir.

Johansen eşbütünleşme testinde öncelikle kullanılan VAR modelinde değişkenlerin gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Bu çalışmada gecikme uzunluğu için Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinden yararlanılmış ve her iki kritere göre de modelin gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiştir. Tablo 41’de Johansen eşbütünleşme testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 41. Johansen Eşbütünleşme Test Sonuçları

Vektör Sayıları	İz İstatistiği	95%	Max. Özdeğer İstatistiği	95%
$r=0$	53.02441	15.41	30.98159	14.07
$r \leq 1$	22.04282	3.76	22.04282	3.76

Normalize edilmiş kointegrasyon denklemi: $LY= 1.020895 LSH$ dır.

Bu denklem uzun vadede milli gelir ile savunma harcamaları arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir.

5.3.3.3. Granger Nedensellik Analizi

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında yapılan araştırmalarda pek çok Granger nedensellik analizi yapılmıştır. Genel kanı savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik olması olsa da bazı araştırmalar ekonomik büyümenin savunma harcamalardaki artıştan daha önce gözlemlendiğini, diğer araştırmalar da arada bir nedensellik olmadığını göstermiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunması, değişkenlerin kısa dönemdeki hareketlerinin hata düzeltme modeli çerçevesinde ele alınabileceğini göstermektedir. Yaptığımız çalışmada savunma harcamaları ve

ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olup olmadığına Tablo 42'den bakacağız.

Tablo 42. Granger Nedensellik Testi Sonucu

Sıfır Hipotez	F Değeri	Olasılık Değeri
X Y'nin nedeni değildir	2.33843	0.10674
Y X'in nedeni değildir	0.34037	0.71311

Tablo 42'de X değişkeni savunma harcamalarını Y değişkeni de milli gelir verisini göstermektedir. Yapılan Granger Nedensellik testi sonuçlarına göre ekonomik büyümeden savunma harcamalarına yönelik bir nedensellik yokken savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

5.3.4. Türkiye'de Savunma Harcamalarının Ekonomik Büyümeye Etkisi

Türkiye'de savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi nasıl etkilediğini belirleyebilmek amacıyla en küçük kareler yöntemiyle regresyon analizi yapılmıştır.

Kurulan regresyon modeli şu şekildedir:

$$LY = \beta_0 + \beta_1 LSH + \beta_2 LKH + \beta_3 LX + \mu_t$$

Savunma harcamaları değişkenimiz dışındaki İhracat ve savunma harcamaları harici kamu harcamaları değişkenlerimizi ayrı olarak değerlendirmeyeceğimizden aşağıdaki başlıklarda oluşturulan tablolarda gösterilmeyecektir.

5.3.4.1. 1950–2008 Dönemi Regresyon Analizi

1950–2008 dönemine ait verileri aşağıdaki modele tatbik ettiğimizde Tablo 43'deki sonuçlar elde edilmektedir.

Tablo 43. Model Sonucu (1951–2008)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
Sabit	0.046066	0.006882	6.693.726	0.0000
LSH	0.046788	0.057788	0.809650	0.4217

R^2 : 0.034313, Düzeltilmiş R^2 : -0.0019336, Durbin-Watson istatistiği: 2.088373

1950–2008 dönemi regresyonuna baktığımızda Tablo 43’de görüldüğü gibi savunma harcamalarının p değeri %1, %5 ve %10 gibi kritik güven aralığı sınırlarından yüksek çıkmıştır (0.42). Bunun yanı sıra, regresyondaki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni ne oranda tanımladığına dair bize bilgi veren R-kare değeri %3.43 olarak oldukça düşüktür. Ayrıca regresyonun Durbin Watson istatistiği bize hata teriminin bir otokorelasyon problemi olduğunu belirtmektedir. Toplam veri sayısı 58 ve değişken sayısı 4 iken Durbin Watson kritik değer aralığı 1.44 ve 1.73 arasındadır. Durbin Watson istatistiği 2.088 ile bu aralığın dışında ve üstünde kaldığından otokorelasyon olabileceğini düşünebiliriz.

Öncelikle savunma harcamalarının GSMH ile ilişkisine bakacak olursak çıkan parametrenin pozitif ve 0.046 olduğunu görebiliriz. Savunma harcamalarındaki %1 lik bir artış, GSMH için %0.046’lık bir artışı işaret etmektedir.

5.3.4.2. 1951–1974 Dönemi Regresyon Analizi

1951–1974 dönemine ait verileri modele tatbik ettiğimizde Tablo 44’deki sonuçlar elde edilmektedir.

Tablo 44. Model Sonucu (1951–1974)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
Sabit	0.061308	0.009354	6.554.499	0.0000
LSH	-0.120927	0.133385	-0.906600	0.3754

$R^2 = 0.042428$, **Düzeltilmiş $R^2 = -0.101207$** , **Durbin-Watson istatistiği = 1.874885**

Parametrelere bakacak olursak savunma harcamaları parametresi 1951–1974 arası için önceki regresyonun aksine negatif 0.12 değerindedir. Savunma harcamalarındaki %1’ lik bir artış, GSMH için %0.12’lik bir düşüşü işaret etmektedir. Tüm dönemleri incelediğimiz ilk regresyonun aksine, bu çalışmada parametrenin negatif çıkması 1950 sonrası dönemde savunma harcamalarının Türkiye ekonomisine katkılarının negatif yönde olduğunu göstermektedir.

5.3.4.3. 1975–2008 Dönemi Regresyon Analizi

1975–2008 dönemine ait verileri modele tatbik ettiğimizde Tablo 45’deki sonuçlar elde edilmektedir.

Tablo 45. Model Sonucu (1975–2008)

Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Prob.
Sabit	0.039705	0.011085	3.581789	0.0012
LSH	0.060149	0.069306	0.867879	0.3923

R^2 : 0.072128, **Düzeltilmiş R^2** : -0.0020659, **Durbin-Watson istatistiği**: 2.202405

1974 Kıbrıs Harekatı sonrası dönem için yapılan çalışmayla görüyoruz ki savunma harcamaları 1950–2008 dönemi regresyonuna benzer şekilde yine pozitif bir değer almıştır. Savunma harcamalarındaki %1’lik bir artış, GSMH için %0.06’lık bir artışı işaret etmektedir. Bu noktada, 1950–2008 dönemi analizinin, 1974 ve sonrası dönem ile benzer sonuçlar çıkardığını ve 1974 sonrası verilerin daha güçlü bir etkileşim içinde olduğunu savunabiliriz.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'nin askeri harcamaları da özellikle 1970 yılından itibaren sürekli artmıştır. Savunma harcamaları, Türkiye bütçesi içinde devamlı önemli bir paya sahip olmuş ve bu pay yıllar itibariyle genellikle artan bir trend izlemiştir. Bu trendin devamlı artması tabii ki birçok faktöre bağlı bulunmaktadır. Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik konumunun önemi bu faktörlerin en başında yer almaktadır. Günümüzde çatışmaların öbeği olan Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya üçgeninin ortasında yer alan Türkiye, bu stratejik konumu nedeniyle askeri harcamalarını kısamamaktadır. Savunma harcamalarının sürekli artmasına neden olan diğer önemli faktörler ise küreselleşme, uygulanan askeri ambargolar, yaşanan ekonomik ve siyasal istikrarsızlıkların getirdiği sorunlar ve komşu ülkeler ile yaşanan problemlerdir. Ayrıca, Türkiye'nin sayısal olarak Avrupa'da en büyük, NATO'da ise ABD'den sonra ikinci en büyük orduya sahip olması da savunma harcamalarının yüksek olmasının diğer bir nedenidir.

Türkiye'nin maruz kaldığı tehditler, yüksek teknoloji gerektiren silah ve savunma sistemlerine sahip olmayı gerektirmektedir. Türkiye'nin savunma harcamaları özellikle 1975 ve 1976 yıllarında önceki yıllara göre oldukça yüksek bir düzeyde gerçekleşmiştir. TSK'nın ana sistem bazındaki ihtiyaçlarının önemli bir bölümünü yurt dışından temin eden Türkiye'nin savunma harcamalarındaki bu artışta, 1974 yılındaki Kıbrıs Harekatı'nda ABD'nin Türkiye'ye uyguladığı silah ambargosunun ve bunun sonrasında ülke için milli bir savunma sanayiinin çok gerekli olduğu kanaatinin yaygınlaşmasının etkili olduğunu söyleyebiliriz. Bu kapsamda Türkiye'deki savunma harcamalarına bakıldığında 1980'li yılların savunma harcamaları açısından devamlı artış gösterdiği yıllardır. Bunun nedeni ise 1980'lerin başında TSK'nın Modernizasyonu Programının yürürlüğe girmesidir. Bu program ile birlikte Türkiye'de savunma sanayii alanında önemli yatırımlar yapılmaya başlanmıştır.

Savunma harcamaları ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre farklı özellikler taşımaktadır. Gelişmiş ülkelerde savunma harcamaları uzun vadeli bir bakışla, ekonomik yönü de dahil olarak çok yönlü değerlendirildiği halde gelişmekte olan ülkelerde ekonomik değerlendirmeler gereği gibi yapılamamakta, daha ziyade güvenlik ihtiyacı ve tehdit altında olma duygusu, savunma bütçesinin belirleyicisi olmaktadır. Ekonomik açıdan yapılan incelemelerde, savunma sanayinin dünyada önemli bir ekonomik faaliyet

olduğu, savunma sanayi ürünleri ihracatında ilk sıraları gelişmiş ülkelerin, ithalatta ise genellikle gelişmekte olan ülkelerin aldığı ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin savunma alanındaki dışa bağımlılığı, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisinde en büyük sorunlardan biri olarak dikkat çekmektedir. Savunma sanayii alanında son yıllarda yapılan teknolojik yatırımlar sayesinde bu alanda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Savunma sanayii alanında faaliyet gösteren kuruluşlar Ar-Ge harcamaları için önemli kaynaklar ayırmaya ve bunun karşılığında uçak, tank vb. askeri araçları üretmeye başlamışlardır. Ancak Türk Savunma Sanayii hala istenilen düzeylerde değildir. Türkiye'de savunma sanayiinin halihazırda tespit edilen zayıf yönleri şunlardır:

- Kritik malzeme üretim yeteneğinin hala yetersiz olması,
- Hem SSM' lığı hem de MSB' lığı tedarik teşkilatlarında savunma sanayiinde ihtiyacı karşılayacak oranda yetişmiş eleman bulunmaması, uzmanlaşmanın eksikliği,
- Özellikle kamu ağırlıklı yapılanmış olan savunma sanayiindeki aşırı istihdam fakat düşük verimliliğe sahip olması,
- Dünya pazarında Türk Savunma Sanayiinin mevcut potansiyelinin ve satış gelirlerinin rekabet edemeyecek oranda düşük olması, rekabet gücü yüksek firma sayımızın az olması,
- Her proje için yeni bir şirket kurulması modelinin, zaten küçük olan sektörü çok sayıda şirkete bölerek, her bir şirketin yurt içi ve yurt dışı pazarda etkisiz hale getirmesi,
- Sektörde seri üretime yönelik gereksinimin düşük olmasının, maliyetleri minimize edecek yönde yüksek teknoloji üretilen hatlarına sahip nitelikli alt yüklenici bulmakta yaşanan sıkıntıları arttırması,
- Türk Savunma Sanayii firmalarının iç piyasaya yönelik yapılanmaları ve ihracat düşüklüğü,

- Türkiye’de yüksek maliyetleri karşılayacak sermaye birikimi ve finansal altyapının yetersizliği,
- Teknolojik yenilik ve tasarım yeteneğini sağlayacak olgulardan kurumlar arası (üniversite-sanayi-devlet) eşgüdüm ve iş birliğinin hala zayıf olması.

Türk Savunma Sanayiinin eksiklikleri ve zayıf yönleri özellikle son yıllarda tespit edilmiş ve bu eksikliklerin giderilmesi maksadıyla alınan bazı tedbirlerle bu sektörde mühim gelişmeler gerçekleşmeye başlamıştır.

Savunma sanayiimizin mevcut potansiyeli ve eksikliklerinin giderilmesi maksadıyla yapılan çalışmalar neticesinde görülen gelişmeler aşağıda sunulmuştur:

- Özgün ürün, tasarım ve geliştirme çalışmalarına öncelik verilmeye başlanmış ve bu doğrultuda, imalat teknolojilerine yapılan yatırımlar ile tasarım ve teknoloji üretken yapının gelişimine önemli bir temel oluşturulmuş,
- Sektörde, yazılım, elektronik, roket, füze, bir kısım hava ve deniz platformları, otomotiv ve zırhlı araç alanlarında tasarım kabiliyeti oluşturulmuş,
- Türkiye genelinde ve savunma sanayiinde teknolojik ve özgün tasarım yeteneğine sahip olma maksatlı Ar-Ge bilinci oluşturulmuş ve 2005 yılından itibaren Ar-Ge fonunun önemli ölçüde arttırılmış,
- TSK’nin ana sistem bazında ihtiyaçlarının azami yerli katkı ile temin edilmesi çabaları ile savunma sanayiinin gelişimine destek ve öncülük edilmeye başlanmış,
- Savunma sanayiinin ihtiyaç duyacağı birçok alanda Kobi’ler faaliyet göstermeye başlamış,
- Savunma alanına yönelik yapılan yatırımların ve savunma sanayii gelirlerinin göreceli olarak devamlı artış göstermesi,
- Teknoparklar, üniversite-sanayi ortak araştırma merkezleri, belli sektörlerde özgün ürün ve üretim teknolojileri geliştirme altyapısına sahip firmaların sanayi işbirliği bilincinin artmaya başlamasıdır.

Çalışmamızın asıl amacı olan savunma harcamalarının GSMH üzerindeki etkisi ve dolayısıyla ekonomik büyümeyle olan ilişkisi incelenmiştir. Kurduğumuz modelde savunma harcamalarının yanı sıra savunma dışı kamu harcamaları ve ihracat diğer değişkenleri oluşturmuştur. Zaman serilerinde sıkça görülen birim kök problemini düzeltmek ve daha sağlıklı sonuçlar almak için veriler logaritmik olarak birinci farkları ile regresyonda kullanılmıştır. Yapılan genişletilmiş Dickey-Fuller testi de logaritmik olarak serinin durağanlık problemi barındırdığı, fakat bu problemin birinci farklar alındığında düzeldiğini göstermiştir.

Serilerin birlikte hareket edip etmediklerini belirlemek için yapılan Johansen eşbütünleşme testi sonuçlarına göre, hem iz istatistiği hem de maksimum özdeğer istatistiği bir adet eşbütünleşme vektörü tespit etmiştir. Türkiye’de savunma harcamalarının GSMH arasındaki ilişkiyi ortaya koymak maksadıyla oluşturulan ve Johansen Eşbütünleşme analizinin kullanıldığı ekonometrik modelden elde edilen sonuçlara göre; savunma harcamaları ile GSMH serileri uzun dönemde birlikte hareket etmektedirler. Normalize edilmiş denkleme göre de aralarındaki ilişki pozitifdir.

Tespit edilen ampirik bulgulara göre 1950–2008 yılları arasında Türkiye’de savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi bulunmuştur.

1950–1974 ve 1974–2008 dönemlerine ayrı ayrı baktığımızda savunma harcamalarının ekonomik büyümeye olan etki yönünün farklılık gösterdiğini görüyoruz. 1974 öncesi savunma harcamaları ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilerken 1974 sonrası pozitif yönde etkilemiştir. Bu sonucun sebebi, 1974 ambargo sonrası savunma sanayii sektörüne gerekli önemin verilerek dışa bağımlılığın azalmaya başlaması ve daha önemlisi ise uzun bir dönem Türkiye ekonomisinin dışarı kapalı olması ve kapalı ekonomilerde savunma harcamalarının ekonomik aktiviteye katkısının daha fazla olması olabilir.

1950 den itibaren tüm verilere beraber bakıldığında çıkan sonucun 1974 sonrası döneme benzerlik gösterdiği söylenebilir. Bu durum da bize 1974 sonrası ekonomik büyüme ile savunma harcamaları arasındaki ilişkinin, 1974 öncesine göre daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin kendi askeri teçhizatlarını üretmesi ve bunun yanında diğer ülkelere ihraç edebilecek düzeylere ulaşabilmesi ekonomik büyüme üzerinde de olumlu bir etki yaratacaktır. Bu sonuçlarla Türkiye'ye baktığımızda, uluslar arası alanda çıkarlarına uygun politikalar belirleyebilmesi ve uygulayabilmesi, bağımsızlığını ve ülke güvenliğini her koşulda koruyabilmesi açısından, savunma sanayi yeteneklerini geliştirmesine, bu yetenekleri korumasına ihtiyaç olduğu sonucuna varılmaktadır.

KAYNAKLAR

- ACAR, Aykut (1992), “Anadolu’nun Jeopolitik Önemi ve Türkiye’ye Yönelik Tehditler”, **Stratejik Etüdler Bülteni**, Sayı: 91, Genelkurmay Yayınları, Ankara
- AKDENİZ, Hüsmen (2003), “Jeopolitik ve Jeostratejik Teoriler Kapsamında Küreselleşmenin Geleceği ve Türkiye”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl 1 Sayı 2 Eylül 2003, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara
- AKGÜL, Aziz (1985), **Savunma Sanayi İşletmelerinin Nitelikleri Üzerinde Bir Araştırma ve Türkiye İle İlgili Öneriler**, Başbakanlık Basımevi, Ankara
- AKGÜL, Aziz (1986), **Savunma Sanayii İşletmelerinin Yapısı ve Türk Savunma Sanayii**, Başbakanlık Basımevi, Ankara
- AKYÜZ, H. (2001), “Değişen Dengeler Odağında Türkiye”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Ocak Sayı: 367, Ankara
- ALNIAK, Oktay (1997), “Türk Savunma Sanayi Hakkında Genel Değerlendirme”, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu 5–6 Haziran**, Kara Harp Okulu, Ankara
- ALNIAK, Oktay (2001), **Savunma Sanayii ve Tedarik Hakkında Düşünceler**, Genelkurmay Basımevi, Ankara,
- ALP, Efe Çağrı (2006), **Ortadoğu Ülkelerinde Sosyo-Ekonomik Gelişmeler ve Askeri Harcamaları, Yüksek Lisans Tezi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- ALTUN, Nurullah (1998), **Savunma Harcamaları ve Türkiye’deki Gelişme Seyri**”,

Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

ARI, Tayyar (1997), **Uluslararası İlişkiler**, Alfa Yayınları, İstanbul

ARISÜT, H.(2004), “Kitle İmha Silahları”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Nisan Sayı: 380, Ankara

AYDIN, Mustafa (2002), **Küreselleşmenin Siyasi Boyutu ve Güvenlik Stratejilerine Etkileri Konulu Sempozyum Bildirisi**, Yıl:1, Ekim Sayı:10, ATASE-SAREM Yayını, Ankara

BARLAS, Mehmet (2007), **Savunma Sanayinde Yenilik Politikalarının Bir Aracı Olarak Ofset Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi**, Süleyman DEMİREL Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta

BOZKIR, Arzu (1997), **Türkiye’de Dış Politika Savunma Sanayi Etkileşimi, Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi**, SSM, Ankara

BOZKURT, Hilal (2007), **Zaman Serileri Analizi**, Ekin Kitapevi, Bursa

BRZOSKA, Michael (1995), “World Military Expenditures”, **Handbook of Defense Economics I**, Elsevier Science B.V., (Derl: Keith Hartley ve Todd Sandler), Amsterdam

CANDAR, Ömür (2003), **Military Expenditures and Economic Growth in Turkey, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

CHAN, Steve (1985), “The Impact of Defense Spending on Economic Performance: A Survey of Evidence and Problems”, *Orbis*, Vol.29. No.2 Summer

ÇAĞLAYAN, Nevzat ve DURGUN, Serdar (2000), “Türk Savunma Sanayiinin dünü, bugünü, yarını”, **MSB SSM Savunma Sanayi Sempozyumu–2000**, Ankara

- ÇELİK, Tuncay (1999), **Askeri Harcamalar ve Ekonomik Etkileri Türkiye Üzerine Bir İnceleme (1980–1995)**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri
- ÇIKINLAR, Servet (2006), **Savunma Harcamaları ve Türkiye'nin Durumu**, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman DEMİREL Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta
- ÇINAR, Şakir (2002), **Savunma Harcamalarında İktisadi Etkinlik**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul
- DALYAN, Figen (2004), “Milli Savunma Sanayiine Doğru Bir Adım: Öğrenen Organizasyonlar ve Şirket Üniversiteleri”, **Stratejik Araştırmalar Dergisi**, YIL: 2, Şubat Sayı: 3, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara
- DAVUDOĞLU, Ahmet (2007), **Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslar arası Konumu**, Küre Yayınları, İstanbul
- DEDEOĞLU, Beril (2008), **Değişen Dünyada Yeni Dengeler**, İlgı Kültür Sanat Yayınları, İstanbul
- DEĞER, Saadet ve SEN, Somnath (1995), “Military Expenditure and Developing Countries”, **Handbook of Defense Economics I**, Elsevier Science B.V., (Ed: Keith Hartley and Todd Sandler), Amsterdam
- DENK, Nevzat (2002), **Geçmişte ve 21'nci Yüzyılda Savaşlar, Stratejiler ve Stratejiler**, Harp Akademileri Basım Evi, İstanbul
- DİKER, Yalçın (1994), **TSK'nde Yenilenme Çalışmaları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yayınları, İstanbul

- DORUK, Murat (2008), **1980 Sonrası Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomiye (Büyümeye) Etkisi, Doktora Tezi**, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa
- DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) Web Sitesi,
<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/tr/1950-06/esg.htm>, 12.12.2009
- EKİNCİ, Yasemin (1999), **İngiltere, Fransa ve Türkiye’nin Savunma Sanayi Tedarik Programları ve Prosedürleri, Yayınlanmamış Uzmanlık Tezi**, SSM, Ankara
- ERDEM, Fikrullah (1997), **Türkiye’de Olağanüstü Dönemlerde Savunma Harcamaları, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa
- ERBAYKAL, Erman (2007), **Türkiye’de Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi, Yüksek Lisans Tezi**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir
- ERGİN, Emin (1991), **Savunma Sanayi Yatırımları ve Ekonomik Büyüme (Ekonometrik Bir Model)**, SSM Yayınları, Ankara
- ERGÜVENÇ, Sadi (1998), “Yeni Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi”, **Ulusal Strateji Dergisi**, Ocak - Şubat
- FAZLA, Hüseyin (2000), “XXI. Yüzyılın ilk Çeyreğinde Türk Silahlı Kuvvetleri”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Ocak Sayı: 363, Ankara
- FREEMAN, Sam (2009), “SIPRI Military Expenditure and Arms Production Programme”, <http://www.sipri.org/yearbook/2009/files/SIPRIYB0905.pdf>, 10.09.2009
- GENÇTÜRK, Hasan (1991), **Savunma Sanayilerinde Telafi Edici İşlem**

Uygulamaları, SSM, Ankara

GİRAY, Filiz (2004), “Savunma Harcamaları ve Ekonomik Büyüme”, **C.Ü. İktisadi ve**

İdari Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:1

<http://www.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/865.pdf>, 12.09.2008

GİRGİN, Kemal (2007), **Diplomatik Anılarla Dış İlişkilerimiz**, İlgi Kültür Sanat

Yayınları, İstanbul

GÖNÜL, Vecdi (2009), “Barış ve İstikrar İçin Güçlü Savunma”, **Savunma ve**

Havacılık, Cilt:23/131, Sayı:2009/1

GÖRKEM, Hilal ve IŞIK, Serkan (2008), “Türkiye’de Savunma Harcamaları ve

Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki (1968–2006)”, Marmara Üniversitesi

İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt XXV Sayı:2, İstanbul

[http://iibf.marmara.edu.tr/dosya/fakulte/iibfdergi_2008_2/18-TURKIYEDE-](http://iibf.marmara.edu.tr/dosya/fakulte/iibfdergi_2008_2/18-TURKIYEDE-SAVUNMA-HARCAMALARI-VE-EKONOMIK-BUYUME.pdf)

[SAVUNMA-HARCAMALARI-VE-EKONOMIK-BUYUME.pdf](http://iibf.marmara.edu.tr/dosya/fakulte/iibfdergi_2008_2/18-TURKIYEDE-SAVUNMA-HARCAMALARI-VE-EKONOMIK-BUYUME.pdf), 25.10.2009

GUJARATI, N. Damador (2003), **Basic Econometrics**, Literatür Yayıncılık, İstanbul

HARP AKADEMİLERİ KOMUTANLIĞI (1998), **Türk Silahlı Kuvvetlerinin**

Savunma Sanayi Yoluyla Ülke Gelişimine Katkısı, HAK, İstanbul

HİMA, Rafet (1997), **Türkiye’nin Savunma ve Savunma Harcamalarının**

Komşusu Olan Ülkelerle Karşılaştırmalı Analizi, Yayımlanmamış Yüksek

Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

HÜRRİYET Web Sayfası (2009), “ Savunma Yeteneklerinden Zafiyet

Yaratılmaması”,

<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/5856204.asp?gid=0&srid=0&oid=0&l=1,0>

5.10.2009

KALAYCI, İrfan (2006), “Post-Maastricht Döneminde Avrupa Birliği ve Türkiye’nin

Savunma Bütçesi”, **Maliye Dergisi**, Temmuz-Aralık sayı 151,

[http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/151/151-](http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/151/151-IrfanKalayci.pdf)

[IrfanKalayci.pdf](http://portal1.sgb.gov.tr/calismalar/maliye_dergisi/yayinlar/md/151/151-IrfanKalayci.pdf), 15.11.2009

KARAİBRAHİMOĞLU, Zeynep (1997), “Türk Savunma Sanayi Hakkında Genel

Değerlendirme”, **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler**

Sempozyumu 5–6 Haziran, Kara Harp Okulu, Ankara

KARAGÖL, Erdal (2005), “Defence Expenditures and External Debt in Turkey”,

Defence and Peace Economics, Vol. 16. No.2.

KAYA, Ercan (2000), “Türkiye’ye Yapılan Güvenlik Yardımları ve Ekonomik

Etkileri”, **Savunma Sanayi Sempozyumu–2000: Türk Savunma Sanayi’nin**

Dünü, Bugünü, Yarını 7–8 Kasım, Ankara.

KAYA, Ercan (2006), **Dışa Açılma Döneminde Savunma Harcamalarının**

Ekonomik Etkileri (1980–2004 Türkiye Örneği), **Doktora Tezi**, Selçuk

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya

KESKİN, Yavuz (2007), **Savunma Sanayiinin Ulusal Ekonomi Ve Bağımsızlığa**

Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Enstitüsü, Hatay

KOCAOĞLU, Mehmet (1995), **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**,

Genelkurmay Basımevi, Ankara

LOONEY, Robert E. (1994), “The Economics of Third World Defense Expenditures”,

Jai Pres., Inc, London

Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü,

<http://www.muhasebat.gov.tr/mbulten/2008genbut.php>, 10.11.2008

MSB (Milli Savunma Bakanlığı) (1987), **Türkiye'nin Savunma Politikaları ve Silahlı Kuvvetlerinin Yapıları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara

MSB (Milli Savunma Bakanlığı) (2000), **Beyaz Kitap Türkiye**, Ankara

MSB (Milli Savunma Bakanlığı) (2003), **Savunma Sanayi Müsteşarlığı**, Ankara

MSB (Milli Savunma Bakanlığı) (2008),

http://www.msb.gov.tr/Birimler/MALIYE/doc/2007_faaliyet_rp/V_10_1_Mali_Bilgiler.pdf, 22.10.2008

MSB (Milli Savunma Bakanlığı) Web

Sayfa http://www.msb.gov.tr/birimler/MALIYE/doc/2007_faaliyet_rp/W_10_2_Mali_Bilgiler.pdf, 22.10.2009

MSB (Milli Savunma Bakanlığı) (2009),

<http://www.msb.gov.tr/Birimler/MALIYE/html/doc/6.KamuoyuBilgilendirmesi.pdf>, 14.11.2009

MSB (Milli Savunma Bakanlığı) Web Sayfası,

<http://www.msb.gov.tr/Birimler/MALIYE/html/doc/MaliBilg.pdf>, 14.11.2009

NATO Web Sayfası, <http://www.nato.int/docu/pr/2009/p09-009e.html>, 26.03.2009

NATO Web Sayfası, http://www.nato.int/issues/defence_expenditures/index.html, 19.12.2008

OKUR, Haluk (1992), **Kamu Harcamaları İçinde Savunma Harcamalarının Yeri,**

Türkiye'deki Gelişimi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir

ÖYMEN, Onur (1998), **Türkiye'nin Gücü**, Milliyet Yayınları, İstanbul

ÖZDİL, Ersin (2000), "Yabancı Ülkelerle Yapılan Savunma Sanayii İş Birliği

Faaliyetleri ve Değer", **MSB Bülteni**, Sayı 14

ÖZER, Mehmet Ali (2001) **Savunma Harcamaları ve Ekonomiye Etkileri,**

Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul

ÖZERMAN, Pınar (1997), **Savunma Sanayisindeki Teknolojik Gelişmeler**

Sempozyumu, KHO Bildiriler-1, Ankara

ÖZMUCUR, Süleyman (1995), **The Economics of Defense and The Peace Dividend**

in Turkey, Boğaziçi Üniversitesi Basımevi, İstanbul

PERÇİN, Melih (1999), **Ortadoğu'da Savunma Harcamaları ve Askeri Güç**

Değişimi, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul

SASAD (Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği) (2008),

http://www.sasad.org.tr/dosya/eoe/2007_de%20Sayilarla%20Savunma%20sanayimiz_3.pdf, 28.12.2008

SASAD (Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği) (2009),

http://www.sasad.org.tr/dosya/eoe/2007_de%20Sayilarla%20Savunma%20SANAYİmiz_3.pdf, 05.03.2009

SASAD (Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği) (2009),

http://www.sasad.org.tr/dosya/eoe/SR-08-16-05-09_v5.pdf, 03.01.2009

SASAD (Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği),

www.sasad.org.tr/dosya/eoe/0907_PDF.pdf, 23.08.2009

Savunma ve Havacılık Dergisi, Sayı:2009/01, Cilt:23/131

Savunma ve Havacılık Dergisi, Sayı:2009/02, Cilt:23/132

SEZGİN, Selami (2000) “Türkiye’de Savunma Harcamaları”, **Savunma sanayi**

Sempozyumu 2000: Türk Savunma Sanayii’nin Dünü, Bugünü, Yarını 7–8 Kasım, Ankara

SEZGİN, Selami (2001), “An Empirical Analysis of Turkey’s Defense-Growth

Relationships with Multi-Equation Model”, **Defence and Peace Economics**, **Vol.12**,

SEZGİN, Selami. (2001) “An Empirical Analysis of Turkey’s Defence-Growth

Relationship with a Multi Equation Model (1956–1994)”,
http://www.mu.edu.tr/sbe/sbedergi/dosya/1_13.pdf, 20.11.2009

SEZGİN, Selami ve YILDIRIM, Jülide (2002), “The Demand for Turkish Defence

Expenditure”, **Defence and Peace Economics**, Vol. 13(2), pp. 121–128
<http://www.econturk.org/Turkisheconomy/demand132.pdf>

SEZGİN, Selami (2003), “Savunma Harcamaları, Terörizm ve Ekonomi”,

http://www.stradigma.com/turkce/haziran2003/makale_07.html, 20.05.2006

SIPRI, (2002) “SIPRI Yearbook 2002”,

SIPRI, (2003) “SIPRI Yearbook 2003”,

SIPRI, (2004) “SIPRI Yearbook 2004”,

SIPRI, (2008) “SIPRI Yearbook 2008”,

SIPRI, (2009), “SIPRI Yearbook 2009”, <http://www.sipri.org/yearbook/2009/05/05A>,
24.09.2009

http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_values.php, 29.08.2009

SIPRI Web Sayfası, <http://milexdata.sipri.org/result.php4>, 13.07.2009

SIPRI Web Sayfası,

<http://www.sipri.org/research/armaments/milex/resultoutput/15majorspenders>,
15.08.2009

SIPRI Web Sayfası, http://www.sipri.org/contents/milap/milex/mex_wnr_table.html,

21.02.2009

SKONS, Elizabeth (2008), “SIPRI Military Expenditure Project”,

<http://www.sipri.org/yearbook/2009/files/SIPRIYB0905.pdf>, 16.09.2009

SSM (Savunma Sanayii Müsteşarlığı), (2003), **1985–2003, Savunma Sanayii**

Müsteşarlığı, Ankara

SSM (Savunma Sanayii Müsteşarlığı) 2008 Faaliyet Raporu,

<http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Faaliyet%20Raporlar/2008%20Y%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf>, 12.11.2009

SSM (Savunma Sanayii Müsteşarlığı) 2009 Performans Programı,

http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/raporlar/Documents/SSM_2009_PP.pdf, 25.08.2009

ŞAHBAZ, Fethi (2007), **Savunma Sanayinin Dış Politika Üzerindeki Etkisi ve**

Türkiye Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

ŞENESEN, Gülay (1994), “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Modernizasyon Programının

Bir Değerlendirmesi”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der Yayınları, Derl.: Faruk Sönmezoğlu, İstanbul

ŞENESEN, Gülay (2002), **1980–2001 Türkiye’de Savunma Harcamaları ve**

Ekonomik Etkileri, Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı (TESEV) Yayınları, İstanbul

ŞİMŞEK, Muammer (1989), **Üçüncü Dünya Ülkelerinde ve Türkiye’de Savunma**

Sanayii, SAGEB Yayınları, Ankara

ŞİMŞEK, Muammer (1994),“Üçüncü Dünya Ülkelerindeki Silah Üretiminin Gelir

Dağılımı ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri”, **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı 11 Aralık 1994, Kayseri

ŞİMŞEK, Göksen (1997), “Savunma Sanayi Politikası ve Stratejisi”, **Savunma**

Sanayindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu 5–6 Haziran, Kara Harp Okulu, Ankara

ŞİRELİ A. ve N. (1985), “Harp Ekonomisi Planlamasında Karşılaşılabilecek Belli

Başlı Güçlükler”, **Harp Ekonomisi**, HAK Yayını, İstanbul.

TARI, Recep (1999), **Ekonometri**, Alfa Yayınevi, İstanbul

TARİH (2007), **Gençler İçin Çağdaş Tarih**, Epsilon Yayınları,

TÜBİTAK, (1998), “Savunma Sanayii ve Tedarik”,**Tübitak** BTP 98/1, Ankara

TÜĞEN, Kamil (1989), “Dünyada ve Türkiye’de Savunma Harcamalarındaki

Gelişmeler ve Ekonomik Etkileri”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl:26, Sayı:12, Aralık

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) Web Sayfası,

http://www.tuik.gov.tr/yillik/Ist_gostergeler.pdf, 09.04.2009

TÜMER, Musa (2007), **Küreselleşme Kavramı, Türkiye Ekonomisine ve Savunma**

Sanayine Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Diyarbakır

TÜRK, Hünkar Karahan (2007), **Türk Savunma Sanayinin Ekonomik Etkileri ve**

Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana

T.C. MALİYE BAKANLIĞI, (1993), “Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü,
Savunma ve Güvenlik Hizmetleri (1924–1993)”, Ankara

UÇAR, İbrahim (2003), **Savunma Harcamalarının Ekonomiye Etkileri ve
Savunma Harcamaları-Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Modellenmesi,
Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri
Enstitüsü, Ankara.

USLU, F.Şükrü (2007), **Türkiye’de Savunma Sanayi Harcamalarının Finansmanı,
Yüksek Lisans Tezi**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

UYGUR, Ercan (2002), “Terörün Ekonomik yapıya Etkileri”, **Dünyada ve
Türkiye’de Terör Konferansı Bildirileri**, TCMB Yayınları, Ankara

UYSAL, İnci (1997), “Türk Savunma Sanayi Hakkında Genel Değerlendirme”,
Savunma Sanayisindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu 5–6 Haziran,
Kara Harp Okulu Yayınları, Ankara

YAVUZ, Celallettin (2009), “Küresel Ekonomik Krize Rağmen Dünyada Silahlanma
ve Türk Savunma Sanayii”, **Savunma ve Havacılık**, Cilt:23/133, Sayı:2009/3

YAZGAN, Kaya (2009), “Savunma Sanayi İmalatçılar Derneği-SaSaD”, **Savunma ve
Havacılık**, Cilt:23/131, Sayı:2009/1

YILDIZ, Yavuz Gökâl (2004), **Oyun İçinde Oyun “Büyük Ortadoğu, IQ Kültür
Sanat Yayıncılık, İstanbul**

ZAİM, Mehmet (2000), “Türk Savunma Sanayii 2023 Vizyonu; Kuvvetli ve Zayıf
Yönler, Fırsatlar ve Tehditler”, **Savunma Sanayii Sempozyumu-2000, Türk
Savunma Sanayii’nin Dünü, Bugünü, Yarını 7-8 Kasım**, Ankara

ZİYLAN, AYTEKİN (1997), “Türk Savunma Sanayi Hakkında Genel Değerlendirme”,

Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu 5–6 Haziran,
Kara Harp Okulu Yayınları, Ankara

<http://www.aof.anadolu.edu.tr/kitap/IOLTP/1269/unite10.pdf>, 14.09.2009

<http://www.globalissues.org/article/75/world-military-spending>, 03.03.2009

EK 1: EKONOMETRİK MODELDE KULLANILAN VERİLER(TL)

YIL	GSMH	SAVUNMA HARCAMALARI	KAMU HARCAMALARI	İHRACAT
1950	14.132	599	1.363	736
1951	16.900	652	1.391	879
1952	19.523	725	1.966	1016
1953	22.728	827	1.736	1109
1954	23.165	936	1.747	938
1955	27.827	1.077	2.474	876
1956	32.052	1.159	2.469	854
1957	42.687	1.266	3.130	966
1958	50.992	1.470	3.695	691
1959	63.623	2.153	4.898	991
1960	67.986	2.410	5.410	2.889
1961	72.169	2.718	8.984	3.123
1962	83.907	2.980	6.733	3.429
1963	97.324	3.157	9.317	3.312
1964	103.896	3.443	10.917	3.699
1965	111.783	3.821	11.594	4.176
1966	133.189	3.996	14.181	4.419
1967	147.848	4.596	16.892	4.698
1968	163.893	5.159	18.017	4.464
1969	183.356	5.395	21.110	4.833
1970	207.815	6.237	28.477	6.668
1971	261.073	8.487	40.424	10.141
1972	314.140	9.961	44.405	12.390
1973	399.089	12.192	55.726	18.438
1974	537.678	15.831	66.591	21.050
1975	690.901	30.200	90.036	20.048
1976	868.066	40.691	121.766	31.086
1977	1.108.271	49.790	198.941	31.256
1978	1.645.968	66.239	136.339	55.072
1979	2.876.523	93.268	139.115	84.901
1980	5.303.010	185.656	196.576	221.247

**EK 1: EKONOMETRİK MODELDE KULLANILAN VERİLER
(Devamı)**

YIL	GSMH	SAVUNMA HARCAMALARI	KAMU HARCAMALARI	İHRACAT
1981	8.022.745	313.067	1.319.610	518.459
1982	10.611.859	447.790	1.316.847	924.761
1983	13.933.008	556.738	2.358.648	1.283.244
1984	22.167.740	803.044	3.275.285	2.602.840
1985	35.350.318	1.235.000	4.753.301	4.124.950
1986	51.184.759	1.868.000	6.443.925	4.991.716
1987	75.019.388	2.477.000	10.301.819	8.719.481
1988	129.175.104	3.789.000	17.656.517	16.568.903
1989	230.369.937	7.158.000	31.712.470	24.654.068
1990	397.177.547	13.865.971	54.488.889	33.792.148
1991	634.392.841	23.656.518	108.744.200	56.684.941
1992	1.103.604.909	42.319.927	183.078.084	101.349.710
1993	1.997.322.597	77.716.559	412.722.675	168.579.593
1994	3.887.902.917	156.723.653	745.730.732	537.826.634
1995	7.854.887.167	302.863.749	1.421.326.856	988.190.764
1996	14.978.067.283	611.521.230	3.349.786.868	2.600.108.122
1997	29.393.262.147	1.183.326.780	6.866.661.542	4.862.385.191
1998	53.518.331.580	2.289.429.900	13.325.570.739	7.973.350.160
1999	78.282.966.809	4.167.636.000	23.917.365.814	12.117.278.474
2000	125.596.128.755	6.248.274.000	45.095.735.691	19.160.810.463
2001	176.483.953.021	8.843.915.000	78.128.075.134	42.121.080.485
2002	275.032.365.953	12.107.716.000	107.496.000.000	60.420.305.103
2003	356.680.888.222	13.553.387.000	127.695.000.000	76.454.027.711
2004	428.932.343.026	13.385.686.000	138.707.000.000	95.363.712.458
2005	486.401.032.274	13.840.000.000	145.847.000.000	105.071.000.000
2006	575.783.962.136	16.514.000.000	235.364.000.000	133.967.000.000
2007	646.893.000.000	15.392.000.000	256.099.000.000	173.046.000.000
2008	716.596.000.000	17.590.000.000	286.560.000.000	211.202.000.000

Kaynak: DPT ve Nato Resmi İnternet Sitesi

ÖZGEÇMİŞ

1979 yılında İstanbul'da doğmuştur. İlköğrenimini Kocaeli/ Değirmendere' de Donanma İlkokulu'nda; orta öğrenimini Atatürk Ortaokulu'nda; lise öğrenimini Kocaeli Teknik Lise Bilgisayar Bölümü'nde tamamladı. 1997 yılında ise Karamürselbey Astsubay Sınıf Okulu'na girerek 1998 yılında mezun oldu. 1998 yılında TCG. Turgutreis Komutanlığı'nda göreve başladı. Bu arada da Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi İktisat Bölümünde lisans eğitimine devam etti. 2002 yılında TCG. Oruçreis Komutanlığı'nda ardından 2005 yılında Kararaçları ve İş Makinaları Tamir Fabrikası Komutanlığı'na Güvenlik Bölüğü Takım Komutanı olarak atandı. 2007 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat bölümünde yüksek lisans eğitimine başladı. Şu an Gölcük İkmal Merkezi Komutanlığında görev yapmakta olan Canbay evli olup iki çocuk babasıdır.